

RISTO KARTTUNEN

Isän ja äidin välissä

Lapsen kuulemisen psykologinen kehys
huolto- ja tapaamisriidoissa

English abstract

Acta Universitatis Tamperensis 1546
Tampere University Press
Tampere 2010

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Psykologian laitos

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
PL 617
33014 Tampereen yliopisto

Puh. 040 190 9800
Fax (03) 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Acta Universitatis Tamperensis 1546
ISBN 978-951-44-8200-7 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 992
ISBN 978-951-44-8201-4 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://acta.uta.fi>

Kukaan ei ole niin hiljainen kuin lapsi.
Maailma on lapselle monimutkainen paikka,
eikä hän voi koskaan tietää,
kuinka aikuiset hänen sanomisiinsa suhtautuvat.
On suuri haaste luoda kulttuuri,
jossa lapsen on turvallista sanoa
ja tuoda esiin asiansa,
joita hän ei ole vielä ilmaissut.

Peter Rober, 1998

Aluksi

Tutkimus käynnistyi ja sai ensimmäisen rakenteensa perheneuvolapsykologin työstä saamieni kolmen opintovapaan aikana. Vaativan päivätyön ja luottamustehtävien ohessa en olisi voinut keskittyä tutkimustyöhön. Vapaat mahdollistuivat, kun sain Suomen Kulttuurirahaston Elsa Heikinheimon rahastolta vuoden tutkimusapurahan ja Mannerheimin Lastensuojeluliiton Tutkimussäätiöltä kolmena vuonna stipendin. Kiitän lämpimästi työedellytysten luomisesta!

Psykologian professori Markku Ojanen oli innostava ja kärsivällinen tutkimuksen ohjaaja. Markku kannusti tutkimuksen taustoitukseen ja ongelman historialliseen asemointiin, mistä tuli mielenkiintoinen ja antoisa retki. Hän ja filosofian tohtori, Stakesin tulosaluejohtaja Sirpa Taskinen antoivat suosituksensa kaikkiin apurahahakemuksiini, mistä olen ollut todella iloinen.

Professori Ulla Kinnunen ja erikoistutkija, dosentti Tarja Heino perehdyttyään tutkimukseeni ensimmäiseen versioon antoivat työlle vahvan tukensa ja ymmärrettävät ohjeet tutkimuksen rakenteen korjaamisesta. Ulla Kinnusen siirryttyä Tampereelle toiseksi tarkastajakseni tuli yliopettaja, dosentti Anna Rönkä. Saamieni kritiikkien ja ohjeiden jälkeen tutkimuksen työstäminen oli selkeää joskin loppuaikana muiden kiireideni vuoksi kovin katkonaista. Tarja Heinon ja Anna Rönkän luottamus tutkimuksen edistymiseen ja valmistamiseen kannusti eteenpäin, ja haluan kiittää myös siitä.

Kiitän edelleen kielentarkastajaa, FM Sirpa Ovaskaista ja tiivistelmän englannintajaa, FM Saana Mäkirantaa.

Työpaikassani Tampereen kaupungin perheneuvolassa on usein keskusteltu siitä, kuinka lasten ääni pyrkii hukkumaan silloin, kun perheessä on aikuisilla vaikeaa. Palveluissa lasten kuulluksi tuleminen on erityinen haaste. Lasten tapaaminen perheasioiden sovittelussa tutustutti minut lasten monenlaisiin kysymyksiin eron yhteydessä. Olen kiitollinen työtovereilleni lukuisista ajatusvirikkeistä ja haasteellista työtä tukevasta ilmapiiristä sekä moni-

vuotiselle esimiehelleni Aila Engströmille, joka antoi aina tukensa tutkimukselle ja tarvittaville opintovapaille.

Halu tutkia lapsen kuulemista tarkemmin syntyi vähitellen sen jälkeen, kun aloitin Tampereen kaupungin täytäntöönpanosovittelijana vuonna 1997. Olen kiitoksen velkaa kaikille työpäreille, työryhmille ja yhteistyökumppaneille, joiden kanssa lapsen kuulemisen etiikkaa ja muita arkaluonteisia kysymyksiä olemme käytännössä joutuneet ratkomaan. Heitä ovat työtoverini Tampereen kaupungin perheneuvolan Hervannan toimistossa ja päätoimistossa Koulukadulla vuoden 2003 jälkeen, Hervannan sosiaalitoimistossa ja myöhemmin Tampereen kaupungin uudessa perheoikeuden yksikössä toimineet olosuhdeselvittelijät, kaupungin nimeämät täytäntöönpanosovittelijat ja työparit muista kunnista. Tampereen käräjäoikeuden valmistelija Kari Koivisto on tukenut mallikkaasti sovittelutyötä. Parhain kiitos Karille ja käräjäoikeuden tuomareille, joiden johdolla käytyyn kiperien konfliktien käsitteilyyn on ollut turvallista osallistua.

Näiden vuosien aikana olen saanut olla oikeusministeriön lapsioikeuden koulutuksissa luennoimassa lapsen kuulemisesta. Kouluttajien ja osallistujien kanssa olemme käyneet työn perusteisiin ja etiikkaan meneviä keskusteluja, joissa olen samalla joutunut hiomaan eräitä itsestään selvinä pitämiäni periaatteita. Haluan kiittää erityisesti kouluttajaryhmää käräjätuomari Anna-Kaisa Aalosta, lainsäädäntöneuvos Markku Heliniä, professori Urpo Kangasta, ja dosentti Kirsti Kurki-Suoniota.

Erityisellä kiitollisuudella ajattelen niitä kymmeniä tai satoja ”nimettömiä” tyttöjä ja poikia ja heidän isiään ja äitejään, jotka ovat toistuvasti ravistelleet irti itsestänselvyyksistä ja herättäneet yhä uusia kysymyksiä kuulemisesta tai tutkimisesta. Elämänsä kriisinkin keskellä on jokaisella lapsella ja aikuisella voimassa haave hyvästä ja turvallisesta tulevaisuudesta ja sen tavoittelu. Näiden pyrkimysten liittolaisena olen halunnut toimia.

Erityisopettaja-vaimoni Elinan kanssa olemme tahtoneet edistää sitä, että lapsi omissa arjen ympäristöissään tulisi oikein ymmärretyksi. Asian perhekohtainen merkitys lähtee vuosien takaa. Vaikeasti liikuntavammainen ja puhekyvytön Paavo-poikamme (1978-1992) oli rajoituksistaan huolimatta innokas oppimaan menetelmiä, joilla hän saisi viestinsä perille. Lapsen asema arjessa ja yhteiskunnassa on pysynyt yhteisenä keskustelun ja huolen ai-

heenamme. Sain Elinalta varauksettoman tuen maratoniksi osoittautuneen tutkimustyön loppuun viemiseen, siitä rakkaimmat kiitokseni! Kotona askaroiva tutkija on myös vaatinut kärsivällisyyttä: poissaoleva hailakka katse lienee useinkin ollut merkinä siitä, että mies ei ole ihan tässä. Tyttäremme Essi ja Anni ehtivät tutkimuksen teon aikana kasvaa pois kotoa. He opettivat mm. sen, ettei vanhemman kuvitelma lapsen tai nuoren ajatuksista ja mielenliikkeistä aina osu kohdalleen. Kiitos tästäkin kasvun mahdollisuudesta!

Tampereen Uudessakylässä syyskuussa 2010

Risto Karttunen

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksen motiivina on lapsen kuulemisen ammatillinen kehittäminen. Suomessa sosiaalityöntekijät tai psykologit haastattelevat lapsia huoltajuusriidoissa.

Lapsen oikeuksina pidettiin aluksi oikeutta suojeluun sekä yhteiskunnan resursseihin; nyt korostetaan lapsen oikeutta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. Käyttäytymistieteet ja kulttuuripalvelut näkevät lapsen aktiivisena ja kompetenttina osallistujana yhteisössään. Lapsen odotetaan ilmaisevan tahtonsa samoin perhe-elämän ratkaisuisissa. Lainsäätäjä näki lapsen kannanotoissa riskejäkin: lapsi voi joutua suojattomaan asemaan vanhempien riidellessä hänestä. Erolapsen psykologiaa ja perheen ihmissuhteiden jännitteitä kartoitetaan lapsen kuulemisen haasteiden taustaksi.

Kuulemisen psykologinen kehys -käsitteellä kuvataan sitä, miten lapsen lähisuhteiden jännitteet näkyvät lapsen kuulemisissa huoltajuusriitojen aikana. Tutkimuskysymykset kohdistuvat lojaalisuuksien ristiriidan ilmenemiseen ja lapsen mahdollisuuteen ilmaista mielipiteensä. Etnografisessa asiakirjatutkimuksessa aineistona ovat dokumentit 9 huoltajuusriidan olosuhdeselvittelystä sekä 29 oikeuden määräämästä täytäntöönpanosovittelusta, joissa kysymys on vakavista tai pitkällisistä huoltajuusriidoista. Kuulemisissa havaittavia psykologisia ilmiöitä on kartoitettu, luokiteltu ja muokattu esiintyvyyttä osoittaviksi taulukoiksi. 12 erilaista tapausta kuvataan tarkemmin kuulemisen taustan ja psykologisten jännitteiden analysoimiseksi. Tutkimus on laadullinen. Se tavoittelee hyvin erityisissä tilanteissa olevien lasten psykologisen aseman ymmärtämistä ja tarpeellisten johtopäätösten tekemistä ammatilliseen lasten kuulemiseen.

Lähes kaikki lapset osoittivat kiintymystä ja odotuksia kumpaakin vanhempaansa kohtaan. Ainoastaan vuosien tapaamiskatko aiheutti lapsen kieltäytymisen kontaktista vanhempansa. Vaikeissa konflikteissa lasten psyykinen tasapaino vaarantui, he oireilivat eri tavoin ja monille oli haettu mielenterveydellistä apua. Kuulemisissa merkittävin ongelma syntyi lojaalisuusristiriidasta. Jos äidin ja isän välirikko oli paha, lapsi vältteli puhumista tai jännitti keskustelua. Lojaalisuusristiriita saattoi olla hyvin vaikea riippumatta lapsen iästä tai toimintamallista riidassa. Vaikka vanhemmat kannustivat lastaan puhumaan avoimesti, monen lapsen oli vaikea puhua. Lasten yleinen toive oli se, että vanhemmat pääsisivät keskenään sopuun. Lapsen oikeuksien ongelma on se, että vaikeissa huoltoriidoissa suurin osa lapsista ei pysty esteettömästi käyttämään omaa ääntään ja puhevaltaansa. Lapsen edun arvioinnissa tarvittaisiin kuitenkin tieto siitä, miten hän itse ajattelee tilanteestaan sekä asuminen ja luonapidon vaihtoehtoja.

Lapsen kuulemista esitetään kehitettäväksi niin, että lapsen oikeudet tulla kuulluksi ja saada suojaa voisivat toteutua yhtäaikaan. Tällaisen kuulemisen elementtejä kuvataan erikseen. Harkittavaksi esitetään erityisasiantuntemuksen lisäämistä ja alueellista keskittämistä, koska vaikeita huoltajuusriitoja ja lasten kuulemisia tulee esiin kunnissa harvoin ja koska sosiaalityöntekijöiden muut roolit tuottavat jääviysongelmia. Oikeusriitojen pitkittyminen aiheuttaa lasten hyvinvointiin vahinkoa, joten psykologista ja sosiaalista asiantuntemusta tulisi käyttää riidan alkuvaiheessa. Lapsiperheiden erossa olisi harkittava perheasioiden sovittelun pakollisuutta.

Avainsanat: lapsen oikeudet, lapsen huolto ja tapaamisoikeus, lapsen kuuleminen, lapsen mielipide, kiintymys, lojaalisuus.

ENGLISH SUMMARY: Between Mum and Dad: The Psychological Frame of Hearing the Child in Disputes over Custody and Access

The aim for research is to proceed hearing the child. In Finland, children are interviewed by psychologists and social workers during the custody disputes.

Rights of children were in 1950's seen as right to protection and right to social resources. As a third, and new, emphasis is children's right to participate in the decision making in their own things. In behavioural sciences and culture, children are seen as active and competent participants in their own societies. The child is expected to take part in significant decisions of her life. The legislator has seen risks, too, when children make up their minds. During disputes, to get heard is to get unsheltered. Divorce child's psychology is cleared up as background to the framework of hearing.

In an ethnographic study, documents of the child hearings serve as material. They consist of 9 life circumstances clearings and 29 enforcement mediations. The tensions between child's close relatives during hearing are represented by the term psychological framework of hearing. It is asked, how does the child's psychological status seem, especially the controversy of loyalties toward father vs. mother, when the child is heard for the court judgement? The traits are scanned, classified and rewritten into worksheets. Twelve cases are illustrated with a background presentation and bringing up children's own thoughts and psychologist's observations. A qualitative research seeks understanding the psychological state of children in very special occasions.

Nearly all children showed attachment and expectations toward both parents. Only a years-long pause of access caused a denial of children to be in contact with one parent. In hard conflicts the children's emotional balance was endangered and many of them got professional help. The most significant problems in the hearings were result of controversial loyalties. The child avoided talking or was overstrained, the harder or the longer was the breakdown between the parents. The loyalty conflict could be very severe to the child regardless of her way of coping or her age. Even when both parents encouraged their child to talk openly, it was difficult to speak. A common hope of the children was that the parents could come into peace. From the viewpoint of children's rights a central finding was that in severe custody disputes most of the children could not freely use their voice and their right to speak. Yet information from the child herself is for the parents and officials one central basis to see the best interest of the child.

Some conclusions for practice are proposed. The hearing should be developed in the way that the child's right to become heard and to get shelter in the conflict could be realized contemporarily. Elements of such a hearing are represented. Difficult custody disputes are statistically rare but increasing. Professional expertise is proposed to be heightened and regionally concentrated because other roles of the social workers may cause controversies and legal incapacity in small communes. Because long custody disputes are very harmful to children, it is recommended that psychological and social expertise should come in the dispute process in its early face. Mediation between divorcing couples should be obligated in cases where they have minor children.

Key words: Children's rights, Child's custody and right to access, Custody dispute, Hearing the child, Child's opinion, Attachment, Loyalty.

Sisällys

Aluksi	4
Tiivistelmä	7
English summary	9
Sisällys	11
Johdanto	13
1. Huoltajuusoikeus ja lapsen kuuleminen	18
1.1. Oikeussäädökset ja -käsitteet	19
1.2. Tilastoa eroista ja oikeuspäätöksistä	23
1.3. Huolto- tai tapaamisriita ja olosuhdeselvitys	25
1.3.1. Oikeus pyytää selvityksen tarvittaessa	25
1.3.2. Lapsen toivomukset ja mielipide	29
1.3.3. Erityinen asiantuntemus selvitystyössä	31
1.4. Täytäntöönpanosovittelu	33
1.4.1. Täytäntöönpanon tehtävä	33
1.4.2. Täytäntöönpanosovittelun toteuttaminen	34
1.4.3. Lapsi täytäntöönpanosovittelussa	36
1.5. Yhteenveto	38
2. Lapsen aseman muutos ja jännitteet	39
2.1. Lapsuuden historiallisuus	39
2.2. Lapsisubjektin tulo lapsitutkimukseen	43
2.3. Lapsen oikeusaseman kehittyminen	48
2.4. Lapsen oikeudet ja huoltajuusriidan intressitahot	54
2.4.1. Keskustelua lasten oikeuksista	54
2.4.2. Intressien väliset jännitteet	57
2.4.3. Lakien yleinen merkitys	61
2.5. Yhteenveto	63
3. Lapsi ja vanhempien ero	65
3.1. Lapsen avioerokokemuksen tutkimisesta	66
3.2. Eron psykologiset vaikutukset lapsiperheessä	68
3.3. Lapsen psykologinen tila ja asema avioerossa	76
3.3.1. Lapsi käy eroprosessin	77
3.3.2. Muutokset ja menetykset	79
3.3.3. Lapsen tunteet ja ajatukset vanhempien erotessa	80

3.3.4. Pohdintaa: lapsen polku on yksilöllinen	86
3.4. Avioero lasten kertomana ja kokemana	87
3.4.1. Lasten ja aikuisten arviointien yhteensopivuus	87
3.4.2. Eroperheiden lasten haastatteluista	89
3.5. Lojaalisuuden ristiriita lapsen psykologisena uhkana	92
3.5.1. Kiintymyssuhteet lojaalisuuden pohjana	93
3.5.2. Lojaalisuus ja sen ristiriidat	96
3.6. Tiivistelmä kuultavan lapsen asemasta	99
4. Tutkimuksen toteuttaminen	101
4.1. Tutkimuksen tavoitteet ja ongelmat	101
4.2. Tutkimusmenetelmä	104
4.3. Tutkimusaineisto	110
4.4. Aineiston analyysi	112
4.5. Tutkimusetiikasta	114
5. Tulokset	116
5.1. 12 kuulemiskertomusta	116
5.1.1. Kolme olosuhdeselvitystä	116
5.1.2. Yhdeksän täytäntöönpanosovittelua	121
5.2. Lasten lojaalisuudet ja niiden ristiriidat	133
5.3. Lapsen mielipide	143
5.2.1. Mielipiteen riippumattomuus	143
5.2.2. Lapsen mielipiteen merkitys	147
6. Tulosten pohdinta ja johtopäätökset	152
6.1. Päätulokset: lapsen kuulemisen psykologinen kehys	152
6.2. Kohti parempaa lapsen kuulemistä	159
6.2.1. Lapsen kuulemisen työtapojen kehittäminen	160
6.2.2. Palvelujen kehittäminen	177
6.3. Luotettavuuden arviointia	184
6.4. Lopuksi	186
8. Lähteet	187
LIITE: Sovittelijan kertomuspohja	196

Johdanto

Tutkimusmotiivi syntyi psykologin pulmallisen työtehtävän ääressä. Lapsen huoltoa, asumista ja erossa asuvan vanhemman tapaamista koskevissa riidoissa lapsi usein haluaa vetäytyä "tulilinjalta" tai olla lojaali kummallekin vanhemmalleen, jotka keskenään ovat eri mieltä. Samanaikaisesti sosiaali- ja oikeusviranomaiset ja usein vanhemmatkin pyytävät lapsen mielipiteen selvittämistä. Ja mitä katkerampi riita on, sitä sidotumpi on lapsen tahto, sitä vaikeampi lapsen on ilmaista tahtoaan ja sitä enemmän lapsen mielipiteestä ollaan kiinnostuneita.

Kiinnostukseni tutkia ja kehittää lapsen kuulemista huolto- ja tapaamisriitojen yhteydessä syntyi vähitellen. 1980- ja 1990-lukujen taitteessa halusin kyseenalaistaa omia työkäytäntöjäni ja kehittää niitä suuntaan, jota nykyisin kutsutaan asiakaslähtöiseksi tai asiakasohjautuvaksi (ks. Määttä, 1999, 98). Kritiikin kohde oli auttamisjärjestelmän asiantuntijakeskisyys, hierarkkisuus ja sellaisena sen autettavia lamauttava vaikutus. Asiantuntijakeskisyssä auttamisessa avun hakija vastaa esitettyihin kysymyksiin. Asiantuntija määrittelee ongelman ja antaa sille ratkaisun. Asiakasohjautuvassa keskustelussa taas asiakas omasta näkökulmastaan tutkii ongelmaa, kokeilee ratkaisuvaihtoehtoja ja arvioi tuloksia koko prosessin ajan. Työskentelytapa yleistyi ratkaisukeskeisen työotteen suosion myötä 1980-luvun lopulta alkaen.

Vuodesta 1997 alkaen toimin perheneuvolatyön ohessa kärjäoikeuden käyttämänä sovittelijana prosesseissa, joissa lainvoimaista lapsen huolto- ja tapaamis päätöstä on haettu täytäntöönpantavaksi. Psykologin päätehtävänä on ollut tavata ja kuulla lapsia, ja innostuin mahdollisuudesta soveltaa asiakkuudesta syntyneitä ajatuksia lapsen kuulemisen problematiikkaan.

Kasvatus- ja perheneuvonnan kehityksen vaihteellisuus ja sen kytkeytyminen auttamistyössä tarvittavan *tiedonhankintatavan* muutoksiin oli mielenkiintoinen löytö, jota sovellan myös. Ensimmäistä vaihetta kutsun diagnostiseksi: lääkärit ja psykologit pyrkivät omilla tutkimusmenetelmillään vahvistamaan lapsen oireiden diagnoosin. Tämän (1) asi-

antuntijatiedon pohjalta määritettiin tarpeelliset kasvatusohjeet, lapselle sopiva koulusijoitus tai psykiatrinen hoito. Toisessa vaiheessa rinnalle tulivat tutkimukset ja hoidot, joissa terapeutti kuunteli asiakastaan ja tulkitsti hänen kertomaansa terapiaviitekehityksen kautta. Enimmäkseen kvantitatiivisin menetelmin mitattavan asiantuntijatiedon rinnalle tuli asiakkaan kokemuksiin eläytyen hankittu (2) *empatiatieto*. Viitekehityksenä vallitsi 1950-luvun lopulta psykoanalyttinen teoria (yksilöterapiat) ja 1970-luvun lopulta systeemiteoria (perheterapiat). Ratkaisukeskeisessä menettelyssä (1980-luvun lopulta) asiakas määritteli ja nimesi ongelmansa ja tavoitteensa itse. Terapeutti otti lähtökohdaksi hänen määrittelynsä ja asettui hänen ajattelunsa ja ratkaisuyritystensä valmentajaksi. Sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta ajateltiin, että puhuttava kieli ja asioiden ja käsitteiden merkitykset luodaan neuvotteluissa puhujien kesken ja yksilön tai perheen käyttäytymisen säätelyssä (3) asiakkaan *omat merkitykset* ovat etusijalla. Näen, että tällä hetkellä sekä asiantuntijatiedolla, empatiatiedolla että omilla merkityksillä on paikkansa perheneuvolan tutkimus- ja hoitotyössä.

Lisensiaattityössäni käsittelin lapsen psykologista asiakkuutta perheneuvontakeskustelussa (Karttunen, 1996). Lapsi voidaan nähdä ns. hierarkkisen auttamisen alimmaisena osapuolena ja työn kohteena. Objektin asemaan joutuvat helposti muutkin ”heikommaksi katsotut” osapuolet. Kysyin, millä edellytyksillä käyttäytymishäiriöiseksi luokiteltu ja perheneuvolaan *tuotu* lapsi voi keskustelussa saada ja *ottaa* tavoitteellisen toimijan, *psykologisen asiakkaan* aseman. Tämä tapahtuu määrittelyni mukaan, kun lapsi itse kuvaa ongelman, omat tavoitteensa ja pyrkii sitä ratkaisemaan. Psykologin, vanhempien ja opettajien tehtävä on olla lapsen käytettävissä ja tarjota tietoaan, kokemustaan ja kannustustaan lapselle, jonka päätelmien mukaan keskustelu ohjautuisi.

Vastaavasti voidaan kysyä, millaista asiakkuutta voi toteuttaa lapsi, jonka kuulemista tai mielipiteen selvittämistä toivoo käräjäoikeus, sosiaalitoimi tai omat vanhemmat. Onko hän vain haastattelun ja tutkimuksen kohde, joka antaa informaatiota päätöksentekijöiden käyttöön, vai voiko hän olla myös osapuoli, joka ajaa omaa asiaansa?

Huolto- ja tapaamisriitojen yhteydessä kuullaan lapsia. Eroavat vanhemmat eivät ole alkujaan päässeet sopimukseen lapsensa huollosta ja tapaamisista, vaan ovat vieneet omat hakemuksensa oikeuteen. Sosiaalilautakunta tekee tuomioistuimen pyynnöstä selvityksen äi-

din ja isän olosuhteista ja suhteesta lapseen (ns. *olosuhdeselvitys*). Lastenhuoltolain mukaan "Sosiaalilautakunnan...on selvitettävä lapsen omat toivomukset ja mielipide sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista, jos vanhemmat eivät ole asiasta yksimieliset..." (LHL 1983, 11§).

Täytäntöönpanosovittelua ohjaa laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (619/1996, lyhenteenä HTpL). Lain soveltamisen lähtökohtana on lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tehty lainvoimainen sopimus tai päätös, joka sitoo ja velvoittaa molempia vanhempia (ks. LHL, 8-10§). Lapsen huolto- tai tapaamisoikeutta voi loukata esimerkiksi siten, että lapsen vanhempi ei suostu luovuttamaan lasta päätöksen mukaisille tapaamisille toisen vanhemman luo. Tällöin jälkimmäisellä on mahdollisuus haakea päätöksen täytäntöönpanoa käräjäoikeudelta. Käräjäoikeus voi määrätä asiassa sovittelun toimitettavaksi neljän viikon kuluessa. Psykologin päätehtävä on usein lapsen mielipiteen selvittäminen sekä lapsen ja hänen vanhempansa välisen suhteen arviointi (HTpL, 2§ ja 7§).

Lapsen kuuleminen on ajankohtainen kysymys ja tutkimusaihe. Tarve saada koulutusta näihin tehtäviin on kasvanut. Huoltajuuksien ohella lapsen kuulemisen taitoja tarvitaan mm. lastensuojelussa. Vuoden 1983 lastensuojelulaki edellytti lapsen toivomusten ja mielipiteen huomioon ottamista lapsen etua selvitettäessä (LSL 1983, 10§), ja uusi lastensuojelulaki (417/2007) korostaa entisestään lapsen osallisuutta ja kuulluksi tuleamista. Kirjallisuutta kuulemisesta ei ole paljon. Vastaavasti kuulemiseen liittyvä lapsen asemaa, oikeuksia ja etua koskeva eettinen keskustelu on toistaiseksi jäänyt vähiin. Aihe ylittää hallinnon- ja tieteenalojen rajat: se koskee oikeudenkäyttöä, lastensuojelua, lastenpsykiatriaa, kasvatus- ja perheneuvontaa sekä psykologiaa.

Lapsen kuuleminen on lain mukaan keskeinen osa lapsen edun selvittämistä, mutta kuulemisen käytäntöjen kehittäminen on ollut paikallista ja sattumanvaraista. Lasta kuulevien sosiaalityöntekijöiden tai psykologien pääasiallinen työkenttä on yleistä sosiaalityötä, lastensuojelua tai terapeuttista työtä, ja lapsen haastattelut oikeudelle annettavia lausuntoja varten ovat marginaalinen osa päivätyötä. Psykologien ammatilliset valmiudet antavat kuitenkin hyvät lähtökohdat lapsen kuulemisen kehittämiseksi. Kuulemistyö tukee kokemuk-

seni mukaan lapsen tasapainoista kehitystä, esimerkiksi jos lapsen syrjään jääneen näkökulman esiin nostaminen auttaa vanhempia kohti sovintoa ja riitakierteen loppumista.

Lasten oikeuksien yleissopimus (LOS 1989) edellyttää lapsen kuulemista ja painottaa lapsen omaa myötämääräämisoikeutta häntä itseään koskevissa asioissa. Toisaalta perheriitalanteessa lapsi tarvitsee myös riittävän suojan. Lapsen ei pitäisi joutua ratkaisijaksi asioista, joista vanhemmat ovat vastuussa. Perheterapeuttina ajattelen, että lapsen asemaa lapsesta ja vanhempien asemaa vanhempina pitää vahvistaa. Se on kaikkien ja ennen muuta lapsen edun mukaista.

Keskeiseksi tutkimuskohteeksi muodostui kysymys, voiko lapsi tulla aidosti kuulluksi silloin, kun hänen vanhempiansa riita koskee häntä. Lapsen osallistumisoikeuden toteutumisen pitäisi merkitä sitä, että lapsella on sananvaltaa häntä itseään koskevissa asioissa. Lapset ovat tavallisesti vahvasti kiintyneitä molempiin vanhempiinsa, mutta näiden riidellessä hänestä kannan ottaminen voi olla vaikeaa. Lapsen ja vanhemman suhdetta tarkastellaan *kiintymyssuhdeteorian* lähtökohdasta; lapsen vanhempiaan kohtaan osoittama *lojaalisuus* on osoitus vahvasta kiintymyksestä. *Lojaalisuus* tarkoittaa määritelmän mukaan sitä, että lapsi asettaa toisen kiintymyssuhteen toisen edelle (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1984, ks. s. 99). *Lojaalisuuksien ristiriita* tai poissulkevat lojaliteetit merkitsevät sitä, että asettuminen toisen vanhemman puolelle merkitsee toista vanhempaa kohtaan osoitetun lojaalisuuden rikkoutumista.

Lapsen kuulemisen psykologinen kehys -käsitteellä kuvaan lapsen asiakkuuden lähtötilannetta. Lapsen psykologinen asema perheessä ja hänen suhteensa isään ja äitiin heidän keskinäisen konfliktinsa aikana vaikuttaa siihen, mitä mahdollisuuksia tai esteitä lapsella on tulla kuulluksi ja mitä kuulemistilanne merkitsee hänelle. Työntekijän on kartoitettava tätä psykologista kehystä tavoitellakseen sellaista keskusteluilmapiiriä, jossa lapsi voi mahdollisimman vapaasti ilmaista itseään ja tulla kuulluksi.

Tutkimus toteutetaan etnografisena asiakirjatutkimuksena. Empiirisessä osassa (luku 4) esitellään aluksi tutkimusasetelma ja -kysymykset, jotka kohdentuvat lapsen lojaalisuusongelmaan ja sen merkitykseen kuulemisessa. Lapsen kuulemisen psykologista kehystä kartoitetaan yhdeksässä olosuhdeselvittelyssä ja 29 täytäntöönpanosovittelussa niistä tehtyjen

psykologin lausuntojen, kertomusten ja raporttien avulla. Tarkemmin esitellään ja tutkitaan 12 tapausta (kolme olosuhdeselvittelyistä ja yhdeksän täytäntöönpanosovitteluista). Lähestymistapa on kvalitatiivinen ja kartoittava. Tutkimuskohteena on lasten kuulemisista erityinen aineisto, jossa lapsen vanhempien huoltajuusriita oli edennyt oikeuteen asti. Tutkimustulokset (luku 5) esitellään koko aineistosta (lasten lukumäärä: 49) laadittujen taulukoiden sekä tapauskertomusten (N=12) kvalitatiivisen analyysin perusteella. Tutkimusmotiivi on ollut myös toimivien käytäntöjen kehittämisessä. Tulosten valossa kuvataan lapsen kuulemisen yleisiä lähtökohtia huoltoriitatilanteissa ja esitellään menettelyjä, jotka pyrkivät poistamaan lapsen esteitä tulla turvallisesti kuulluksi ja vahvistamaan hänen osallistumistaan häntä itseään koskevien asioiden käsittelyyn (luku 6).

Lapsen kuulemisen taustan ja lähtökohtien esittely alkaa niiden huoltajuusprosessien kuvaamisella, joiden yhteydessä lapsia nykyisin kuullaan (luku 1). Ongelman ajankohtaistamista taustoitetaan teoreettisesti oikeudellisen, käyttäytymistieteellisen ja historiallis-yhteiskunnallisen analyysin kautta. Analyysissa tarkastellaan sitä, miten lapsuus on eri aikoina muodostunut, miten lapsen muuttuva asema ja lisääntyvät osallistumisoikeudet ovat tulleet näkyviin laissa, mitä uusia jännitteitä nämä muutokset ovat synnyttäneet ja miten jännitteet voivat heijastua lapsen kuulemistilanteissa (luku 2). Seuraavaksi tarkastellaan, mitä avioero merkitsee lapselle sopeutumisen näkökulmasta, psykologisena prosessina ja lasten itse kertomina kokemuksina. Pääongelmaksi riitatilanteissa näyttää muodostuvan lapsen lojaalisuusristiriita isän ja äidin välillä (luku 3).

Tieteellisen informaation näen lisääntyvän monella tavalla. Aiemmin syntynyt tieto tarkentuu ja kasautuu. Eri foorumeilla ja tieteenaloilla muodostuneen tiedon ja käsitteistön peilaaminen toisiaan vasten tuottaa uusia ajatuksia ja kysymyksiä testattavaksi. Tutkimus voi olla myös luonteeltaan puheenvuoro, jonka tehtävä on haastaa dialogiin. Väitteiden ja niiden testaamisen kautta syntyy jälleen uutta tietoa. Käsillä olevan tutkimuksen tehtävän ymmärrän juuri näin. Lainsäädäntö ja lapsen oikeuksien toteutumisen vaihe ovat vahvasti aikaan sidottuja, samoin psykologian kehittyminen ja soveltaminen. Toimivien työkäytäntöjen syntyminen ja ylläpitäminen vaatii tietoista kokeilutoimintaa ja jatkuvaa vuoropuhelua yhteistyötahojen kesken.

1. Huoltajuusoikeus ja lapsen kuuleminen

Kuulemistilanteen tutkimisen taustaksi kuvataan, millaisessa lainsäädännön määrittelemässä kontekstissa kuuleminen tapahtuu. Eroavien vanhempien on perehdyttävä perhelainsäädäntöön ja oikeuksiinsa asioidessaan oikeuden tai sosiaalitoimen kanssa. Omassa asiassaan kuultavaksi tuotava lapsi on vielä hämmäntävämmässä tilanteessa, kun vieraat ihmiset kysyvät hänen perheensä asioista ja hänen mielipiteistään. Lapsen psykologisen aseman ymmärtämiseksi on arvioitava sitä, miten lainsäätäjät luodessaan lapselle mahdollisuutta tulla kuulluksi on ottanut hänen herkän asemansa huomioon.

Vanhempien erotessa tai eron jälkeen lapsen ajatusten ja mielipiteiden kuulemista voi tapahtua monessa eri yhteydessä. Lastenhuoltolain mukaan huoltajan tulee (*yleensäkin*) lapsen henkilökohtaisista asioista päätettäessä keskustella lapsen kanssa, jos se tämän ikään ja kehitystasoon nähden on mahdollista (4§). Vapaaehtoisen perheasioiden *sovittelun* yhtenä tavoitteena on erojen toteutuminen niin, että isä ja äiti voivat sopia huoltajuuskysymyksistä. Sovittelijoiden tehtävänä on erityisesti kiinnittää huomiota alaikäisten lasten aseman turvaamiseen (HE 62/1986, 24 ja AL 411/1987 21.3§, Sosiaalihuoltolain 1/1987, Valkama, 1991, 6, Pettilä & Yli-Marttila, 1999, 51). Sovitteluissa voidaan lapsen mielipidettä kuulla, tällä kertaa vanhempien aloitteesta.

Jos äiti ja isä tekevät *sopimuksen* lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, sosiaalityöntekijän on varmistettava lapsen toivomusten huomioonottaminen joko vanhemmilta asian varmistuksen tai itse lasta tavaten (LHL, 8§, Valkama & Litmala, 2005, 8).

Tässä luvussa ja koko tutkimuksessa keskitytään kahteen lapsen kuulemisen kontekstiin: (1) oikeuden huolto- ja tapaamisprosessin yhteydessä pyytämään *olosuhdeselvitykseen* ja (2) *täytäntöönpanosovitteluun*, jossa oikeuden lähtökohtana on huolto- ja tapaamis päätöksen saaminen toimimaan käytännössä. Luvun jaksoissa esitellään keskeiset huoltajuusoikeudelliset käsitteet ja asiayhteydet, joissa lasta kuullaan.

Kolmantena oikeusprosessina, jossa lasta kuullaan, voidaan vielä mainita ns. *lapsikaappaus* -tapaukset. Suomi ratifioi vuonna 1994 kaksi kansainvälistä sopimusta (Bryssel IIa -sopimus: 56/1994, Haagin sopimus: 57/1994, Asetukset 643 ja 644/1994, Laki 186/1994 ja Asetus 556/1994), joiden keskeinen päämäärä on estää ns. kansainväliset lapsikaappaukset. Lisäksi Pohjoismailla on keskinäinen sopimus toistensa päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta. Allekirjoittajavaltiot tunnustavat toistensa tekemien päätösten lainvoiman. Jos lapsi on oikeudettomasti viety asuinpaikastaan toiseen maahan tai jätetty palauttamatta tapaamisoikeuden toteuduttua, voidaan hakemuksesta käynnistää menettely lapsen palauttamiseksi asuinmaahansa. Sopimuksen mukaan valtiossa, johon lapsi on viety, ei voi tehdä uusia päätöksiä lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta kaappauksen jälkeen.

1.1. Oikeussäädökset ja -käsitteet

Avioeron yhteydessä puoliset joutuvat usein alusta alkaen opettelemaan sanastoa, jolla perhesuhteita määritellään. Voidakseen toimintakykyisinä sopia tai käydä oikeutta lasten tulevasta asemasta heidän tulee tietää, mitä termeillä tarkoitetaan. Myös lapsen täytyy riittävästi ymmärtää, miksi juuri nyt häneen otetaan yhteyttä, missä ja miksi hänen ajatuksiaan selvitellään, missä hänen sanomaansa käytetään ja mihin tarkoitukseen.

Huolto tarkoittaa vastuuta lapsesta ja hänen hyvinvoinnistaan sekä päätöksenteko-oikeutta ja -velvollisuutta lasta koskevissa asioissa (Gottberg, 1997, 11). Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (361/1983) tuli voimaan 1984 alussa, ja siihen on tehty myöhemmin muutoksia. Huoltajalla on oikeus päättää lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista. Huoltaja myös edustaa lasta tämän asioissa, jollei toisin ole säädetty (4§). Huolto päättyy, kun lapsi täyttää kahdeksantoista tai sitä ennen menee avioliittoon (3§). Lähtökohta on, että huoltajia ovat lapsen vanhemmat tai henkilöt, jolle lapsen huolto on uskottu (3§). Jos vanhemmat eivät lapsen syntyessä ole avioliitossa keskenään, on äiti automaattisesti lapsensa huoltaja (6§), mutta isän isyys voidaan vahvistaa ja hänetkin merkitä huoltajaksi.

Yhteishuolto ja yksinhuolto. Yhdessä asuvat vanhemmat vastaavat lapsen huollosta yhteisesti. Erotessaan he voivat tehdä sopimuksen tai oikeus voi päättää *yhteishuollon* jatkumisesta. Arkiasioiden hoito jää sille vanhemmalle, jonka luona lapsi asuu. Yhteistä huoltoa on toteutettu myös siten, että lapsi asuu jaksoittain sekä isän että äidin luona. Silloinkin lapsen asuinpaikaksi voidaan Suomessa merkitä vain yksi osoite. Jos yhteistyövanhemmuus toimii, lapsen asioita mietitään yhdessä hänen kasvaessaan. Virallisissa yhteyksissä yhteishuolto tarkoittaa sitä, että lasta koskeviin keskeisiin päätöksiin tarvitaan kummankin vanhemman suostumus. Tällaisia ovat erityiset kouluratkaisut ja lapsen sukunimestä päättäminen (ks. Gottberg, 1997, 35–36). *Yksinhuolto* merkitsee sitä, että toinen vanhemmista voi päättää näistä ratkaisuista yksin.

Tapaamisoikeus. Huollosta erillisenä asiana tapaamisoikeus kirjattiin vuonna 1983 ensimmäistä kertaa lakiin *lapsen oikeutena*. Laissa haluttiin turvata lapsen oikeus molempiin vanhempiinsa siinäkin tapauksessa, että näiden välinen suhde on katkennut. Samalla suojataan lapsen jo syntyneitä kiinteitä ihmissuhteita (Gottberg, 1997, 47). Tapaamisoikeus on riippumaton siitä, onko lapsi yksin- vai yhteishuollossa.

Lapsen huolto- ja tapaamissopimus tai -päättös. Eroavat tai erossa asuvat vanhemmat voivat tehdä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta sopimuksen. Sopimuksen vahvistaa kunnan sosiaalityöntekijä virkansa puolesta. Sosiaalilautakunnan vahvistama sopimus on lainvoimainen ja täytäntöönpanokelpoinen. Vanhemmat voivat sopia, että

- lapsen huolto uskotaan molemmille vanhemmille yhteisesti
- lapsen tulee asua toisen vanhemman luona, jos nämä eivät asu yhdessä
- lapsen huolto uskotaan yksin toiselle vanhemmalle
- lapsella on oikeus vanhempien sopimalla tavalla pitää yhteyttä ja tavata vanhempansa, jonka luona lapsi ei asu. (LHL 7§)

Jos vanhemmat eivät pääse keskinäiseen sopimukseen lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta, asian voi ratkaista käräjäoikeus. Tuomioistuimien voi päättää edellä lueteltujen asioiden lisäksi, että

- lapsen huolto uskotaan vanhempien ohella tai sijasta vähintään yhdelle henkilölle, joka on antanut tähän suostumuksensa.

Tuomioistuin voi myös antaa tarkempia määräyksiä yksin- tai yhteishuollon toteuttamiselle ja tapaamisjärjestelyille. Tuomioistuimen laajat harkintamahdollisuudet edistävät toimivan huolto- ja tapaamisratkaisun saavuttamista yksittäistapauksissa. Tällöin ratkaisua pystytään räätälöimään perheen yksilöllisten piirteiden ja tarpeiden tai vanhempien osittaisen yhteisymmärryksen perusteella.

Lapsen etu on keskeinen käsite sekä lapsenhuoltolaissa että lastensuojelulaissa. Lapsen etu on merkittävin huoltajuusratkaisujen peruste. Perusoletuksen mukaan lapsen etu toteutuu, jos vanhemmat pääsevät sopimukseen lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (ns. "vanhemmat tietävät parhaiten" -oletus). Sami Mahkosen (1998, 62) mukaan sopimisen käytännön lähtökohtana on ollut vanhempien tahdon autonomia ja valistunut rationalismi: on katsottu, että järkevät ihmiset kykenevät aidosti valitsemaan sen, mikä on parasta heidän lapsilleen. Mikäli huolto- tai tapaamisasia on riitautunut, tuomioistuin voi pyytää sosiaalilautakunnan *selvityksen*, jossa vanhempien olosuhteita ja lapsen suhdetta vanhempiinsa arvioidaan lapsen edun näkökulmasta. Tällöin sosiaalilautakunta arvioi lapsen etua ja oikeus päätöksentekijänä määrittelee sen.

Lapsen etu -käsitteen sisältö on vaihdellut huomattavasti eri maissa ja eri aikoina (Kurki-Suonio, 1999). Kulttuuri ja yhteiskunnan moraalikäsitteet ovat vaikuttaneet siihen. Lastenpsykiatrian, psykologian, sosiaalityön ja juridiikan asiantuntijakulttuurit tuovat oman näkökulmansa. Käyttäytymistieteellinen ajattelu on vaikuttanut huomattavasti varsinkin 1960-luvulta alkaen. Suomessa sosiaalilautakunnilla on ollut entistä keskeisempi merkitys lapsen edun arvioinnissa huoltoriitatapauksissa vuodesta 1984 alkaen. Lapsen omat oikeudet omiin asioihinsa vaikuttamiseksi ovat näkyneet lainsäädännössä ja käytännöissä varsinkin lapsen oikeuksien sopimuksen (LOS 1989) hyväksymisen jälkeen. (Kurki-Suonio, 1999).

Lapsen edun arvioinnissa syy-seuraus-ajattelu ja samalla aikaulottuvuuden merkitys ovat tulkintani mukaan muuttuneet. 1900-luvun alkupuolella korostettiin "*menneisyyttä*", ts. kumpi vanhemmista tuomittiin avioeroon syylliseksi. Kasvatuseräpäisyyden kannalta katsottiin parhaaksi uskoa lapsi syyttömälle osapuolelle. Myöhemmin keskeiseksi nousi lapsen *nykyinen* suhde vanhempiinsa. Katsottiin esimerkiksi, että lapsella voi olla yksi psykologinen vanhempi, joka pystyy arvioimaan lapsen edun ja jopa päättämään lapsen suhteesta toiseen

vanhempaansa. Nykyinen laki ohjaa arvioimaan sitä, miten lapsen huolto ja tapaamisoikeus parhaiten toteutuvat *tulevaisuudessa* (LHL 10§). Toisin sanoen avioeron ns. syyllisyyskysymyksellä ei ole enää merkitystä, vaan arvioidaan esimerkiksi vanhempien yhteistyökykyä, ts. kumman vanhemman hoidossa lapsen yhteydenpito toiseenkin vanhempaan toteutuu parhaiten.

Lapsen toivomukset ja mielipide sekä lapsen tahto. Vanhempien sopimuksen vahvistavan sosiaaliryöntekijän on varmistuttava siitä, että sopimus on lapsen edun mukainen ja että lapsen omat toivomukset ja mielipiteet on otettu huomioon (8§). Laki lähtee siitä oletuksesta, että vanhemmat ovat tietoisia lapsen asumista ja tapaamista koskevista ajatuksista (LHL 361/83). Sopimuksen valmistelun yhteydessä ryöntekijällä olisi myös mahdollisuus tavata lasta. Lapsen mielipiteen selvittäminen toteutuu kuitenkin harvoin sopimusmenettelyssä. Se on ollut sattumanvaraista ja perheidenkin käytännöissä vaihtelevaa (ks. Antikainen, 2007).

Jos asia on siirtynyt tuomioistuimen ratkaistavaksi, lapsen tapaaminen tapahtuu oikeuden sosiaalilautakunnalta pyytämän olosuhdeselvityksen yhteydessä. Kun vanhemmat ovat erimielisiä, "...lapsen omat *toivomukset ja mielipide* on selvitettävä sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista" (LHL 11§). LHL:ssa (11§) korostetaan myös, että *lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti* ja ottaen huomioon lapsen kehitysaste sekä siten, että tästä ei aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa välisille suhteille. Myös täytäntöönpanolaki (HTpL, 7§) viittaa tähän lainkohtaan ja velvoittaa sovittelijat selvittämään lapsen *omat toivomukset ja mielipide*.

Lapsen tahdon käsitettä käytetään täytäntöönpanolaissa (HTpL, 2§). Täytäntöönpanoon ei saa ryhtyä 12 vuotta täyttäneen lapsen tahdon vastaisesti, ei myöskään nuoremman, jos lapsi on *niin kehittynyt, että hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota*. Tahto-sana esiintyy yhteydessä, jossa puhutaan konkreettisesta toimenpiteestä.

Lapsen kuuleminen. Kuuleminen-termi mainitaan lapsenhuoltolaissa oikeuskäsittelyn yhteydessä. Lasta voidaan kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa, jos tämä on painavista syistä välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta. Kuuleminen voi tapahtua oikeudessa vain, jos lapsi tähän suostuu ja on ilmeistä, että kuulemisesta ei saata aiheutua lapselle hait-

taa (LHL, 15§). Kuulemisella on Sami Mahkosen (1998, 118) mukaan ainakin viisi juridista tehtävää. Ensinnä voidaan (1) selvittää, mitä henkilö tahtoo. Kuuleminen myös (2) mahdollistaa tahdon huomioon ottamisen. Kolmas merkitys (3) on siinä, että tieto saadaan asianosaiselta itseltään eikä välitettynä. Edelleen (4), kuuleminen auttaa tiedon valintaa siten, että eri osapuolten ajatuksista ja perusteluista olennaiset näkökohdat seuloituvat päätöksen perusteiksi. Lopulta (5), kuuleminen auttaa tiedon jäsentämistä kokonaisuudeksi, prosessuaaliseksi palapeliksi.

Sosiaalitoimen ja lapsen erityisasiantuntijoiden tehtävissä laki käyttää käsitteitä *lapsen toivomusten tai mielipiteen selvittämisestä tai huomioonottamisesta*. Käytännössä *lapsen kuulemisen* käsite on yleistynyt kattamaan nämäkin tehtävät. Käytän lapsen kuulemisen käsitettä tässä laajassa merkityksessä.

1.2. Tilastoa eroista ja oikeuspäätöksistä

Vuonna 1988 voimaantulleen avioliittolain aikana erojen määrä on vähitellen kasvanut 13 000:sta noin 19 000:een (Tilastokeskus 2009). Avoliittojen määrä samaan aikaan on tasanaisesti kasvanut, ja kolmannes ensimmäisistä lapsista syntyy avoliittoon. Vuonna 2005 vanhempien ero koski 16 000 lapsiperhettä. Avoparien perheiden lapset kokivat vanhempien erilleen muuton yli kaksi kertaa niin usein kuin avioparien perheiden lapset. Erityisen usein muuttivat erilleen parit, joiden luona asui vain ei-yhteisiä lapsia; käytännössä nämä lapset seuraavat biologista vanhempansa, eikä huollosta ja tapaamisista käydä oikeutta. (Kartovaara & Sauli 2007).

Vuonna 1998 runsaat 30 000 lasta koki vuosittain perheen hajoamisen siten, että yhdessä asuneesta perheestä muutti toinen vanhempi muualle. Näistä 19 000 lasta asui avioparin ja lähes 12 000 avoparin perheessä. 2,2 % avioparien ja 8,7 % avoparien lapsista menetti erossa toisen vanhemman kodistaan vuonna 1997. Avoparin koti on siten lapsiperheissään alttiimpi hajoamiselle kuin avioparin koti. Vielä epävarmempi perherakenne on avoparin kanssa asuvalla lapsella, jonka perheessä ei ole yhtään pariskunnan yhteistä lasta. Näistä

lapsista joka viidennen "uusi vanhempi" muuttaa vuoden aikana pois perheen yhteisestä kodista. (Kartovaara & Sauli, 2000, 62).

Vuonna 2008 sosiaalilautakunnat vahvistivat 42 792 vanhempien keskinäistä *huolto- ja tapaamissopimusta* (jokaisesta lapsesta erikseen); näistä 36 151 oli uusia ja loput 6 641 muutoksia aiempaan päätökseen tai sopimukseen. Vuonna 2008 lapsen huollosta tehtiin 35 241 sopimusta, joista 32 798:ssa (93 %) sovittiin yhteishuollosta, 2 164:ssä (6 %) äidin yksinhuollosta ja 279:ssä (vajaan 1 %) isän yksinhuollosta. Tapaamisoikeudesta tehtiin 18 352 sopimusta ja asumisesta vahvistettiin 17 735 sopimusta, joista 14 670:ssä asuminen sovittiin äidille ja 3 065:ssä isälle. (Stakes.fi, 2009).

Jos vanhemmat eivät pääse sopimukseen, he voivat hakea päätöstä lapsen huollosta ja/tai tapaamisoikeudesta käräjäoikeudelta. Kummankin vanhemman vaatimus perusteluineen voi tulla käsittelyyn. Oikeus lähes aina pyytää sosiaalilautakunnalta ns. olosuhdeselvityksen päätöksensä taustatiedoksi.

Alla olevasta taulukosta ilmenee, että ensimmäisten huolto- tai tapaamisoikeushakemusten ja muutoshakemusten määrä on tasaisesti kasvanut käräjäoikeuksissa, samoin täytäntöönpanoasioiden määrä. Voidaan nähdä, että *vaikeat ja toistuvat huoltajuusriidat ovat lisääntyneet*.

Taulukko 1: Käräjäoikeuksissa erillisasioina ratkaistut huolto- tai tapaamisasiat ja niiden täytäntöönpanoasiat vuosina 2000–2008 (Tilastokeskus, 2009)

Hakemukset	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
1. Huolto- ja tapaamispäätös	1 004	913	879	818	734	735	668	631	580
2. Huoltopäätöksen muutos	981	1 008	884	1 046	917	867	829	770	785
3. Tapaamispäätöksen muutos	274	272	247	246	277	210	198	178	164
PERUSTERATKAISUT YHT	2 259	2 193	2 010	2 110	1 928	1 812	1 695	1 579	1 529
4. Täytäntöönpanoasiat	357	356	306	323	289	259	253	236	236

Lapsen kuulemisesta olosuhdeselvitysten yhteydessä ei ole tilastoa. Tässä laki ohjaa sopimuskentekoa yksiselitteisemmin viranomaisia selvittämään myös lapsen mielipiteen. Tilas-

toa ei niin muodoin ole siitäkään, minkä ikäisiä lapsia kuullaan isän tai äidin kanssa tai ilman vanhempia, eikä siitä, miten pienet jätetään kuulematta ja kuinka usein lapsen ja vanhemman suhdetta arvioidaan ainoastaan havaintojen perusteella.

Asioiden määrä ja vaikeusaste voidaan nähdä ylöspäin kapenevana pyramidina. Valitusasteeseen vietyjä huolto- ja tapaamisasioita ja varsinkin täytäntöönpanoasioita on hyvin vähän. Täytäntöönpanoasioita on käräjäoikeuksissakin vähän, mutta niiden määrä on ollut kasvussa. Ensimmäisiä huolto- ja tapaamisasioita on enemmän ja niiden määrä lisääntyy, samoin muutoshakemusten osuus. Avioeron huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevien helpompia liittännäisratkaisujen määrä on edellistä suurempi ja vähenemässä. Yli 90 prosenttia huolto- ja tapaamisratkaisuista vanhemmat sopivat keskenään ja suuren osan niistä sosiaalitoimi vahvistaa lainvoimaiseksi.

1.3. Huolto- tai tapaamisriita ja olosuhdeselvitys

1.3.1. Oikeus pyytää selvityksen tarvittaessa

Vuonna 1983 vahvistettiin laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (LHL 361/1983). Yhteiset periaatteelliset lähtökohdat toteutuivat myöhemmin avioliittolaissa (AL 411/1987). Sen mukaan tuomioistuimen on avioeron käsittelyn yhteydessä omasta aloitteestaan otettava esille kysymys, miten yhteisten lasten huolto ja tapaamisoikeus olisi heidän etuaan silmälläpitäen järjestettävä (32.1§).

Tapaamisoikeuspäätöksiä tehtiin lapsen edun perusteella aiemminkin, vaikkei tapaamisoikeussääntelyä ollut. Vielä vuonna 1975 holhouslakia muutettaessa katsottiin tapaaminen lapsen huollosta erotetun *vanhemman oikeudeksi* (Gottberg, 1997, 60, HolhL 1898 ja 1999). Lastenhuoltolain (1983) mukaan on kysymys *lapsen oikeudesta* vanhempiinsa. Tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapsen myönteiset ja läheiset suhteet kumpaankin vanhempaan (AL 1987/411, 32.2§, LHL 1983/361, 2§). Lapsen etu turvataan parhaiten silloin, kun hän voi pitää eron jälkeenkin yhteyttä molempiin vanhempiinsa (Nieminen, 1990,

7). Tämä haluttiin taata siinäkin tapauksessa, että heidän suhteensa on katkennut. Pyrkimyksenä oli laajemminkin turvata lapsen kiinteät ihmissuhteet (Gottberg, 1997, 47). Lakiuudistusta valmistellut työryhmä erotti kolme suositusolettamaa. *Vanhemmuusolettaman* (1) mukaan biologiset vanhemmat oletettiin lapsen edun mukaisiksi huoltajiksi. Heitä ei voida syrjäyttää ilman painavia syitä. Vanhempien erityisasema korostui myös *sopimusolettaman* (2) myötä. Sen mukaan huoltajuusasia voidaan ratkaista vanhempien sopimalla tavalla, jos se ei ole vastoin lapsen etua. Tuomioistuin ei silloin puutu omasta aloitteestaan vanhempien sopimusratkaisuun. *Yhteishuolto-olettaman* (3) mukaan lapsen kannalta paras vaihtoehto on vanhempien yhteishuolto (ks. Kurki-Suonio, 1999, 455–456).

Lastenhuoltolaki edellyttää lapsen mielipiteen selvittämistä pääsääntöisesti, jos asia on riittävä tai jos viranomaisen erityisistä syistä katsoo, että se on lapsen edun kannalta aiheellista (LHL, 11 §). Lapsen toivomukset ja mielipide tulee selvittää myös silloin, kun vanhempien kaavailema järjestely on luonteeltaan jotenkin poikkeuksellinen tai syntyy epäily siitä, että vanhemmat ratkaisuun pyrkiessään eivät ehkä riittävässä määrin ole ottaneet huomioon lapsen etua ja näkökulmaa asiassa. Eva Gottberg (1997, 110) huomautti, että kuulemistilaisuuden varaamisen pitää olla myöhemmin ratifioitun Lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan mukaan pääsääntö.

Jos vanhemmat eivät pääse yhteisymmärrykseen lapsensa tulevasta huollosta tai tapaamis-oikeudesta, se tulee käräjäoikeuden päätettäväksi. Lapsen asuinkunnan tuomioistuimessa asian voivat panna vireille vanhemmat yhdessä, toinen heistä, lapsen muu huoltaja tai sosiaalilautakunta (LHL 14 §). Oikeuden puolestaan on varattava vanhemmille (tai muulle huoltajalle) tilaisuus tulla kuulluiksi (15.1 §). Lastakin voidaan erityisen painavista syistä kuulla oikeudessa, mutta se on käytännössä poikkeusmenettely.

Oikeus kuulee vanhempien ja heidän edustajiensa aihetodistelua ja tutkii sovinnon mahdollisuutta. Jos sopuratkaisua ei synny eikä tietoa ole riittävästi päätöksentekoa varten, oikeus pyytää selvityksen lapsen, lapsen vanhempien ja huoltajaksi esitetyn kotipaikan sosiaaliviranomaisilta (LHA 1 §). Selvitykseen voi näin osallistua kahden tai kolmenkin eri paikkakunnan sosiaalitoimisto. Tuomioistuin antaa samalla väliaikaisen määräyksen lapsen asumisesta, tapaamis-oikeudesta sekä luonapidon ehdoista (LHL 17 §). Asian lopullinen päätöskäsittely lykkääntyy (Gottberg, 1997, 18).

Lapsenhuoltolaki antoi sosiaalitoimelle keskeisen roolin lapsen edun arvioinnissa. Sosiaalityöntekijöiden tehtävänä on (1) tehdä selvitys isän ja äidin olosuhteista, lapsen suhteesta vanhempiinsa ja näiden edellytyksistä vastata lapsen huollosta tulevaisuudessa. Yleisesti käytetäänkin käsitettä *olosuhdeselvitys*. Samalla sosiaalityöntekijät (2) toimivat lapsen edun asiamiehinä, tarkastelevat asiaa lapsen näkökulmasta ja pitävät huolen, että lapsen omat toivomukset ja mielipide selvitetään. Tehtävät on (3) suoritettava *sovittelevasti*, yhteisymmärrystä etsien (ks. Taskinen, 2001, 69–71). Tavoiteltavaa on, että riidan jälkeen yhteinen vanhemmuus saataisiin tulevaisuudessa toimimaan. Jos näyttää, että vanhemmat voivat sopia huollosta ja tapaamisoikeudesta, työntekijöiden on annettava vanhemmille apua sopimuksen laatimisessa (LHL 16§).

Maija Auvinen (2002, 163–165) huomautti, että sopuratkaisuun ei aivan joka tilanteessa pidä pyrkiä. Jos riidassa ainakin toisen vanhemman äärimmäinen käyttäytyminen toista vanhempaa tai lasta kohtaan ilmentää huomattavaa persoonallisuushäiriötä, neuvotteluratkaisu ei välttämättä takaa kaikkien turvallisuutta. Tällöin oikeuden tulee antaa ratkaisu, jossa myös osapuolten turvallisuus on otettu huomioon. Sopuratkaisu on syytä kyseenalaistaa myös, jos vanhempien kesken on henkinen, taloudellinen tai muu ratkaiseva epätasapaino, jolloin ei voida puhua neuvottelusta vaan alistamisesta tai painostamisesta. Kolmas käytännön este sovelle nousee silloin, kun vähintään toisella vanhemmalla jutun voittaminen on tärkeä itsenäinen tavoite.

Tuomioistuimen tehtävänä on arvioida, milloin selvitystä tarvitaan asian ratkaisemiseksi. Se voi antaa myös tarkempia määräyksiä seikoista, jotka selvityksessä tulee ottaa huomioon, ja siitähän, milloin esimerkiksi psykologia tulee käyttää apuna.

Eva Gottberg (1997, 101–107) kuvasi oikeuden näkökulmasta sitä, millainen on hyvä selvitys. On lueteltava tapahtumat, mitä asiassa kokonaisuudessaan on tehty: ketä tavattu ja missä; yhdessä vai erikseen; yhteydet kouluun tai päiväkotiin; yhteydenpitojen muoto jne. Perusteellisuus, monipuolisuus ja tasapuolisuus lisäävät selvityksen painoarvoa oikeudessa. Asuin- ja perhetilanne, työajat, koulu- ja päivähoidon järjestelyt, kuljetusmahdollisuudet ja muut lapsen ja vanhempien käytännön olosuhteet on kuvattava hyvin, jotta asumis- ja tapaamisratkaisu voidaan saada toimivaksi. Vanhempien vaatimukset asiassa on selvästi

kirjattava. Erikseen on todettava ne kohdat, joissa he eivät pääse yhteisymmärrykseen, ja ne, missä se on saavutettu.

Huomattavan vaikea mutta asian ratkaisun kannalta olennainen on Gottbergin mukaan selvityksessä se kohta, jossa kuvataan lapsen ja vanhempien välisiä suhteita ja muita henkilökohtaisia kysymyksiä, joilla saattaa olla merkitystä lapsen edun arvioinnin kannalta. Tuomioistuimet ovat kokeneet hankalaksi sen, että selvityksissä pitäydytään vanhempien kannalta positiivisissa seikoissa silloinkin, kun päätöksentekijän olisi ilmeisen tärkeää saada tietää myös negatiivisia asioita. Voidaan esimerkiksi kysyä, mitä tulee tehdä ja lausua, jos lapsi luottamuksellisesti kertoo työntekijälle vanhemman rankasta juomisesta ja uhkailevuudesta, mutta kieltää tätä kertomasta siitä kenellekään. Gottbergin mielestä työntekijän pitäisi selvitystä tehdessään asettua päätöksentekijän asemaan ja pohtia, olisiko tällä asialla merkitystä huoltoasian ratkaisussa, jos hän itse tekisi sen. Jos on, päätöksentekijän on tämä tieto saatava. "Lapsen etu ohittaa näissä tapauksissa aina intimiteettisuojan." (Gottberg, 1992; Gottberg, 1997, 103).

Vanhemmille yhteistyö olosuhdeselvityksen tekijän kanssa on vapaaehtoista. Jos kuitenkin työntekijän tärkeäksi katsomia tapaamisia jää kieltäytymisten tai muiden syiden vuoksi toteutumatta, hän kirjaa selvitykseen tiedon asiasta.

Selvittelijöille muodostuu käsitys siitä, mikä ratkaisu on lapsen paras. Gottbergin mukaan heidän ratkaisuehdotuksensa on hyvä liittää selvitykseen. Mikäli faktatiedot ovat riittävät ja esitys perusteltu, tuomioistuin antaa sille arvoa (Gottberg, 1997, 106).

Ruotsissa vastaava oikeus- ja huoltoselvitysmenettely sai aikanaan monenlaista kritiikkiä: eroterapeutit Bente ja Gunnar Öberg (1979) arvioivat, että selvityksen tekeminen palvelee enemmän tuomioistuinta kuin perheen elämää jatkossa. Kun muut tekevät päätökset, niihin sitoutuminen ja niiden noudattaminen on epävarmaa. Mahdollisuus kalliiseen ja kaikille osapuolille tuskalliseen jatkokäräjöintiin roikkuu ilmassa. Kun isiä ja äitejä arvioidaan heidän elämänsä kenties pahimman kriisin aikana, on heistä vanhempina vaikea tehdä luotettavaa kuvaa ja ennustetta. Huoltoselvitys lisää vanhempien kielteisiä käsityksiä toisistaan, ja näitä käsityksiä pyritään myös kärjistämään selvityksen aikana. Vanhemmat hakeutuvat vastakkainasetteluun, mistä kärsii lapsi. Kielteiset käsitykset myös omasta itsestä voivat li-

sääntyä, kun vanhemmuuden arviointi on "mustaa valkoisella". Selvitysten alkamisen viipyminen ja niiden pitkä kesto lisäävät myös perheen stressiä ja perheeseen kohdistuvia paineita. Ja lopuksi, huoltoselvitykset toteavat sosiaalisen hädän tekemättä sille mitään. (mt., 150–157).

Kritiikki on aiheellista varsinkin silloin, jos selvittelijöiden toimenkuva rajataan tiedon keräämiseen eikä käytetä mahdollisuutta edistää selvityksen teon aikana tai myöhemmin syntyvää sovintoa. Vuonna 1991 Ruotsin vanhemmuuskaarta (föräldrabalken) uudistettiin. Tavoitteina oli edistää yhteistä vanhemmuutta; lisätä keinoja hakea yhteisymmärrykseen pohjautuvia ratkaisuja; kunnioittaa myös melko yksilöllisiä olosuhteita ja ratkaisuja; yksinkertaistaa huolto- ja tapaamisprosessia; painottaa huoltajuusprosessin nopeutta ja tehokkuutta. Yhteistyöneuvotteluista oli ollut hyviä kokemuksia vapaaehtoisessa erottamisessa. Oikeuden pyytämän selvittelyn päätehtäväksi tuli lapsen edun nimissä järjestää neuvottelut vanhempien kesken. Ensisijaisena tavoitteena niissä oli saavuttaa yksimielisyys vanhempien välillä (samarbetsamtal; Schlyter, 1992, 4).

1.3.2. Lapsen toivomukset ja mielipide

Sosiaalitoimi huolehtii tavallisesti siitä, miten lapsen omat toiveet ja mielipide selvitetään. Koska huolto ja erillään asuvan vanhemman tapaaminen katsotaan lapsen oikeuksiksi, vastaavasti lapsen olosuhteita selvittävä sosiaalityöntekijä toimii ennen muuta *lapsen edustajana* (ks. Savolainen 1984, 169). Hän tutustuu elämään ja olosuhteisiin äidin ja isän luona, haastattelee lasta ja kirjaa tämän toivomukset ja mielipiteen ja lopulta muodostaa käsityksensä lapsen edun mukaisesta ratkaisusta.

Sosiaalityöntekijöiden mukaan vaikeimpia tehtäviä on lapsen mielipiteen hienovarainen selvittäminen siten, ettei aseteta häntä valintatilanteeseen (Heliö 1992, 53; Maula, 2004, 2–3). Hienovaraisen menettelyn toteuttamisessa sosiaaliviranomaisilla on sinänsä varsin laaja harkintavalta (Kurki-Suonio, 1999, 477). Mielipide voidaan jättää myös selvittämättä, esimerkiksi jos lapsi on aivan pieni tai jos näin halutaan suojata hänen ja vanhempien välistä suhdetta. Lapsen mielipide ei sido sosiaalilautakuntaa, vaan sen tehtävänä on ajaa ensisijaisesti lapsen etua eikä lapsen mielipidettä.

Eräiden kirjoittajien mukaan lapsen vastuulle ei voi laittaa ratkaisuja, jotka vanhempien pitää heidän puolestaan tehdä (ks. Pettilä & Yli-Marttila, 1999, 72). Perheterapeutit Robin Drapkin ja Florence Bienenfeld (1985, 8) huomauttavat, että on riskialtista antaa lapsille valtaa kontrolloida päätöksiä, kenen kanssa hän asuu. Yksi riski on päätöksiä seuraavat syyllisyydentunnot, toinen on se, että lapselle voi syntyä epärealistisia kaikkivoipaisuuden luuloja. Samoin perherakenteelle on uhkaavaa, jos lapsen toiveet ovat perheen toiminnan kontrollivoimana. "Vanhemmat toimivat eettisesti kyseenalaisella tavalla, jos he jakavat lapselle vastuuta heille itselleen vaikeista päätöksistä."

Ruotsissa Gunn Schlyter työryhmineen kehitti 1980-luvulla mallin *samarbetssamtal*-neuvottelun toteuttamiseksi. Mallissa keskeistä ovat lapsen suojaaminen ja vanhempien vastuun korostaminen. Schlyterin mallia käytettiin Suomessakin mm. Oulun perheneuvolassa olosuhdeselvittelyissä (Papula & Väyrynen 1998, Väyrynen 1999). Neuvottelut toteutettiin 2–6 kuukauden jaksolla oikeuden pyydettyä olosuhdeselvitystä sosiaalitoimelta. Schlyterin mallissa lähdetään äidin ja isän kanssa avoimesti "tässä ja nyt" -tilanteesta. Kummankin totuutta kunnioitetaan ja dialogissa haetaan yhteisiä merkityksiä ja tavoitteita (sosiaalikonstruktivistinen lähestymistapa). Keskeisesti työskennellään vanhemmuuden akselilla korostaen näin vanhempien päätösvastuuta ja lapsen oikeutta olla lapsi. Vanhemmat tuovat ensimmäiseen istuntoon lapsen (tai lasten) valokuvan, joka pidetään tapaamisilla näkyvillä muistuttamassa päähenkilöstä. Katse suunnataan tulevaisuuteen ja lapsen edun toteutumiseen tästä eteenpäin. Keskustelu- ja piirrosmateriaali kerätään näkyviin. Siihen voidaan tarpeen tullen palata ja tehdä siihen lisäyksiä tai korjauksia. Lasta tavataan vasta loppuvaiheessa, ensin vanhempien kanssa ja sitten erikseen. Tällöin voidaan paremmin arvioida, voiko lapsen mielipiteen selvittäminen tapahtua lapsen ja vanhempien suhdetta vaarantamatta.

"Ikä ja kehitystaso" viittaavat työntekijältä ammattitaitoa ja kokemusta vaativista arvioinneista. On katsottava, milloin lapselta voidaan mielipidettä kysyä; millaista kieltä voidaan käyttää; mitä lapsi ymmärtää haastattelun tarkoituksesta ja käsitteistä; miten työntekijä ymmärtää lapsen tarkoituksia ja käsitteitä; miten riippumattomaksi lapsen mielipide voidaan tulkita; millaisessa kontekstissa kukin lapsi mahdollisimman hyvin voi ilmaista itseään ja omia tarpeitaan.

Lapsen mielipiteen selvittäminen vaatii enemmän aikaa kuin vastaava aikuisen haastattelu. Aikuinen on kriisissään todennäköisesti oikeuden päätöstä hakiessaan miettinyt argumenttejaan lapsen ja oman asiansa puolesta, ja kun tilaisuus syntyy, hän avautuu täysin vieraallekin selvittäjälle. Lapselle koko tilanteen hahmottaminen on vaikeampaa. Heliön haastattelemat olosuhdeselvityksessä olleet vanhemmat olivat muuten tyytyväisiä keskusteluihin käytetyn ajan määrään, mutta toiveita ilmeni "syventävään keskusteluun lapsen kanssa hänen mielipiteensä selvittämiseksi" (Heliö 1992).

1.3.3. Erityinen asiantuntemus selvitystyössä

Maija Auvinen totesi huoltajuusprosesseja ja sosiaalilautakunnan selvityksiä käsitelleessä väitöstutkimuksessaan (2006, 254–259) riitojen konfliktitason ja tyypin vaihtelevan. Huoltoriidat voidaan hänen mukaansa jakaa kolmeen perustyyppiin: *tasapeliriidat*, jossa vanhemmat ovat tasavahvoja huoltajia, *psykososiaaliset riidat*, joissa vanhemmilla on psykososiaalisia ongelmia, ja *patologiset riidat*, pitkäaikaiset ja toistuvat huoltoriidat. Tasapeliriitoja oli Auvisen tutkimusaineistossa puolet, psykososiaalisia riitoja vajaat 40 prosenttia ja patologisia riitoja runsaat 10 prosenttia.

Vaikeimmissa riitatapauksissa saatetaan tarvita myös erityistä asiantuntemusta siihen liittyvine asiantuntijalausuntoineen. *Asiantuntijalla* tarkoitetaan lastenpsykiatria, muuta erikoislääkäriä, lapsipsykologia tai muuta henkilöä, joka on perehtynyt lapsia koskevien sosiaalisten tutkimusten suorittamiseen (HTpA 8.4§, ks. Auvinen 2005, 72). Tuomioistuim voi suoraan päättää kuulla tällaista asiantuntijaa tai antaa määräyksen sellaisen käyttämisestä selvityksen yhteydessä. Käytännössä yleensä sosiaalitoimi arvioi erityisen asiantuntemuksen tarpeen kussakin tapauksessa (Gottberg 1997, 99).

Eräät perheoikeusekspertit korostivat erityisasiantuntemuksen käytön poikkeuksellisuutta. Lastenhuoltolain sovellusohjekirjassaan Matti Savolainen totesi, että käyttö tulisi rajoittaa poikkeuksellisiin tapauksiin, joissa mielenterveyteen liittyvillä seikoilla on asiaa ratkaistaessa keskeinen merkitys (1984, 221). Eva Gottberg (1997, 111–112) perusteli poikkeuksellisuutta siten, että lain tarkoittama *mielipiteen selvittäminen* onnistuu yleensä aivan ta-

vallisessa keskustelussa, joka ei edellytä psykologista tai psykiatrista asiantuntemusta. Hän kuitenkin lisäsi asiantuntijan keskustelulla olevan muitakin merkityksiä: psykologi ammat-tiosaamisensa pohjalta pystyy luotettavasti tulkitsemaan lapsen lausumia ja kokonaisti-lannetta. Pienimpien lasten kohdalla saattavat tulla kysymykseen erityisselvitykset, joiden tarpeen sosiaalityöntekijä harkitsee. Maija Auvisen tutkimuksen mukaan perheneuvolan tai lastenpsykiatrian asiantuntemusta on haettu erityisesti patologisissa riidoissa (Auvinen 2006, 471).

Oman kokemukseni mukaan psykologeilta on toivottu muutakin kuin vain mielipiteen sel-vittämistä. Heidän apuaan on perusteltu monin tavoin: lapsi on pieni ja kielellinen itseil-maisuu ei riitä; erilaisten tutkimus- ja haastattelumenetelmien käyttö on tarpeen; lapsen ja vanhemman vuorovaikutuksen arviointiin tarvitaan moniammatillisuutta; lapsen psykolo-ginen kehitystaso on arvioitava; lapsen mielipiteen riippumattomuus painostuksesta tai manipulaatiosta on kyseenalainen; lapsen lojaalisuusristiriita on ilmeisen voimakas; lapsi oireilee psyykkisesti; mielenterveysriskit ovat perheessä tavallista suuremmat; lapsi tuntuu olevan perheessä kohtuuttoman vastuullisessa asemassa; lapsen turvallisuus saattaa olla uhattuna. Jopa samassa sisarusarjassa lapset saattavat olla persoonallisuutensa, ikänsä tai perheroolinsa mukaan hyvin erilaisessa psyykkisessä riippuvuusasemassa vanhempiinsa nähden. Lain mainitsema "ikä ja kehitystaso" vaativat silloinkin arviointia ja lasten tilan-teen tarkempaa kuvausta.

Vaikeissa konflikteissa on ylipäättään katsottu tarpeelliseksi, että lapsella on oma ulkopuo-linen, lapsen ajatuksiin ja asemaan keskittyvä työntekijä. Vaikeat, jumittuneet riidat eivät näytä olevan ainakaan vähenemässä. Niissä lapselle toivotaan mahdollisuutta tilannearvi-ointiin neutraalin ulkopuolisen kanssa, joka ei suvun, isovanhempien tai ystävien tavoin ole vaarassa tulla vedetyksi isän tai äidin puolelle ja joka voi riidan läpi nähdä kummankin vanhemman pysyvän arvon lapselle. Koska sosiaalityöntekijöillä on usein monta roolia perheen asioissa (sopimusneuvottelija, lausunnonantaja, lastensuojeluviranomainen, eri-laisten rahallisten tukien tarpeen arvioija jne.), ulkopuolisen lapsen tilanteen selvittäjän ha-keminen työkuumpaniksi saattaa jäsentää tehtäviä sekä työntekijän että vanhempien näkö-kulmasta, vapauttaa resursseja ja poistaa ylimääräisiä perheen kanssa moneen rooliin jou-tumisesta johtuvia rasitteita.

Gottberg (1997, 112) arvosteli sitä, että lapsia on testattu ja tutkittu jopa viikkokausia psykiatrisessa osastohoidossa nimenomaan *aikuisten* välisten konfliktien ratkaisemiseksi. Hän painottaakin, että erityistutkimuksia ei koskaan pidä käyttää ilman nimenomaan *lapsen* kannalta perusteltua syytä. Tässä yhteydessä asiantuntijoiden on tärkeää erottaa toimeksi annettu lapsen mielipiteen selvittäminen ja psykologinen arviointi muista tehtävistä, kuten lapsen henkilökohtaisen tuen tai terapian antamisesta.

1.4. Täytäntöönpanosovittelu

1.4.1. Täytäntöönpanon tehtävä

Oikeusvaltion velvollisuudeksi katsotaan huolen pitäminen siitä, että oikeudenkäynnissä vahvistettu asiointi voidaan tarvittaessa pakolla toteuttaa (HE 96/1995, Helin ym., 1997, 1). Lapsenhuoltolakiin kytkeytyen on säädetty erityinen täytäntöönpanolaki (HTpL 619/1996), joka on ollut voimassa 1.12.1996 alkaen. Lain valmistelijat korostivat täytäntöönpanoon liittyvän sovittelun ja sovittelijoiden merkitystä, samoin lapsen asemaa ja oikeuksia täytäntöönpanoprosessissa ja sovittelussa (HE 96/1995).

Perusteena täytäntöönpanolle on aina lainvoimainen vanhempien tekemä ja sosiaaliviranomaisen vahvistama sopimus tai oikeuden päätös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Täytäntöönpanolain tarkoitus on varmistaa päätöksen mukainen huollon, asumisen ja tapaamisten toteutuminen konkreettisissa tilanteissa. Hallituksen perustelujen mukaan laki myös ehkäisee huollon ja tapaamisoikeuden loukkauksia: "Asianosaisten tietoisuus siitä, että elleivät he pääse yhteisymmärrykseen, puuttuvat oikeusviranomaiset viime kädessä pakkokeinoin tilanteeseen, on omiaan lisäämään halukkuutta löytää ratkaisu jo sovittelu-vaiheessa" (HE 96/1995). Helin ym. (1997, 3) arvioivat, että täytäntöönpanolain tärkein merkitys on sen välillisessä vaikutuksessa.

Lähtökohtana täytäntöönpanoprosessille on tilanne, jossa jompikumpi vanhemmista ei noudata päätöstä tai sopimusta. Esimerkiksi lähivanhempi ei luovuta lasta tapaamisille.

Tapaajavanhempi vie hakemuksen käräjäoikeuteen ja vaatii päätöksen täytäntöönpanoa. Hakemuksen perusteena on se, että *lapsen* tapaamisoikeus ei toteudu. Pakkokeinona oikeudella on käytettävissään joko lasta päätöksen tai sopimuksen vastaisesti luonaan pitävälle langetettava *uhkasakko* tai *lapsen nousto*, joiden toteuttamisen edellytyksistä laissa on tarkemmat määrittelyt. (HTpL 619/96).

Valtaosa eroavista vanhemmista kykenee sopimaan lapsen tulevasta huollosta, asumisesta ja tapaamisista. Kun ratkaisu tehdään oikeudessa, vanhemmat silloinkin yleensä noudattavat tehtyjä päätöksiä. Täytäntöönpanoasioiden määrä jää lukumääräisesti pieneksi, joskin se on ollut vuosien mittaan kasvamassa (ks. Taulukko 1 s. 21; Helin ym., 1997, Oikeustilastollinen vuosikirja, 2007). Täytäntöönpanoasian taustalla on usein todella kivulloinen ero. Huoltoriitoja on voitu käydä eri oikeusasteissa. Lapsille tilanne voi olla kuluttava tai traumatisoiva isän ja äidin syvän keskinäisen epäluottamuksen ja keskusteluyhteyden jopa totaalisen puuttumisen vuoksi.

1.4.2. Täytäntöönpanosovittelun toteuttaminen

Koska lapsen asumisen ja tapaamisoikeuden perusteet on tarkoin selvitetty jo päätöksen tai sopimuksen yhteydessä, niitä ei uudelleen avata täytäntöönpanoprosessissa. Täytäntöönpanoasia on oikeudessa käsiteltävä kiireellisesti, jotta olosuhteet eivät pääse hakemuksen perusteena olevassa tilanteessa muuttumaan, esimerkiksi lapsi vieraantumaan toisesta vanhemmastaan. Täytäntöönpanoa haetaan lähes aina tilanteessa, jossa hakija ja lapsi eivät ole viikkoihin, kuukausiin tai jopa vuosiin nähneet toisiaan.

Kun täytäntöönpanohakemus on saapunut käräjäoikeudelle, oikeus pyytää hakijan vastapuolen kannanoton. Valmisteluistunnossa tuomari selvittää vielä, onko välitön sovintoon pääsy mahdollinen. Ellei ole, oikeus antaa sovittelijan tehtäväksi järjestää asiassa sovittelu (HTpL 6§). Sovitteluja varten jokaisen kunnan on nimettävä riittävä määrä käräjäoikeuden käytettävissä olevia *täytäntöönpanosovittelijoita* (9§).

Hallituksen lakiehdotuksessa mainittiin sovittelija yksikkömuodossa. Eduskunnan valio-kunnat painottivat useamman sovittelijan sekä laajemman asiantuntemuksen, jopa asian-

tuntijatyöryhmän mahdollisuutta vaikeimmissa tapauksissa (LaVM 7/96, StVM 1/96)). Asiantuntemus rajattiin laissa siten, että "sovittelijaksi voidaan nimetä ainoastaan lasten ja perheiden kanssa tehtävään psykologiseen, psykiatriseen tai sosiaalityöhön taikka lastensuojeluun perehtynyt henkilö" (HTpL 9§). Asetus täsmentää edelleen, että "sovittelutehtävä voidaan antaa kahdelle tai useammalle sovittelijalle, jos asianosaisten välisten ristiriitojen, lapsen mielipiteen selvittämisen tai muiden syiden vuoksi tarvitaan useampia sovittelijoita tai eri alojen asiantuntemusta taikka jos asianosainen esittää useamman sovittelijan määräämistä koskevan pyynnön." Sovittelijoiden määrää voidaan lisätä sovittelun aikana (HTpA 729/1996, 2§).

Lakiesityksessä kuvattiin sovittelun tarkoitus lyhyesti: "sovittelun tarkoitus on saada asianosaiset noudattamaan päätöstä" (HE 96/1995). Lopulliseen lakiin tarkoitus kuvattiin väljemmin, jotta uusia esille tulevia tapauskohtaisia näkökohtia voitaisiin sovittelun yhteydessä ottaa paremmin huomioon (StVM 1/1996): "Sovittelun tarkoitus on edistää asianosaisten yhteistoimintaa lapsen hyvinvoinnin toteuttamiseksi täytäntöönpantavana olevan päätöksen edellyttämällä tavalla" (HTpL 7§). Onnistuneen sovittelun lopputuloksena joko päätöstä noudatetaan sellaisenaan tai pienin muutoksin; tapaamiset käynnistetään lyhyempinä tai valvottuina siirtymävaiheen ajan; tai laaditaan kokonaan tai osittain uusi sopimus (Helin ym., 1997, 97).

Lait (LHL, HTpL) lähtevät siitä, että vanhempien sovinto on lapsen edun mukaista ja että asioista sopiminen on ensisijainen minkä tahansa prosessin eri vaiheissa. Sovittelukokemukseni mukaan tulos voi olla monipuolisempi kuin vain "päätöksen noudattaminen". Esimerkiksi lapsen harrastukset ja sosiaalinen elämä ovat muuttuneet hänen kasvaessaan, jolloin alkuperäisen sopimuksen jäykkä noudattaminen ei enää vastaa hänen tarpeitaan ja etuaan. Silloin pienet muutokset tapaamisjärjestelyihin saattavat edistää tapaamisten toimivuutta. Käräjäoikeus voi täytäntöönpanoprosessissa muuttaa täytäntöönpanon perustetta "vähäisessä määrin". Kokonaan uuteen huolto- ja tapaamissopimukseen on vanhempien mahdollista myös päätyä, jolloin sosiaalityöntekijä sen vahvistaa. Samalla täytäntöönpanon peruste muuttuu ja hakemus raukeaa. Sovittelulle annetaan yleensä lain rajaama neljän viikon aika. Oikeus voi asettaa uuden määräajan, jos on ilmeistä, että sovittelun jatkaminen edistää asianosaisten yhteistoimintaa. Sovittelijan on määräajassa toimitettava käräjäoi-

keudelle oikeusministeriön jäsentelyn mukainen *sovittelukertomus*, jossa ilmenevillä seikoilla on merkitystä oikeuden päättäessä hakemuksen hyväksymisestä tai hylkäämisestä.

Aluksi sovittelijan tulee heti henkilökohtaisesti ottaa yhteys asianosaisiin ja lain 7§:n mukaan pyrkiä järjestämään yhteinen neuvottelu (HTpL). Menettely tarjoaa lain perustelujen mukaan sovittelulle tasapuolisen käynnistämisen, antaa sovittelijoille edellytykset arvioida sopuratkaisun mahdollisuutta sekä nopeuttaa itse sovitteluprosessia (HE 96/1995, 43). Alkuneuvottelussa voidaan äidin ja isän kanssa käydä läpi osapuolten ajatukset omista tavoitteistaan, prosessin tähänastiset vaiheet ja sovittelun tarkoitus ja tavoitteet sekä sopia tapaamisten aikataulusta (ks. myös Pettilä & Yli-Marttila, 1999, 102). Erikseen kuullaan äidin ja isän kantaa ja perusteita riidan kohteena olevassa asiassa, tavataan lasta tai lapsia yhdessä äidin ja yhdessä isän kanssa, tarpeen ja tehtävän mukaan haastatellaan lasta erikseen hänen mielipiteensä selvittämiseksi ja vanhemmille esitetyn suunnitelman mukaan otetaan yhteyttä muihin lapsen tunteviin viranomaisiin, sukulaisiin ym. HTpL:n 8§:n mukaan sovittelijoilla on sosiaalihuoltolain 56§ (SHL, 710/1982) mukainen tiedonsaantioikeus tehtävässään. Viimeistään loppuvaiheessa vanhemmat tavataan uudelleen sovinnon mahdollisuuden selvittämiseksi.

1.4.3. Lapsi täytäntöönpanosovittelussa

Lapsen mielipiteellä on monissa täytäntöönpanoasioissa merkitystä äidin tai isän argumenteissa. Lapsen sanotaan esimerkiksi ehdottomasti kieltäytyvän toisen vanhemman tapaamisesta pelon tai loukkaantumisen vuoksi. Usein osapuolet toivovat sovittelua ja lapsen mielipiteen kuulemista sen yhteydessä. Myös oikeus voi määritellä sovittelijoiden keskeiseksi tehtäväksi lapsen mielipiteen tai toiveiden selvittämisen.

Pääsääntöisesti lasta kuulee sovittelija. Suomessa lainsäätäjät halusivat välttää lapsen esiintymistä oikeudessa huoltoriita-asiassa. Kantaa perusteltiin niin, että lapsi ei saa tahtomattaan joutua vanhempiensa välillä vallitsevien ristiriitojen osapuoleksi ja tilanteisiin, joissa hän joutuisi esittämään mielipiteitä vanhempiensa soveltuvuudesta huoltajiksi (HE 224/1982). Matti Savolainen perusteli sitä, miksei alle 12-vuotiasta pitäisi kuulla oikeudessa: lapsen kuuleminen edellyttää enemmän kuin lyhyessä käsittelyssä on mahdollisuuksia; lapsen lau-

sumat eivät kerro mielipiteen vakaudesta eivätkä vaikuttimista; käsittelyyn osallistuminen saattaa olla ahdistava kokemus; lapsi voi kokea joutuvansa tuomariksi omassa asiassaan ja vanhempiensa välillä, mitä lain valmistelijatkaan eivät halunneet (Savolainen 1986). Kun isä ja äiti ovat polarisoituneet vastakkaisiin asemiinsa, lapsen oma psykologinen ja juridinen asema on hänelle oikeudessa epäselvempi ja samalla pelottavampi.

On huomionarvoista, että Savolaisen mainitsevat vaarat ja riskit siirtyvät siihen, kuinka sovittelijan ja lapsen välinen kontakti syntyy ja toimii, millaisen position kukin lapsi voi ottaa siinä, miten sovittelija voi palvella lapsen ja hänen vanhempiensa välisen suhteen vahvistamiseksi jne. Kysymys on ammattitaidosta ja sen kehittamisestä tähän erityistehtävään. Lain valmistelijat pitivät tärkeänä sitä, että lapsella on käytettävissään oma työntekijä ja että kunnan nimeämistä työntekijöistä löytyy lasten psykologian tai -psykiatrian asiantuntemusta (LaVM 7/1996). Lapsen kuulemisen on vielä tapahduttava siten, että kumpikaan vanhemmista ei ole läsnä, jotta lapsen todellinen tahto tulisi riittävän luotettavasti esille (HE 96/1995, 43).

Täytäntöönpanosovittelujen toteuttamistavat muotoutuivat pitkälti paikallisesti. Joillakin paikkakunnilla käräjäoikeus määräsi lähes poikkeuksetta kaksi sovittelijaa ja ainakin silloin, kun lapsen mielipidettä piti kuulla. Toisilla paikkakunnilla sovittelija toimi tavallisin yksin. Sovittelija saattoi aloittaa tapaamalla isää ja äitiä erikseen, ja yhteisneuvottelut olivat vasta loppuvaiheessa. Lapsen mielipiteen selvittäminen oli niiden välillä joko lapsen kotona tai toimistossa (Creutz 1997). Oulussa täytäntöönpanoprosessiin sovellettiin Schlyterin mallia, joka painotetusti on työskentelyä isän ja äidin kanssa lapsen hyvä tulevaisuus päätätäimenä. Lapsi tavattiin yhdessä äidin ja isän kanssa neuvottelujen jälkeen, sitten tarvittaessa yksin ja mahdollisesti tapaajavanhemman kotona (Papula & Väyrynen, 1997).

Lapsen vaikea asema ja hänen oikeutensa tulla asianosaisena kuulluksi edellyttää sovitte-
lussa työntekijää, joka painotetusti on lapsen käytössä, perehtyy hänen tilanteeseensa, välittää hänen viestinsä ja vielä etsii lapsen edun mukaista ratkaisua.

1.5. Yhteenveto

Edellä esiteltiin kaksi asiayhteyttä, joissa lapsia kuullaan huoltajuusriitojen vuoksi ja jotka ovat raameina tämän tutkimuksen empiirisessä osassa: (1) huolto- tai tapaamisriita ja oikeuden sen yhteydessä sosiaalitoimelta pyytämä *olosuhdeselvitys* sekä (2) voimassaolevan päätöksen täytäntöönpanoprosessi, jonka kuluessa oikeus voi määrätä erityisen *täytäntöönpanosovittelun*. Kummassakin prosessissa oikeuden ulkopuolisten sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten tehtävä on sekä säännelty laissa, asetuksissa ja ohjeissa että mahdollisesti täsmennetty oikeuden toimeksiannossa.

Lastenhuoltolaissa (LHL) ja huolto- ja tapaamis päätöksen täytäntöönpanolaissa (HTpL) sekä niiden perusteluissa korostettiin lapsen vaikeaa asemaa vanhempiensa riidan kohteena ja samalla hänen oikeuttaan tulla omassa asiassaan kuulluksi. Tätä asemaa puretaan, tutkitaan, analysoidaan ja jäsennetään tässä tutkimuksessa.

Lapsen kuuleminen tai lapsen mielipiteen selvittäminen on toteutettava yhdenmukaisesti lapsen kehitystaso huomioon ottaen sekä huolto- ja tapaamisriitaan liittyvässä olosuhdeselvityksessä että täytäntöönpanosovittelussa. Suomessa pääsääntönä on, että lasta ei kuulla oikeudessa, vaan psykososiaalisen työn ammattilaiset kuulevat lasta ja välittävät oikeudelle hänen toiveensa ja mielipiteensä. Kuulemisen järjestelyt ja työtavat luodaan paikallisesti kunnassa, minkä voi olettaa tuottavan erimitallisia palveluita maan eri osissa. Jonkin verran lain tulkitsijoilla on ollut eriäviä käsityksiä siitä, millaista lapsiasiantuntemuksen tasoa kuuleminen edellyttää olosuhdeselvityksessä. Täytäntöönpanosovittelijan pätevyysuudistuksia on lainlaatija kuvannut hiukan tarkemmin, mutta kunnissa on syntynyt erilaisia käytäntöjä mm. siinä, määrätäänkö yksi vai kaksi sovittelijaa. Jälkimmäisessä tapauksessa toinen sovittelija keskittyisi kuulemaan lapsen ajatuksia ja arvioimaan lapsen asemaa ja etua tämän omasta näkökulmasta.

Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on tulosten pohjalta arvioida selvittelyjen ja sovittelujen sekä niiden yhteydessä lapsen kuulemisen kehittämistarpeita, jolloin palataan myös mm. mainittuun kysymykseen tarvittavasta asiantuntemuksesta.

2. Lapsen aseman muutos ja jännitteet

Tutkimuksen keskeinen kysymys eli lapsen suojelun ja lapsen kuulluksi tulemisen ja osallisuuden välinen jännite on voinut tulla ajankohtaiseksi vasta 2000-lukua lähestyttäessä. Syynä ajankohtaistumiseen ovat lapsen aseman juridiset ja yhteiskunnalliset muutokset, joita luvussa tarkastellaan. Aluksi selvitellään muutoksen taustaa eli lasta koskevan ajattelun kehittymistä psykologian, kasvatuksen ja kulttuurin alalla.

Lapsen osallistumisoikeuksien ja lapsen edun tai suojelun välinen jännite on yhteiskunnallisesti tuotettu tiettyinä historian ajankohtana, ajassa ja paikassa. Yhteiskunnallisista, kulttuurisista ja oikeudellisista perspektiiveistä voidaan nähdä, mitkä trendit ovat nostaneet jännitteen esiin ja miten psykologinen ja sosiologinen tutkimustieto lapsuudesta on vaikuttanut siihen. Tutkimuksessa tulee pohdittavaksi, miten kehittyvä lapsen yhteiskunnallinen asema ja uudet oikeudet voidaan huoltoriitoihin liittyvässä kuulemisessa suhteuttaa lapsen etuun ja suojelun tarpeeseen.

2.1. Lapsuuden historiallisuus

Lapsuus määrittyy suhteessa aikuisuuteen, ja sillä on paikkansa sosiaalisessa järjestyksessä ja kulttuurin muistissa. Lapsuuden ja sivilisaation välisessä suhteessa voidaan Marjatta Bardyn (1997) mukaan nähdä neljä ulottuvuutta tai merkitysyhteyttä lapsuus-käsitteelle: lapsen iässä olevien ihmisten elämä, lapsiväestölle varattu tila yhteiskunnan rakenteissa, aikuismielen rakenne, jossa kerrostuneena on myös lapsuus, ja aikuispolvien lapsuuksista kerrostunut kulttuurinen rakenne.

Lapsuuden hahmottaminen sekä lapsuuden ja aikuisuuden välisen eron tekeminen on huomattavasti vaihdellut eri vuosisatoina. James ym. (1998, 10–21) erottivat toisistaan poik-

keavia esisosiologisia lapsikäsitteitä, jotka uuden ajan kuluessa muokkasivat ajattelua ja kasvatusta. Samalla niiden ideat toivat lapsuuden näkyviin. *Paha lapsi* -käsitteitys pohjautui ajatukseen perisyntistä: lapsessa asuvat villit ja arvaamattomat alkuvoimat, jotka on kitketävä pois. Varsin karu puritaaninen kasvatustapa liittyi usein tällaiseen perusteluun. *Viaton lapsi* -käsitteitys lähti siitä, että Jumalan luoma on hyvää ja pahan saa aikaan ihminen. Jean-Jacques Rousseau nosti viattoman ja tahriintumattoman lapsen suorastaan esikuvaksi, jolla voi olla omia tarpeita ja oikeuksia ja jolle on suotava myös vapautta. *Näkyvä lapsi* on John Locken mukaan olento, joka syntyessään on "tyhjä taulu", täynnä mahdollisuuksia. Muovautuminen hyödylliseksi ja hyväksi aikuiseksi on vanhempien vastuulla, ja tästä on heille myös velvollisuuksia. Kasvatustapa nähtiin tärkeäksi toiminnaksi, ja lapsi merkityksellisenä olentona tuli ensimmäisiä kertoja näkyväksi, oppineiden puheeseen. Ajatus *luonnollisesti kehittyvästä lapsesta* syntyi kehitysopin ja mm. Jean Piaget'n edustaman kehityspsykologian myötä: lapsessa on geneettisesti sisäänrakennettu ohjelma, jonka mukaan hän vaihteittain kehittyy kohti aikuisuutta. *Tiedostamaton lapsi* -käsitteitys pohjaa Sigmund Freudin kuvaamiin psyyken tiedostamattomiin toimintaa liikkeellepaneviin voimiin. Lapsuus antaa peruskokemukset sekä itsestä että tärkeistä henkilöistä, ja nämä kokemukset tiedostamatta elävät mukana kaikessa myöhemmässä psyykkisessä ja sosiaalisessa elämässä. Yhteistä näille 1600–1900-lukujen käsityksille on lapsuuden hahmottaminen omana ajanjaksonaan, jolla perheen ja yhteiskunnan kannalta on oma tehtävänsä. Aikuisuuteen verraten lapsuus on näissä kuvauksissa kuitenkin välitila, esiaste, aikuisuuden odotushuone.

Alanen ja Bardy (1990, 9–10) löysivät tutkijoiden kolme erilaista kertomusta lapsuuden historiasta. *Taantumiskertomus*: Philippe Arièsin mukaan lapsuuden keksiminen merkitsi nuorimman väestöosan autonomian ja vapauden vähenemistä ja kasvavaa riippuvuutta aikuisista. Psykohistorioitsijoiden kuvaaman *edistyskertomuksen* mukaan vasta viimeaikaiset yhteiskunnan järjestelyt – lapsikeskeinen perhe ja vanhemmuus – ovat kehittyneet vastaamaan lasten todellisia tarpeita. Tosin lapsuuden yhteiskunnallinen ehdollisuus sisältää vaihtoehdon lapsuudesta ohimenevänä kulttuuri-ilmiönä. Kolmas kertomus väittääkin, että *lapsuuden aika on jo päättymässä*; aikuisuuden ja lapsuuden rajat hämärtyvät aikuiselämän ilmiöiden tunkeutuessa lasten maailmaan.

Kriittisten kirjoittajien mukaan lapsuuden aika alkaa olla ohi, lapsuus rapautuu vauhdilla ja kohta se menetetään kokonaan. Neil Postman todisteli klassisessa teoksessaan *Lyhenevä lapsuus* (1985, 55–57), että koko lapsuuden käsitteemme syntyi uuden ajan alussa ja että se

on nyt nopeasti katoamassa. Postmanin kiteytyksen mukaan painokone loi lapsuuden ja elektroniset viestimet ovat hävittämässä sen. Vielä keskiaikaan lapset siirtyivät suoraan työntekoon ja aikuisten kieleen, kun he oppivat puhumaan, eikä esimerkiksi aikuisten seksuaalielämää piiloteltu lapsilta. 1500-luvulta alkaen lukutaidon opettelu, koulunkäynti ja sitä kautta aikuisuuteen valmistautuminen loivat ajallisen ja toiminnallisen lapsuuden. Lapsuuden ja aikuisuuden tilat ja maailmat eriytyivät. Yksi erottava tekijä olivat aikuisten salaisuudet, jotka tuli pitää lasten ulottumattomissa.

Postmanin (1985, 88) mukaan televisio alkoi rapauttaa lapsuutta. Televisio murtaa aikuisen ja lapsuuden rajaa Postmanin mukaan kolmella tavalla: se ei vaadi koulutusta muotonsa ymmärtämiseksi; se ei aseta korkeita vaatimuksia älylle tai käyttäytymiselle; se ei erottele yleisöään. Se ei pidä mitään salassa, eikä ilman salaisuuksia voi olla lapsuuttakaan. "Lyhenevän lapsuuden" ilmestymisen jälkeen ovat tv-kanavat entisestään lisääntyneet, puheen ja kuvan suodattaminen esimerkiksi seksin ja väkivallan alueella vähentynyt ja internet on avannut uuden maailman lastenkin ulottuville. Postmanin mukaan olemme siirtymässä nopeasti muuttuvan ja vapaasti saatavilla olevan tiedon maailmaan, jossa aikuiset eivät enää voi toimia nuorten neuvonantajina tai ohjaajina: ei ole olemassa vanhempia henkilöitä, jotka tietäisivät nuoria enemmän niistä asioista, joita nuoret parhaillaan kokevat. Ajatusta voisi kääntää myös näin: kun lasten tekninen, sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö muuttuu joka vuosikymmen yhä rajummin, aikuisille on käynyt omien elämäkokemustensa perusteella yhä vaikeammaksi käsittää lasten ja nuorten kokemusmaailmaa. Vastaavasti aikuisten on työläämpää ymmärtää kaikkia tämän päivän lasten toiveita, pelkoja ja huolia.

Lapsipsykologi David Elkind (1987 ja 1989) oli toisesta lähtökohdasta käsin huolissaan lapsuuden lyhenemisestä. Elkindin mukaan aikuisten yhteiskunta – omaa etuaan ajavat vanhemmat ja elinkeinoelämä – suorastaan vaatii lapsia kasvamaan aikuiseksi nopeammin kuin lasten kehitysaikataulu sekä huolenpidon ja suojan tarve edellyttävät. Savuverhona lapsuuden riistolle on lasten kypsyiden ja kompetenssin ihailu. Jo vauvojen "valmiuksia" kehitetään, yhä pienemmät puetaan aikuismaisesti, lapset pannaan matkustamaan yksin maan äärestä toiseen, lasten oikeussubjektin asemaa omine asianajajineen valmistellaan, Elkind luetteli (1987, 7–11). Hän huomautti, että lapsen emotionaalista kasvua ei voi kiihrettiä eikä lapsi voi kokea ja tuntea asioita aikuisen tavoin. Elkind arvioi kyseessä olevan laajemman ilmiön – erilaisten sinänsä oikeutettujen tasa-arvopyrkimysten – ulottamisesta

lapsiin, mitä hän pitää lasten kannalta onnettomana. "Aikuisista poikkeava kohtelu ei ole lasten diskriminointia, vaan heidän todellisen olemuksensa tunnustamista" (Elkind, 1987, 21).

Elkindin (1987, 41–50) mukaan lapset usein saavat rooleja, jotka palvelevat aikuisten tarpeita, mutta jotka pitkittyessään tai ylikorostuneina kuormittavat lasta kohtuuttomasti. *Partnerina* lapsi on vanhemmalleen kaveri ja yhdessä suuristakin asioista päätöksiä tekevä kumppani. *Terapeutiksi* lapsi voi joutua, jos vanhempi alkaa käyttää hänen myötäelämisen kykyään hyväksi ja uskoutuu tälle vaikeissa tai lapsuuteen kuulumattomissa asioissa. Lapsi voi joutua toimimaan myös vanhempansa *omanatuntona*, jos tämä esimerkiksi ei tiedosta omia rajojaan. *Ylivastuiset ja stressatut* lapset joutuvat kantamaan psykologista ja arkista käytännön vastuuta vaikkapa sisaruksistaan.

Suomessa on tutkimusten mukaan monenlaista lapsuutta sen mukaan, millaista psyykkisen kehityksen pohjaa lapset voivat saada: lapsuus on eriarvoinen ja polarisoitunut. Järventien (2001, 8) mukaan lapsilla, joilla syrjäytymiskehitys on aluillaan, on paljon vastuuta itseltään, paljon yksinäisiä tunteja koulun jälkeen, myöhäiset nukkumaanmenot ja siten väsymystä ja levottomuutta koulupäivinä. Päivähoito opettaa lasta itseohjautuvaksi jo pienenä, koska ei voi luottaa siihen, että aikuisella on tarvittaessa aikaa auttaa ja ohjata lasta. Lapsuus on lyhenemässä, ja itse on opittava pukemaan, syömään, tulemaan toimeen muiden kanssa sekä pärjäämään itsekseen (Pekki & Tamminen, 2002, 26). Kyse ei enää ole vain kompetenssin korostuksesta vaan siitä, että yhteiskunnan resursseja ei kohdisteta niin, että aikuisilla on riittävästi aikaa lapselle.

Yhteistä edellä mainituille tutkijoille on lapsuuden arvostaminen omana erityislaatuisena elämänvaiheenaan ja huoli sen joutumisesta uhanalaiseksi. Jatkossa kuvataan eri tieteenalojen näkökulmasta lapsen aseman ja lapsen oikeuksien kohenemistä. Yllä kuvatut kriittiset äännet herättävät pohdinnan, voiko osallistumis- ja autonomiaoikeuksien kasvu johtaa myös liiallisiin vastuisiin ja lapsuuden tilan ja suojan rapautumiseen.

2.2. Lapsisubjektin tulo lapsitutkimukseen

Lapsuus itseisarvoisena elämänjaksona sekä toimiva ja ajatteleva lapsi-subjekti ovat parikymmentä vuotta olleet vilkkaan tutkimuksen kohteena psykologian, sosiologian ja kulttuuritutkimuksen alalla. Yhteiskunta instituutioineen piti sitä ennen lasta passiivisena osapuolena, jonka päätehtävä on ottaa vastaan, sopeutua ja sosiaalistua (Bardy, 1989). Nyt tutkijat korostavat, että lapsuus on osa yhteiskuntaa ja kulttuuria, ei vain niiden esiaste. Lapset ovat sosiaalisia toimijoita, eivät vasta tulossa sellaisiksi (James & Prout, 1990, ix). Samalla lapsen näkökulmaa ja "lapsen ääntä" tuodaan esiin perheen palveluissa, perhejuridikkassa ja paikallisessa päätöksenteossa.

Lapsuuden sosiologia on vakiintunut tutkimusalueena. Lapsen näkeminen aktiivisena, yhteisössään osallistuvana ja omaa elämänsä määrittelevänä ja omalla tavallaan merkityksiä luovana olentona oli löytö, joka muutti lasta ja lapsuutta koskevan tarkastelukulman. Sosiologeille, jotka tutkivat lasten roolia sosiaalisina toimijoina, ajatus lasten kompetenssista on itsestäänselvyys. He kysyvät, kuinka lasten kyvykkyyttä ilmaistaan ja tunnistetaan ja tutkimuksessa kontrolloidaan. Jotkut näkevät lapsuuden *omien sosiaalisten suhteiden* tutkimisen avaimena siihen, kuinka lapset konstruoivat maailmaansa. Toisten kiinnostuksena on tutkia lapsia sosiaalisina *toimijoina aikuisten maailmassa*, jossa he osoittavat kyvykkyytensä niin, että lapsispesifejä taitoja ei tarvitse erotella omaksi luokakseen. Kolmanneksi on tutkittu sitä, *kuinka lapset rakentavat ja kuinka lapsia varten rakennetaan lapsuutta*. (James, 1998, viii, Hutchby & Moran-Ellis, 8).

James ja Prout luonnostelivat uuden tutkimussuunnan tunnusmerkkejä. Lapsuus käsitetään sosiaalisena konstruktiona – ymmärrettynä erillään biologisesta kypsyttömyydestä – ja monien yhteiskuntien rakenteellisena ja kulttuurisena komponenttina. 'Lapsi' toimii myös sosiologisen analyysin muuttujana, kuten sukupuoli tai rotu. Lasten sosiaalisia suhteita ja kulttuureita tutkitaan omana itsenään riippumatta aikuisten tavoitteista ja kiinnostuksen perspektiivistä. Lapset nähdään aktiivisina sosiaalisen elämänsä määrittäjinä sekä keskenään että suhteessa muihin eikä vain passiivisina sosiaalisten rakenteiden ja prosessien kohteina. Yhteiskunnallisesti tällaisen tutkimuksen nähtiin vaikuttavan kahdella tasolla:

uuden lapsuussosiologian edistäminen tuottaa myös yhteiskunnassa lapsuuden uudelleenjäsentämistä (Prout & James, 1990, 3–8).

Tarkastelukulmaa haettaessa kyseenalaistettiin aiempia lapsuuden tutkimusmenetelmiä. Perinteiset koeasetelmat ja survey-tutkimukset olivat vastanneet vain aikuisten muotoilemiin kysymyksiin lapsista, ja lasten omat konstruktiot jäivät vaille huomiota. "Lapsia tutkiessamme usein oletamme, että oma näkemyksemme maailmasta on myös heidän näkemyksensä (joskin uskomme, että olemme tiedostavampia ja fiksumpia kuin he). Sellainen näkemys saattaa johtaa siihen, että hukkaamme tien heidän kulttuuriinsa" (Fine & Sandstrom, 1988, 10). Lapset myös oppivat varhain, millainen puhe kulloisenkin yleisön kuullen on sopivaa. Näin he vastaavat siihen, mitä odotetaankin.

Etnografia katsottiin erityisen hyödylliseksi metodiksi lapsuuden tutkimiseen, koska lapset voivat omalla suoralla äänellään ja osanotollaan tuottaa tietoa. Voitiin käyttää lasten suullisia kertomuksia tai kirjallisia kuvauksia, kuten aineet, päiväkirjat tai novellit. Osallistuvaa havainnointia kehitettiin, joskin aikuisen oman paikan ottaminen ja läsnäolo saattoi häiritä tutkittavaa yhteisön toimintaa. Tutkimusta on lasten yhteisöissä (leireillä, pelijoukkueissa ym.) tehty erilaisista mahdollisista rooleista käsin: valvoja, johtaja, tarkkailija tai ystävä. Viimemainittu on parhaiten etnografiseen tutkimukseen soveltuva rooli, koska siinä suhde tutkittavaan on positiivinen ja valtasuhde minimoitu (Fine & Sandstrom, 1988, 13–18).

Uuden lapsisosiologian kompastuskivinä tutkijat pitivät mm. psykologisen kehityksen ja sosialisointin käsitteitä, jotka olivat ajatteluun syvälle juurtuneita. Myös arkiajattelua näytti lapsuusteoriaa hallinnut sosialisointi-ajattelu vallitsevan. Lapsuutta tarkasteltiin aikuisuuden odotustilana ja lasten älyllisiä ja sosiaalisia taitoja puutteellisina ja kehittyvinä. Kyse on Michel Foucault'n käsitteistä totuusjärjestelmistä (regimes of truth), joissa ennusteilla on tapana toteuttaa itsensä. Länsimaisessa kulttuurissa on Leena Alasen (1998, 43) mukaan ollut vahva tausta-ajatus, jonka mukaan ihmiset ovat tehtyjä, eivät syntyneitä. Vanhempien ja kasvatuksen vaikutus on nähty olennaiseksi onnistunutta kehitystä ja tulevaisuuden elämää ajatellen: jotta ihmisestä tulee se, mitä hän on. Lapsen painotettiin *tulevan sosiaalisesti yksilöksi, ei täysin vielä olevan sitä*. Lapsi oli diskursiivisesti kuvattu suhteellisen inkompetentiksi ja perheen sisällä, kasvualustallaan kehittyväksi. Triangeli perhe-lapsuus-

socialisaatio oli Alasen mukaan avattava, jotta voitiin saada vaihtoehtoisia näkökulmia lapsuuteen.

Kasvatustapahtumassa lapsi nähtiin pitkään vastaanottajana. Aikuinen motivoi, antoi virikkeitä ja opetti sekä lopuksi arvioi, kuinka *hänen* asettamansa tavoitteet ovat toteutuneet. Lasten odotettiin toimivan aikuisen toivomalla tavalla. Ammatilaisen tarkkaavaisuus suuntautui suunnitelman vaiheiden tulokselliseen läpiviemiseen. Siksi toimintatilanteissa esille tulevat uudet asiat tai lasten esittämät ajatukset jäivät vähälle huomiolle. Näin lasten näkökulmista syntyneet merkitykset ja heidän oppimisprosessinsa pysyivät näkymättömissä. Lapsille ei myöskään tullut tilaisuutta testata omia hypoteesejaan. Sitä vastoin esimerkiksi pragmaattinen konstruktivismi tähdentää, että myös oppija konstruoi *aktiivisesti* maailmaa vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Ajatus on, että ihminen tulee subjektiksi vain osallistumalla yhteisön toimintaan. Siten perustellaan lapsen kokemuksen, tiedon ja osaamisen huomioimista jo toiminnan suunnittelussa. Laatututkimuksissa lapsi on vastavasti asiakas, jolta kysytään, vastasiko palvelu lapsen toiveita, tarpeita ja pyrkimyksiä (Karlsson, 2000, 43–48).

Puhekulttuureissa Karlsson erotti samaan tapaan kahdenlaista vuorovaikutusta. Ammatilaiden kulttuuriset konstruktiot lapsesta ja ammatilaisesta vaikuttavat siihen, kuka saa aloitteentekijän ja vastaajan aseman. *Arvioiva ja kyselevä* keskustelumalli lähtee aikuisen lähtöoletuksista ja ns. oikeista vastauksista; kommunikaatiossa ei ole tilaa kahdelle näkökulmalle samanaikaisesti. Monica Riihelän (1996) kuvaamassa *soljuvassa dialogisessa ja demokraattisessa* keskustelussa taas kummankin osapuolen aloitteisiin voidaan vastata ja viedä niitä eteenpäin. Riihelä tutki neuvolaa, päivähoitoa, koulua ja kirjastoa lapsi-instituutioina. Ainoastaan kirjastossa viimeksi mainittu dialoginen puhetapa oli vallitseva. Puhetavat kytkeytyvät erilaisiin tiedonkäsityksiin: *absoluuttinen tiedonkäsitys* merkitsee sitä, että aikuisella on tieto hallussaan ja lapsi on riippuvainen ammatilaisen jakamasta tiedosta; *dynaaminen tiedonkäsitys* taas sitä, että jokainen, myös lapsi, tutkii ja ajattelee ilmiötä sekä päätelee asioita ja voi välittää tietojaan muille, mikä rikastuttaa yhteistä tietomäärää (Karlsson, 2000, 81). Polarisoidut tyypittelyt ovat kärjistyksiä, jotka eivät sellaisenaan vastaa totuutta, mutta voivat johtaa hedelmälliseen keskusteluun ja totuuden hakemiseen.

Lisensiaattityössäni (Karttunen, 1996) tutkin sitä, millä edellytyksillä perheneuvolaan käyttäytymisongelman vuoksi *tuotu* lapsi voi *ottaa* subjektin tai toimijan aseman asiakkaana. Kuvasin *lapsen psykologisen asiakkuuden* käsitteellä positiota, jossa lapsi määrittelee ongelman omilla käsitteillään ja omista lähtökohdistaan ja merkityksistään käsin, asettaa tavoitteensa ja pyrkii sitä kohti. Neuvonnallisessa keskustelussa äidin, isän, opettajan ja psykologin tehtävä on tuoda omat ajatuksensa lapsen käyttöön ja siten tukea lapsen omaa ajatustyötä. Keskeistä on mm. se, että lapsi saa alussa oman tilan ja aloitteen tilanteen määrittelyssä, jolloin käytetty kielikin muotoutuu lapsen käsittein ja lapsen merkityksenantojen mukaan. Lapsen näkökulman korostuminen dialogissa auttoi myös vanhempia ja opettajia näkemään lapsen tai ryhmän tilannetta uudella tavalla ja toimimaan toisin kuin siihen asti.

Anja-Riitta Lehtinen (2003) tutki lasten sosiaalista arkea päiväkodissa. Siellä toimiminen edellytti lapsilta sekä yksilöllisyyttä että oman jäsenyyden saavuttamista ryhmässä. Lapset rakensivat itse sosiaalista arkeaan. Keskinäisissä neuvotteluissaan he suostuttelivat, sopivat, tekivät kauppoja ja kompromisseja aivan kuten aikuiset tekevät. Neuvottelut olivat kokonaisvaltaisia ja puheen ohella sisälsivät ilmeitä, eleitä, erilaisia kontakteja ja fyysisistä toimintaa. Lapset käyttivät tilanteissa toimintamahdollisuuksiaan taitavasti hyväkseen, mutta oman tahdon toteuttamiseksi ei aina löytynyt onnistuneita resursseja. Valtasuhteet rakentuivat tilanteissa sekä neuvottelevana tilannehallintana että kielteisenä hallitsemisena, jopa alistamisena, uhkailuna, syrjintänä tai manipulointina. Lapsille syntynyt suosio ja luottamus olivat sosiaalista pääomaa, jota he voivat käyttää hyödykseen. Mitä monipuolisempi toimintaresurssien valikoima lapsella oli, sitä enemmän hänellä oli mahdollisuuksia osoittaa sosiaalista pätevyyttään.

Kehityspsykologiassa on tapahtunut laajamittainen siirtymä lapsen kompetenssia korostavaan suuntaan. Lapsen valmius tehdä tarkkoja aistihavaintoja, oppia ymmärtämään kieltä tai kehittää sosiaalisia strategioita lähiympäristössään on kuvattu ikäjänalla selvästi aiemmaksi kuin ennen. Varhaisvaiheessakaan lapset eivät ole 1970-luvun kehityspsykologian kuvaamalla tavalla vain reagoijia aikuisten ärsykkeisiin, mitä kokeelliset tutkimukset hakivat, vaan aktiivisia toimintamallien kokeilijoita. Kun aikaisemmin oletettiin lapsen siirtävän vähitellen biologisesta olennosta sosiaaliseksi, nyt vallitsevan ajattelun mukaan lapsi on sosiaalinen alusta alkaen. Sosiaalisissa tilanteissa päämäärähakuisuus vahvistuu koko

ajan. Lapsi on siten oman kehityksensä agentti ja eteenpäin viejä (contributor; Burman, 1994, 35–37).

Kokeellinen vauvatutkimus muutti ratkaisevasti käsitystä passiivisesta, viettien ja refleksi-
en varassa toimivasta vauvasta ympäristöään aistivaksi, oppimiskykyiseksi ja sosiaaliseksi
vauvaksi. Mm. psykoanalyttisesti suuntautuneet tutkijat pyrkivät tämän huomioiden luo-
maan uutta synteisiä varhaisesta minuudesta (Munter, 2001, 67).

Daniel Stern (1985) huomautti, että vauvan minä-kokemuksen tulkinta on aina aikuisen
tulkintaa. Tälle alueelle ei ilman kieltä ole suoraa sisäänpääsyä, ja kielellistettynä vauvan
kokemus ei ehkä ole tavoitettavissakaan. Stern yhdisti omaan teoriaansa uuden kehitys-
psykologisen tutkimustiedon. Menetelmänä hänellä oli pyrkimys tarkastella lapsen maail-
maa hänen sisäisestä näkökulmastaan käsin eläytyen lapsen yksityiseen ja vuorovaikutuk-
selliseen mielenmaisemaan. Sternin teoria varhaiskehityksestä korosti lapsen aktiivista,
omaehtoista toimintaa (ks. Tamminen, 1996, 159). Kaiken psyykkisen elämän perusta on
Sternin mukaan synnynnäinen motivaatio pyrkiä ymmärtämään niin itseä kuin ulkopuolista
maailmaa. Tässä pyrkimyksessä keskeistä on yksilön oma sisäinen kokemus, ennen muuta
kokemus itsestä, kokemus muista ja vuorovaikutuksesta. Stern pohjasi psykodynaamiseen
ajatteluun. Psykyen energiataloudessa hän kuitenkin painotti viettipohjaisten tarpeiden si-
jaan kolmea voimavaraa: (1) yksilön synnynnäistä uteliaisuutta, (2) pyrkimystä hallita it-
selle tapahtuvia asioita ja (3) tunnetta omasta pystyvyydestä. Hallinnan pyrkimys ohjaa
vahvasti lapsen kehitystä, joka alusta alkaen näkyy liikkumisen, puheen, kielen ja omien
toimintojen hallinnan tavoittelusta.

Vaarana uuden ja vanhan ajattelun murrosaikana näen sellaisen lasten kompetenssin va-
raan rakentamisen, jossa heidän verraten itseohjautuvasti annetaan viettää päivänsä omassa
maailmassaan (vrt. Postmanin ja Elkindin huomiot). Aikuisille vapautuu aikaa aikuisten
maailman ja kiireiden vietäväksi. Tällöin lapset eivät voi osallistua yhteiskuntaan, he eivät
tule kuulluiksi eikä heitä myöskään suojata epäedullisilta vaikutteilta, mikä perinteisesti on
aikuisten tehtävä. Pelottavaa, tuhoavaa, kiristävää tai houkutuksiin johdattellevaa materiaa-
lia tai ympäristöä ei kukaan ole rajaamassa, vaan vaikutteet ovat sattumanvaraisia.

2.3. Lapsen oikeusaseman kehittyminen

Lapsen oikeudellinen asema on kehittynyt myötäillen edellä mainittuja lapsikonstruktioita. Uusi käyttäytymistieteellinen ajattelu vaikuttaa edellisessä luvussa kuvattuihin perheoikeuden prosesseihin, mutta vaikutusta myös toisinpäin niin, että uudet säädökset muokkaavat kansalaisten ajattelua.

Mitä kauemmas taaksepäin Suomen perhe-elämää säätelevää lainsäädäntöä tarkastellaan, sitä vähemmän siellä lasta erikseen mainitaan. Lakien uudistaminen oli ennen todella hidasta, ja lain käytännön sovellutus saattoi yhteiskunnallisten paineiden vuoksi muuttua, ennen kuin lakeja muutettiin todellisuutta vastaavaksi. Esimerkkinä Sami Mahkonen (1978, 85) totesi vuoden 1571 kirkkojärjestyksen ja vuoden 1686 kirkkolain perua olevan vuonna 1734 annetun naimiskaaren voimassaolon aina vuoden 1929 avioliittolakiin saakka. Seuraavan kerran avioliittolaki uudistettiin vuonna 1987. Lasten huoltoa sääteli pääosin vuoden 1898 holhouslaki vuoteen 1983 asti, jolloin huolto (lapsen kasvatus ja hoito) erotettiin holhouksesta (taloudellisen asioiden hoito). Holhouslaki uudistettiin vuonna 1999, jolloin otettiin käyttöön käsite edunvalvonta.

1800-luvun lopulle tultaessa perhe oli nykyiseen verrattuna suljettu yhteiskunnan yksikkö. Elatus, kasvatus ja taloudelliset toiminnot tapahtuivat korostetusti perheen ja suvun piirissä. Lainsäädäntö vastaavasti pyrki turvaamaan suvun aseman (Mahkonen, 1978, 41). Perhesäännökset määrittivät pääasiassa omaisuuden siirtymistä, koska säätyjakoisessa yhteiskunnassa avioliittojen ja perimyksen kautta tapahtuvat omaisuuden siirrot olivat oleellisen tärkeitä yhteiskuntarakenteen kannalta. Puolisot olivat sukuomaisuuden välittäjiä, ja avioliiton oikeusvaikutukset säänneltiin varsinkin suvun maaomaisuuden turvaamiseksi (Pylkkänen, 1992, 121, 127).

Hierarkkisuus sukupuolen, iän ja päätösvallan perusteella oli keskeisin maalaistalouden elämää jäsentävä tekijä. Puolisoiden henkilökohtaiset suhteet tai aviomiehen valta eivät sinänsä korostuneet, vaikka yhteiskunta oli hierarkkinen ja patriarkaalinen. 1600-luvulta alkaen lainsäädäntö määritteli avioliiton sopimukseksi, jossa vaimon katsottiin vapaaeh-

toisesti asettuneen miehen valtaan (ks. Pylkkänen, 1992, 128). Naisen oikeuksia valvoi välillisesti hänen sukunsa. Pitkälle 1900-luvulle asti mies toimi perheen edusmiehenä ulospäin sekä taloudellisissa että oikeudellisissa asioissa.

Lapsen asemaan vaikuttivat välillisesti kihlausta ja avioliiton solmimista sekä perimystä koskevat normit. Vuoden 1734 Naimiskaaren mukaan ns. epätäydelliset avioliitot syntyivät joko niin, että mies makasi kihlattunsa, tai siten, että mies makasi naisen avioliittolupauksin. Alioikeus saattoi julistaa kumppanit jommankumman (käytännössä naisen) kanteesta aviopuolisoiksi. Taustalla oli ajatus naisen kunnian pelastamisesta, mutta keskeisin oikeusvaikutus oli se, että suhteesta syntynyt lapsi sai aviolapsen oikeudellisen aseman (ks. Mahkonen, 1978, 15–16 ja 29–36).

Avioliitossa ja sen ulkopuolella syntyneiden lasten välillä vallitsi kastijako aina 1970-luvulle asti. Vallitseva moraalitilanne halusi sukupuolisen kanssakäymisen tapahtuvaksi vain avioliitossa. 1500-luvulta alkaen ei niinkään aikuiset vaan avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset joutuivat maksajiksi silloin, kun normista poikettiin. Vuoden 1734 laki piti lapsia yhdenvertaisena, kun oli kyse oikeudesta elatukseen, mutta perimysoikeudessaan eriarvoisina. Avioliiton ulkopuolella syntyneellä ei yksinkertaisesti ollut perintöoikeutta vanhempiensa eikä muidenkaan sukulaistensa jälkeen. Vuodesta 1878 alkaen au-lapsi oikeutettiin saamaan perintöä äidiltään, mutta vain puolet siitä, mitä avioliitossa syntynyt lapsi. Vuoden 1922 lain mukaan au-lapsen oikeudellinen asema parani siten, että hän oli 17 ikävuoteen saakka oikeutettu elatusapuun (Mahkonen, 1978, 80). Vuoden 1925 säädetyn ottopäätöslain lapsiksiottamissäännösten ajateltiin auttavan myös au-lasten asemaa. Vuonna 1976 laki lapsen elatuksesta poisti au-lasten ja avioliitossa syntyneiden lasten välillä vallinneen juridisen eriarvoisuuden.

Lasten asema määrittyi perhekulttuurien ja viime kädessä perheen sääty- ja varallisuus- aseman mukaan. Köyhässä perheessä lapsilta saattoi 1800-luvulla elatus loppua varhain. He alkoivat itse hankkia elantonsa, usein lähes nälkätaloudella.

Yhteiskunnan muutokset alkoivat 1800-luvun jälkipuoliskolla vaikuttaa perheisiin ja normeihin. Ydinperhe on melko nuori ilmiö, joka kytkeytyy yhteiskunnan teollistumiseen ja modernisoitumiseen. Suvun omaisuusuoja purettiin, ja miehen mahdollisuuksia liikutella

sekä omaa perintöään että naisen varoja lisättiin (Pylkkänen, 1992, 129). Kun naiset alkoivat harjoittaa itsenäistä taloudellista toimintaa, oli myös lainsäädännön muotouduttava niin, että nainen saattoi hallita rahankäyttöä yrityksessään. Tähän asti mies oli täysin määrännyt yhteisestä omaisuudesta ja kaupanteosta. Naisasialiike alkoi vaikuttaa 1880-luvulta alkaen, ja vähitellen se kytkeytyi vahvasti myös nousevaan työväenliikkeeseen (Mahkonen, 1978, 69).

Porvarillisen perheen ihanne korosti naisen tehtävää kotona ja lasten kasvattajana. Naisen oikeuksia oli aiemmin valvonut suku, mutta niistä alettiin yhä enemmän määrätä laissa. Kuitenkin pitkälle 1900-luvulle katsottiin perhe-elämän olevan yksityisaluetta, jonka jäsenten (siis naisten ja lasten) oikeuksia ei tule lailla määritellä (Pylkkänen, 1992, 129). Itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina yhteiskunnan muutokset toivat painetta naisten ja lasten aseman parantamiseksi. Vuonna 1929 uuden avioliittolain myötä moderni, yksilöiden oikeudelliseen subjektiuteen ja sopimusvapauteen perustuva sääntely ulottui myös perheeseen. Vaimon oikeudellisesta itsenäistymisestä huolimatta perheyhteys oli edelleen merkittävä ja sitä korostettiin (mts., 130).

Lapsen etu tuli vuonna 1929 ensimmäistä kertaa eron yhteydessä lapsen huollon järjestämisen ensimmäiseksi kriteeriksi. Siihen asti holhouslaki oli antanut isälle eräänlaisen etulyöntiaseman, joskin varsinkin pienten lasten ja tyttöjen huolto saatettiin uskoa myös äidille, jos tämä ei ollut eron syyllinen. Lapsen etu merkitsi avioero-oikeudessa sen arvioimisesta, kumpi vanhemmista on kykenevämpi vastaamaan lapsen kasvatuksesta ja huolenpidosta. Lapsella ei itsellään ollut minkäänlaista sanansijaa tai subjektin asemaa asioista päätettäessä.

Lakien takana oleva ideologia keskittyessään (maa)omistuksen siirtymiseen oli siis aluksi suku- ja yhteisökeskeinen, mutta se muuttui teollistumisen ja itsenäistymisen aikoihin ydinperhe- ja kotikeskeiseksi; nykyinen ideologia on korostanut yksilön oikeuksia ja subjektiutta omissa asioissaan. Perusoikeuksien määrittely on ulottunut myös perheeseen, kun taas varhaisemmassa vaiheessa mies käytti perheen nimissä valtaa eikä laki määritellyt perheenjäsenten oikeuksia. Lapsia esimerkiksi sai ja monen kasvatusoppaan mukaan piti kurruttaa ruumiillisesti. (Pylkkänen, 1992).

Vuoden 1983 laissa lasten huollosta ja tapaamisesta (LHL) mainittiin kaksi uutta lapsen oikeutta. (1) *Lapsen oikeus vanhempiinsa*: tapaamisoikeudella haluttiin turvata se, että vanhempien katkenneesta suhteesta riippumatta lapsella on oikeus kumpaankin erossa asuvaan vanhempansa. (2) *Lapsen subjektiivisuus itseään koskevissa asioissa*: sekä lastenhuoltolaki että samoihin aikoihin annettu lastensuojelulaki (LSL) edellyttivät lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen lapsen oman mielipiteen selvittämisen ja kuulluksi tulemisen häntä koskevan päätöksenteon yhteydessä (LHL 1983, LSL 1983, Pettilä & Yli-Marttila, 1999, 58). Perhe-elämässä hyvään huoltoon määriteltiin se, että lapsen kanssa keskustellaan ja hänen mielipiteensä ja toivomuksensa otetaan huomioon häntä koskevista perheen asioista päätettäessä (LHL 1983, Taskinen, 2002, 19).

Liisa Nieminen totesi vuonna 1990, että tutkijan ei enää tarvitse erikseen korostaa, että perusoikeudet kuuluvat myös naisille. Sen sijaan edelleen oli usein painotettava, että perusoikeudet kuuluvat myös lapsille. Lapsen oikeuksia ei ollut Niemisen (1990, 7) mukaan perusoikeusdoktriinissa problematisoitu kovin syvällisesti.

Länsimaiden yhteiskuntien kehityksessä voidaan nähdä sellaisten henkilöiden, luokkien tai ryhmien nousu, jotka ovat saaneet oikeuden tulla kuulluiksi. Tämä kehitys on ollut keskeistä taistelussa demokratian puolesta erityyppisten yksinvaltaisten ja paternalististen alistamisen muotojen purkamiseksi. Sosiologi Jens Qvortrup (1998, 85) totesi, että missään ei ole voitettu oikeutta sanoa sanansa omista asioistaan ilman vakavaa taistelua (esim. työläiset ja naiset). Hänen mukaansa minkä tahansa vapautusliikkeen ongelmana on ollut se "luonnollisuus", jollaiseksi alistetun ryhmän asema on katsottu. On ollut haastettava "terve järki" ja "luonnollinen sosiaalinen järjestys" sekä yhteisöjen hierarkkisia malleja tukeneet uskonnon tai tieteen auktoriteetit.

Suomen perhelainsäädäntö on kehittynyt muiden länsimaiden mukana. Perusoikeuksien ja lapsen oikeuksien merkkipaaluja ovat kansainväliset sopimukset, joihin sitouduttaessa kansallista lainsäädäntöä on muutettu sopimusta vastaavaksi, jos se ei sitä jo ole ollut. Merkittäviä sopimuksia ovat ihmisoikeuksien (1949) ja lapsen oikeuksien (1959) julistuksen lisäksi Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus 1966, Taloudellisia, sivistyksellisiä ja sosiaalisia oikeuksia koskeva sopimus 1966 ja Lapsen oikeuksien sopimus (LOS) 1989. Lapsen oikeuksien julistuksessa (1959) kiinnitettiin vielä hyvin vähän huo-

miota lasten kansalaisoikeuksiin. Pääpaino oli lapsen sosiaalisissa ja sivistyksellisissä oikeuksissa sekä lapsen turvallisuudessa. Siinä viitattiin toimiin, joihin *valtion ja vanhempien* tulee ryhtyä. Oikeuksia ei vielä muotoiltu siten, että niissä taattaisiin lapselle omatoimisen toiminnan mahdollisuus (Nieminen, 1990, 18).

Tapahtunutta muutosta voidaan kuvata monen ulottuvuuden avulla. Suku- ja perhekeskeisestä lainsäädännöstä *yksilökeskeiseen* siirryttäessä on ensin miehen ohella korostettu myös naisen ja lopulta lapsen oikeuksia ja subjektivaltaa omiin asioihinsa. Toisaalta edelleenkin halutaan estää tarpeeton puuttuminen perhe-elämään (Mahkonen, 1998, 89), mikä heijastaa *yhteisökeskeistä* ajattelua. Ihmisoikeussopimukset ja Lastensuojelulaki antavat mahdollisuuden *yhteiskunnan* puuttumiselle perheen elämään lapsen erityissuojelun nimissä. Yksilön oikeuksien, lapsen edun ja perhe-elämän autonomian välinen jännitteinen suhde heijastuu toistuvassa debatissa siitä, tehdäänkö lasten pakkohuostaanottoja liikaa ja mielivaltaisesti vai liian vähän ja varovasti.

Liisa Nieminen (1992, 28) arvioi jännitteitä siten, että aluksi kyse oli *perheen autonomian ja valtiopaternalismin* (tai lasten suojelun) välisestä kilpailusta jälkimmäisen alettua saada yhä enemmän jalansijaa. Vähitellen uudeksi kilpailevaksi periaatteeksi niiden rinnalle nousi *lapsen autonomian* periaate. Kaikkia kolmea periaatetta ilmentävää lainsäädäntöä on voimassa samanaikaisesti, ja ihmisoikeussopimukset heijastavat niitä kaikkia. Nieminen korosti lapsen oikeuksia: "lasten suojeleminen" tai "lapsen etu" eivät välttämättä ole taikasanoja, joiden avulla voidaan syrjäyttää kaikki perusoikeusnäkökohdat (sekä lasten että muiden yksilöiden oikeuksien suhteen). Vasta vähitellen ollaan pääsemässä siihen, että myös lapsi itse saa olla sanomassa oman mielipiteensä asioissaan (mts., 38). Lapsen autonomian periaate on alkanut selvästi saada entistä enemmän jalansijaa, ja ihmisoikeussopimukset antavat sille tukea. Sopimusten perusolettamus puhuu lapsen autonomian puolesta, ja "jos siitä joudutaan poikkeamaan, vaatii se erityisen tarkkoja perusteluja" (mts, 28). Näin pitkälle ei perhelainsäädännössä ole edetty, vaan perhe-elämää koskevassa päätöksenteossa lapsen mielipiteen merkitys on suhteellinen ja kasvaa lapsen iän ja kehitystason mukana.

Vuonna 1989 hyväksytyn Lasten oikeuksien sopimuksen 12 artikla kuuluu: "Sopimusvaltiot sitoutuvat takaamaan lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeu-

den vapaasti ilmaista omat näkemyksensä kaikissa lapsia koskeissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskeissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimieliimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti." Lapsen oikeuksien sopimuksesta on johdettu lapsen oikeuksien kolme asiaryhmää eli kolme p:tä: *protection, provision, participation*. Ensimmäinen merkitsee lasten oikeutta erityiseen turvaan ja suojeluun, toinen lasten oikeutta saada käyttöönsä lukumääräänsä vastaava osuus yhteiskunnan resursseista, kolmas lasten osallisuutta yhteiskuntaan ja lasten äänen kuulumista päätöksenteossa (ks. esim. Pekki & Tamminen, 2002, 11–12). Suomen hallitusmuoto on paaluttanut lapsen aseman ajan hengen mukaisesti: "Lapsia tulee kohdella tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin." (HM, 1995).

Käytännöt eivät automaattisesti sopimusten myötä harmonisoidu eri maissa. Sopimukset, kuten Lasten oikeuksien sopimus, sisältävät usein yllä näkyvän lausekkeen "kansallisen lainsäädännön mukaisesti", joka jättää lainlaatioille laajat kulttuuriset tulkintamahdollisuudet. Sopimuksen ratifiointi ei aina johda toimivien käytäntöjen syntymiseen, vaan voi heijastaa valtion pyrkimystä "hovikelpoiseksi" kansojen yhteisössä. Jeremy Roche huomautti, että lapsen autonomiaoikeudet ja osanottomahdollisuus oikeuteen ei tarkoita, että lasta voidaan näin suojella vahingolta. Ongelmia syntyy esimerkiksi, kun lapsen autonomiaoikeuksista keskustellaan yhteydessä, jossa tunnustetaan sosiaaliset, rodulliset ja kulttuuriset eroavaisuudet. "Ei ole yhtä lapsuuden ääntä – kuten ei ole yhtä vanhemmuuden ääntäkään", hän totesi. Kun lapsi on rodullisessa tai kulttuurisessa vähemmistössä, avioerotilanne marginalisoi häntä kaksinkertaisesti. Kulttuurierot maiden sisällä ja siten yhteisen lainsäädännön piirissä voivat olla suuria. Roche vaati, että perheiden kulttuuritekijät otetaan herkällä tavalla huomioon päätöksenteossa (Roche, 1995). Myös maailmanlaajuisesti on kyseenalaistettu sellainen etnosentrismi, jossa länsimaisen kulttuurin piirissä syntyneet psykologiset näkemykset ohjaisivat laajemmin lapsen elämää koskevia arvokäsityksiä (Solantaus, 1996, 60).

2.4. Lapsen oikeudet ja huoltajuusriidan intressitahot

2.4.1. Keskustelua lapsen oikeuksista

Huoltajuudesta ja tapaamisoikeudesta päättäminen on merkittävimpiä lapsen elämään vaikuttavia ratkaisuja, johon hänellä tulee lain mukaan itsellään olla mahdollisuus vaikuttaa. YK:n kansainvälinen lapsen oikeuksien sopimus täytti 20 vuotta vuonna 2009. Koko sopimuksen voimassaolon ajan Suomessa ja muualla on keskusteltu siitä, millainen lapsen osallistumisoikeuden painoarvo on ja mikä sen pitäisi olla.

Vuonna 1991 lastensuojelulakia muutettiin siten, että 12 vuotta täyttänyt voi käyttää puhevaltaa häntä koskevissa lastensuojeluasioissa. Lainmuutos mahdollisti myös järjestelyjä, joilla lapsi voi periaatteessa ”erota” perheestään. Liisa Niemisen (1992) mukaan ”oletta-
mus, jonka mukaan vanhemmat ilman muuta ovat lapsensa parhaita huoltajia, käy yhä epävarmemmaksi”. Lain tulkinnassa puhuttiin kuitenkin mieluummin lapsen *myötämääräämis- kuin itsemääräämisoikeudesta*, sillä alaikäisen holhoojalla on vastuuta ja oikeuksia lapsen suhteen. Käsitteet myötämääräämisoikeuden laajuudesta ovat vaihdelleet. Joka tapauksessa lasta on kuultava kaikissa häntä itseään koskevissa ratkaisuissa (ks. Taskinen, 1996). Uusin lastensuojelulaki tehosti entisestään lasten osallisuutta ja kuulluksi tuleamista. Lastensuojelutoimissa lapsen mielipide on aina selvitettävä hänen iästään riippumatta (LSL 417/2007, Taskinen, 2007).

Englantilaiset oikeustieteilijät ovat Kurki-Suonion (1999, 148–150) kuvaamalla tavoin jäsentäneet lapsen oikeuksien sisältöä. M.D.A. Freemanin mukaan lapsilla on monentyypisiä oikeuksia. Ensinnä ovat hyvinvointioikeudet (welfare rights), oikeus onnelliseen lapsuuteen. Toiseksi lapsella on luonteeltaan paternaalinen oikeus suojeluun (right to protection), joka asettaa velvoitteita hänestä huolehtiville vanhemmille. Vastakohtana suojelulle on laiminlyönti ja huono kohtelu. Kolmanneksi lapsella on oikeus samoihin oikeuksiin täysi-ikäisten kanssa (right to social justice), jota ikä ei saa rajoittaa. Neljänneksi Freeman muotoili lapsen oikeuden tehdä itsenäisiä ratkaisuja (right to act independently). Lapsen oikeuksia rajoittaa *lasten oman intressin oikeuttama kontrolli*, jonka tehtävä on suojella lasta ja estää häntä tekemästä valintoja, jotka tulevaisuudessa vaikeuttaisivat lapsen mah-

dollisuuksia omien valintojen tekemiseen ja omien tavoitteiden saavuttamiseen. John Eekelaar (mts., 154–156) jäsensi kolme hierarkkista intressien luokkaa: Perusintressit (basic interests) tarkoittavat lapsen oikeutta perusturvaan ja perustarpeista huolehtimiseen. Kehityshintressit (developmental interests) edellyttävät sitä, että lapsen käytettävissä olevat resurssit pyritään maksimoimaan hänen kehityksensä hyväksi. Tämä merkitsee esimerkiksi toimivia huoltajusratkaisuja sekä lapsen taipumusten ja edun mukaisia kouluvalintoja. Autonomiaintressit merkitsevät sitä, että lapsella on itsenäinen päätöksenteko-oikeus, jos hän ymmärtää ratkaisun merkityksen ja seuraukset. Eekelaar korosti oikeutta siten, että jos lapsella on asian edellyttämä kypsyys, *hänen tulee myös saada ratkaista asia riippumatta siitä, onko ratkaisu hänen etunsa mukainen vai ei*. Myös Eekelaar piti kuitenkin nyörit aikuisten käsissä. Hän totesi autonomiaintressin olevan alisteinen lapsen perus- ja kehityshintresseille: jonkunhan on toteutettava mainittu kypsyyden arviointi.

Oikeudessa lapsen ääntä käyttävät tavallisesti aikuiset. Yhdysvaltain osavaltioalueissa on tunnettu erilaisia lapsen edustajia (Kurki-Suonio, 1999, 49–51): lapsen asianajajien (advocates, counsels) tehtävä on tavoitella oikeudessa lapsen edun mukaisia ratkaisuja. Asianajajat ajavat painotetusti joko lapsen mielipidettä tai lapsen etua (eli omaa käsitystään siitä). Toinen ryhmä lapsen edustajia ovat ns. fakta-aineiston kokoajat (factfinders, guardians ad litem). Suomessa lapsella ei ole erillistä edustajaa oikeudessa huoltajuasioissa. Olosuhdeselvityksen ja täytäntöönpanosovittelijoiden kertomuksen keskeisin tehtävä on tuoda tarvittava informaatio oikeuden päätöksentekoa varten. Oikeus odottaa tietoa lapsen mielihiteestä, arviota siitä ja perusteltua käsitystä lapsen edun mukaisesta ratkaisusta.

Englannin lainsäädännössä Children Act (1989) ja Family Law Act (1996) tunnustivat lapsen potentiaalisesti rationaaliseksi (autonomiseksi) päätöksentekijäksi ja mahdollistivat lapsen osallistumisen oikeusprosesseihin. Ne kirjasivat lapselle mahdollisuuden ilmaista toiveensa ja mielipiteensä hoitojärjestelyistään, osallistumisen oikeuskäsittelyihin omana itsenään ja osallistumisen riidan käsittelyyn oman edustajan kautta. Kuitenkin myös Children Actin ensisijainen periaate on lapsen hyvinvointi (vrt. Suomen lapsen etu), joka mielletään aikuisten konstruktioksi. Bren Neale (2002) tulkitsee lain sisältävän ajatuksen siitä, että lapset ovat puutteellisesti sosiaalistuneita ja riippuvaisia huolenpidon, suojelun ja kontrollin tarpeensa vuoksi. Käytännössä lasten kompetenssi siten kyseenalaistetaan ja heidän osanottonsa huoltajuasioissa on ehdollinen. Oikeuskeskustelussa lapsesta on Nea-

len mielestä tullut yleistetty, teoreettinen lapsi pikemmin kuin todellinen, biologisesti ainutkertainen ja sosiaalisesti erityinen lapsi. Mielestäni oleellisempaa on lapsen kuulluksi tuleminen ja mahdollisuus osallistua keskusteluun verrattuna siihen, että hän voisi ilman aikuisen päätösvastuuta ratkaista asian.

Myös lapset ja nuoret ovat alkaneet perätä omia oikeuksiaan, jotta he tulisivat kuulluiksi omissa asioissaan. Seuraavassa on kuvaus kanadalaisnuoren aktiivisuudesta:

Eronneiden vanhempien riidellessä lapset jäävät useimmin sivustakatsojiksi. Neljätoistavuotias Clayton Giles Calgarysta halusi muuttaa asian. Hän ajoi polkupyörällä Ottawaan, jossa hän halusi esittää pyyntönsä pääministeri Chretienille. Clayton selvitti, että hän haluaa muuttaa liittovaltion avioerolain varmistukseksi nämä: (1) peruslähtökohdaksi isän ja äidin jaettu huoltajuus lukuun ottamatta kaltoinkohtelutapauksia ja (2) lapselle mahdollisuus tulla kuulluksi ero-oikeudenkäynneissä suoraan tai edustajan välityksellä. "Sen sijaan, että vanhemmat sanoisivat "Tätä lapset haluavat", me haluamme tulla itse kuulluiksi", Clayton julisti ja jatkoi: "Avioerosta on tullut miljoonien dollareiden teollisuutta. Tavallisena päivänä 80 % oikeustapauksista on avioero- ja huoltajuusprosesseja – enemmän kuin murhia, rikoksia ja muita oikeusjuttuja. Jos lapsille annetaan ääni, ei olisi enää taisteluja ja asianajajat menettäisivät kaikki ne rahat, jotka he saavat jutuista." (McLean, 2001)

Lasten osallistuminen ja oman äänen oikeutus on muilla elämänalueilla laajemmin hyväksyttyä kuin perhe-elämää koskevissa ratkaisuissa. Keskustelu lapsen oikeudesta toimia oikeussubjektina jatkuu. Yleisin malli länsimaissa on se, että toteutetaan lapsen oikeus saada tulla kuulluksi häntä itseään koskevassa huolto- ja tapaamisasiassa, että hänen mielipiteensä painoarvo kasvaa iän mukana eikä hän osallistu varsinaiseen perhettä koskevan päätöksentekoon eikä monissa maissa oikeuden istuntoon.

2.4.2. Intressien väliset jännitteet

Suomessa lapsia ja perhe-elämää koskevat lait (SHL 1982, LHL 1983, LSL 1983 ja 2007, AL 1987, HTpL 1996) on rakennettu samoille arvoille, ja lakien toimintaperiaatteet ovat samassa linjassa. Laeissa on sisäisiä jännitteitä, sillä ne ilmentävät asiallisesti eri suuntiin vetäviä periaatteita. Tällaisia ovat mm. perhe-elämän autonomia ja siihen puuttumattomuus, kansalaisten yksilölliset oikeudet ja lasten erityisasema ja suoja, jonka yhteiskunta haluaa turvata. Jännitteet tihtyvät huoltoriidan yhteydessä. Esiin tulevat säädöksissä kolmen eri tason intressit: yhteiskunnan, perheen ja lapsen. Niiden lisäksi vaikuttavat äidin ja isän henkilökohtaiset intressit.

(1) *Perheen sisäisen autonomian* periaate korostaa *vanhempien* päätösvaltaa. Periaatetta toteuttaa Lastenhuoltolain lähtöoletus, jonka mukaan vanhempien keskinäinen sopimus on lapsen etu. Sopimus on ensisijainen lapsen huollon ja tapaamisoikeuden ratkaisutapa, ja periaatteessa se on toteutettavissa koska tahansa. Mikäli vanhemmat ovat huolto- ja tapaamis- tai sen täytäntöönpanoprosessin yhteydessä päässeet osittaiseenkin yhteisymmärrykseen, oikeuden tulee päätöksessään kunnioittaa sitä (paitsi jos se havaitaan selkeästi lapsen edun vastaiseksi). Päätös tai sopimus, johon vanhemmat sitoutuvat, edistää perheen autonomiaa, eikä yhteiskunnan interventioita enää tarvita.

Sekä lastenhuolto- että lastensuojelulain tavoitteena on perheen autonomian palautuminen ja vahvistuminen, ja selvittely, sovittelu ja lapsen kuuleminen tukevat sitä. Perhe toimii parhaiten lapsen hyväksi, kun vanhemmat pystyvät yhteistyöhön. Riskit väärinkäsityksiin ja uusiin konflikteihin ovat suuremmat, jos vanhemmat eivät kommunikoi keskenään. Vähimmäistavoitteena perheen autonomian palauttamiselle voidaan pitää sitä, että vanhemmat noudattavat päätöksiä.

Käyttäessään apunaan avioliittolain mukaista, kunnan maksutta tarjoamaa *perheasioiden sovittelua* perhe ei vielä luovu päätösautonomiastaan, vaan vanhemmat pyrkivät sovittelijan avulla vahvistamaan aviokriisin vaarantamaa toiminta- ja päätöskykyään. Tavoitteena voi olla liiton jatkaminen ja parisuhteen hoidon tuella sen vahvistaminen, sovussa toteutettu avioero, jossa lapsen tulevasta asemasta sovitaan, tai eron jälkeen puhjetun konfliktin käsittely ja tilanteen rauhoittuminen. Perheen autonomiaa tukeva sovittelufunktio voi myös

olla osa oikeudenkäyttöä ja oikeuden määräämää olosuhdeselvittelyä tai täytäntöönpanosovittelua.

(2) Lapset ovat *yhteiskunnan* erityissuojelussa. Lastensuojelulain mukaan viranomaisilla on muiden keinojen loppuessa mahdollisuus kontrolloida perheen elämää ja jopa puuttua sen autonomiaan, jos lapsen turvallisuus, kehitys tai huolenpito on vakavasti vaarantunut. Huolto- ja tapaamissopimusta tehtäessä sosiaalityöntekijän on puolestaan varmistettava, että äidin ja isän sopimus on lapsen edun mukainen. Lapsen edun lähtökohta sitoo samoin oikeutta. Jos vanhemmat eivät pääse sopimukseen, ratkaisua haetaan oikeuden kautta, jolloin vanhemmat tosiasiallisesti siirtävät oman päätöksenteko-oikeutensa yhteiskunnan instituutiolle. *Vanhempien riitautuminen* nostaa näin yhteiskunnan roolia perheen asioista päätettäessä.

(3) Kolmanneksi, *lapsen yksilölliset oikeudet* voidaan tiivistää lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisilla kolmella P:llä: *protection, provision, participation* (ks. s. 51). Kolmas P eli osallistuminen itseä koskevien päätösten tekemiseen on nyt kriittisin osa. Lait pyrkivät varmistamaan lapsen iän myötä vahvistuvan kuulluksi tulemisen ja lopulta oman päätösvalan huoltoa ja tapaamista koskevissa asioissa. Samalla lapsen autonomia ja vastuu omasta itsestä kasvavat.

Äidin ja isän yhteistyössä toteuttama ero (1) antaa lapsen oikeuksille parhaat mahdollisuudet. Jos he pystyvät yhdessä käymään lapsen kanssa keskustelua tulevasta erosta ja sopimaan eron jälkeisistä elämisen järjestelyistä, kuten lapsenhuoltolaki ohjaa tekemään, lapsellakin on psykologista vapautta ilmaista toiveensa äidille ja isälle. Yhteistyön jatkuessa ei välttämättä tarvita paperiin kirjattuja sopimusraameja. Lapsen mielipide saa iän mukaan lisää painoa, ja lopulta lapsi tai nuori on yhä tasa-arvoisempi osapuoli esimerkiksi loman viettoa suunniteltaessa. Lapsi ei voi myöskään "luistella" vanhempiensa välissä omia käyttäytymisen rajojaan venyttäen, vaan vanhemmat asettavat ne ja kontrolloivat yhdessä niiden pitämistä. Ennen kaikkea lapsella on avoin lupa rakastaa tai kaivata kumpaakin vanhempaansa. Tällöin *kolmen intressitahon ristiveto käytännössä sulaa*: perhe uudessa muodossaan tekee suvereenisti päätöksiä; lapsen kuuleminen mahdollistuu yhteistyössä ja tulkinnoista voidaan neuvotella; lapsi itse voi ilmaista mielipiteensä, kun lojaalisuusristiriita

ei tuo hänelle psykologisia esteitä; ja yhteiskunnalla ei ole syytä puuttua perheen ratkaisuihin.

Tilanne ei välttämättä ei ole yllä kuvatun kaltainen eikä vanhempien ero yhtä sovinnollinen. Vaikka valtaosassa eroista äiti ja isä pystyvät sopimaan asumisen ja yhteydenpidon järjestelyistä, näiden keskustelujen aika voi olla psykologista kriisiaikaa ja ilmapiiri poikkeuksellinen. Varsinkin pieni lapsi voi ilmaista silloin omia toiveitaan varovammin. Vanhempien voimat kuulla lapsen näkökulmia ja heidän kykynsä erottaa lapsen tarpeet omista tarpeistaan voivat olla tavallista rajallisemmat.

Kokemukseni mukaan vanhemmat voivat toteuttaa myös sellaisen kompromissiratkaisun (2), jossa he välttävät oikeuskäsittelyn mutta jossa lapsen näkökulma jää kuulematta ja lapsen kestävä etu varmistamatta. Tällainen ratkaisu on lasten jakaminen vain tasapuolisuuden vuoksi. Keskinäisen luottamuksen totaalinen puuttuminen voi myös johtaa minuutintarkkaan tapaamisaikatauluun vuosiksi eteenpäin. On tavoiteltu vanhempien etuja sekä varmistettu vanhempien oikeuksia ja tasapuolisuutta, mutta lopputulos kahlitsee niin vanhempia kuin lasta ja hänen sosiaalisia suhteitaan. Viranomaisten houkutuksena on vahvistaa sopimukset heti, kun vanhemmat ovat saavuttaneet edes jonkinlaisen yksimielisyyden. Lain hengen mukaisena velvollisuutena heillä on kuitenkin kuulla lapsen ajatuksia tai vähintään varmistaa, että vanhemmat ovat yhtä mieltä niistä. Samalla vanhemmat ja työntekijät voivat tarkentaa kuvaansa siitä, millainen ratkaisu palvelee lapsen kestäväää etua ja hyvinvointia.

Lapsen kannalta tilanne on erityisen vaikea (3), jos vanhemmat eivät tavoittele tai eivät onnistu tekemään sopimusta ja päätöstä haetaan oikeudelta. Ratkaisun valmistelu ja päätös siirtyvät yhteiskunnan instituutioille, ja lasta kuullaan ikä ja kehitystaso huomioon ottaen. Riita kärjistää ja polarisoi vanhempien argumentteja. Tavoitteidensa saavuttamiseksi äiti ja isä pyrkivät oikeudessa antamaan omasta vanhemmuudestaan mahdollisimman edullisen kuvan ja vastapuolesta väheksyvän tai huonon kuvan.

Päivi Pulkkisen (1994) mukaan huolto- ja tapaamisriitojen osapuolet ryhmittäytyivät julkisessa keskustelussa kahteen intressiryhmään, jotka vaativat näkökohtiensa huomioonottamista sekä lakien valmistelussa että yksittäisissä oikeuspäätöksissä. Pulkkinen tutki elatusvelvol-

listen (lapsesta erossa asuvat vanhemmat, enimmäkseen isiä) ja yksinhuoltajien (enimmäkseen äitejä) kirjoituksia ja argumentaatiota sanomalehdissä. Molemmat osapuolet korostivat lapsen etua, tarpeita ja oikeuksia, mutta kummassakin diskurssissa ajettiin Pulkkisen mukaan aikuisten oikeuksia: "ilmaisu lapsen oikeusturva tarkoitti tosiasiasa vanhemman oikeusturvaa, koska maininnoissa olivat esillä aikuisen oikeudet". Tässä debatissa aikuiset valitsivat teemat ja käyttivät valtaa määritellä käsitteet ja ongelmat. Vaikka lapsi mainittiin useasti teksteissä, ne eivät tuoneet lapselle ns. subjektiviteetteja, omia vaikutusmahdollisuuksia esille tuovia rooleja. Lapset näyttäytyivät uhreina tai riidan välikappaleina, esimerkiksi: "aikuinen tekee lapselle väärin, jos käyttää häntä lyömäaseenaan tai manipuloi lasta toista vanhempaa vastaan". Eräät kansalaisjärjestöt arvioivat, että lapsen mielipide ei tule huomioiduksi, vaan leimautuu viranomaisten silmissä helposti vanhemman suorittaman manipuloinnin aikaansaamaksi. Tapaamisesta kieltäytyvää lasta pyritään sitten ilman riittäviä perusteita suostuttelemaan tapaamiseen (LOS, Suomen toinen määräaikaissäraportti, 1998, 16).

Äidin ja isän kilpailuasetelmaa on pyritty lieventämään. USA:n osavaltioiden lainsäädännössä alettiin korvata huoltajuus- ja tapaamiskäsitteistöä *vanhemmuus-käsitteellä*: lapsi ei tarvitse voittajia ja häviäjiä, mihin huoltajuusoikeudenkäynnit faktisesti johtavat. Oikeus ei joutuisi julistamaan toista vanhempaa "yksinhuoltajaksi", toista "vierailijaksi" tai "tapaajaksi". Lapset tarvitsevat heidän mukaansa vanhemmat, jotka ymmärtävät, mikä on kummankin vanhemman rooli lapsensa kasvatuksessa ja suojelemisessa. Huolto- ja tapaamis päätöksen sijaan vahvistetaan *vanhemmuussuunnitelma*. Se on yksityiskohtainen kuvaus avioeron jälkeisestä vanhemmuudesta. Suunnitelma korvaa fyysisen huoltajuuden ja laillisen huoltajuuden (physical and legal custody) neutraalilla kielellä: "huoltajuusvastuu" (custodial responsibility), "vanhemmuusaika" (parenting time), "oleskelu" (residence) ja päätöksentekovastuu. (Seligman, 2003).

Englannin lainsäädännössä on lapsen edun (best interest of the child) käsitteen sijaan alettu käyttää lapsen hyvinvoinnin (welfare of the child) käsitettä (Neale, 2002). Tavoitteet on samalla asetettu entistä korkeammalle. Eräät psykologit ovat vaatineet, että pohdinta on siirrettävä mm. yöpymisten määrästä paljon monimutkaisempaan vanhemmuusympäristön arviointiin. Tärkeintä olisi se, mitä lapsen ja vanhemman välillä tapahtuu. Huolto- ja tapaamissopimus antaa vain kehikon sille. Interventioiden tulisi auttaa vanhempia käsittele-

mään konfliktia rakentavasti ja edistää keinoja, joilla he voivat tukea toistensa myönteistä vanhemmuutta. (Whiteside & Becker, 2000).

Yhteenvedona voidaan päätellä, että tutkimusten mukaan yhteistyöhakuisessa erossa on parhaat mahdollisuudet lapsen mielipiteen kuulluksi tulemiselle ja jatkuvalla huomioonotamiselle, joskaan sen toteutumista ei yhteiskunta kontrolloi ja perheen sisäinen kulttuuri ratkaisee paljon. Vanhempien riidasta voi syntyä myös sellainen kompromissi, josta saadaan lainvoimainen sopimus, mutta jossa lapsen etua ei välttämättä katsota. Lapsi voidaan jättää kokonaan haastattelematta. Huoltajuusoikeus voi myös marginalisoida lapsen kuulluksi tulemistä, jos lapsi on pahassa välikädessä äidin ja isän erimielisyyden vuoksi eikä rohkene puhua. Lainkäytön tavoitteena on toimivan päätöksen tekeminen lastakin kuullen ja lapsen edun ymmärtäen ja siten intressitahojen välisen tasapainon saavuttaminen.

2.4.3. Lakien yleinen merkitys

Vaikeimpia ja jumiutuneimpia huolto- ja tapaamisriitoja on erojen lukumäärään nähden vähän, joskin niiden luku on kasvussa. Lait ja niiden ilmaiset normit vaikuttavat nähdäkseni kuitenkin asumis- ja tapaamisratkaisuihin sekä perheiden ja lasten elämään monin tavoin.

Lait heijastavat yhteiskunnallisia arvoja, ja *ne vaikuttavat kansalaisten elämään ja ajatteluun*. On esitetty, että niiden tärkein merkitys onkin juuri aikuisten asenteisiin vaikuttaminen (Harilo, 1995). Lakien valmistelun ja lainkäytön yhteydessä ne tulevat yleiseen tietoisuuteen ja kriittiseen arviointiin. Vaikeimmista riidoista tulee aika ajoin mediaesimerkkejä. Media vahtii erityisesti kipukohtia, joissa jotkin periaatteet eivät toimi, ja tuo niitä keskusteluun. Joistakin normeista lapset ovat tarkoin tietoisia, kuten lakiin kirjatusta kiellosta kurruttaa lasta ruumiillisesti.

Laki tai lainkäyttö sinänsä ei ulotu korjaamaan ihmissuhteita. Kokemukseni mukaan katkerasti erimielisetkin vanhemmat voivat pitää sovinnollisuutta ja tulevaisuuden yhteistyötä lopullisena tavoitteenaan. Joskus riidoissa näkyy vanhan, vuonna 1987 kumotun avioliittolain ajatus siitä, että avioeroon tulee löytää syyllinen, ja halu rangaista eroon syyllistä lap-

sen kautta. Lähes kaikki äidit ja isät ovat olleet yhtä mieltä siitä lakiin kirjatusta arvosta, jonka mukaan lapsella on oikeus kumpaankin vanhempaansa.

Lait arvottavat vanhempien tekemiä sopimuksia ja oikeuden päätöksiä. Vaikka vanhemmat voivat tehdä sopimuksia itsenäisesti, laissa periaatteet antavat perustan ratkaisulle lapsen tulevasta huollosta ja yhteydenpidosta kumpaankin vanhempaansa. Lait tarjoavat kriteerejä, joita vasten sopimusta voi arvioida lapsen edun näkökulmasta.

Lait ja aiemmat päätökset toimivat riitoja yleistävästi. Voidaan ennakoida, miten oikeus tulisi asiaa arvioimaan ja päättämään. Säädösten ilmaisemien normien ansiosta muuten neuvottelutilanteessa helpommin myöntävä tai alistuva osapuoli voi vahvistua, kun oikeudessa syntyvää tulosta on mahdollista ennakoida. Lakien ja ennakkopäätösten ohjaava vaikutus auttaa vanhempia sopimukseen, jotta kallis ja stressaava oikeuskäsittely vältetään. Aiemmat oikeustapaukset ja ennakkopäätökset ovat asianajajien tiedossa, joten he voivat realisoida vanhempien joskus ylimitoitettuja pyrkimyksiä. Oikeudenkäytön välttäminen ja päätösten pitäminen omissa käsissä voi olla taloudellisista tai periaatteellisista syistä tärkeää. Täytäntöönpanolaki on oikeusvaltion väline sille, että virallisin päätöksiin tai sopimuksiin vahvistettu asiointi voidaan tarvittaessa sanktioin tai pakolla toteuttaa. Se varmistaa kummankin osapuolen oikeusturvan, ja mahdolliselle kiusanteolle on siten olemassa raja. Lain määrittelemät sanktiot toimivat ehkäisevästi siten, että välien taas kiristyttyäkin sopimuksia yleensä noudatetaan.

Yhteistyönä jatkuva vanhemmuus on lainlaatijoiden ilmaisema tavoite, joka olisi lapsen hyvinvoinnin kannalta parasta. Noin 90 prosenttia eronneista vanhemmista sopii lapsensa yhteisestä huollosta tai oikeus päättää siitä. Säädökset eivät silti takaa yhteistyötä. On mahdollista, että muodollisesti toimivan sopimuksen alla mutta vanhempien keskinäisen katkeruuden varjossa muhivat vuosikausia lapsen lojaalisuuspainet, jotka samalla uhkaavat ja vaarantavat hänen tasapainoista kasvuaan ja hyvinvointiaan

2.5. Yhteenveto

Käyttäytymistieteellinen tutkimus siirtyi korostamaan lasten aktiivisuutta, aloitteellisuutta ja kompetenssia omassa sosiaalisessa maailmassaan. Sosiologian alalla lapsuutta oli ennen 1980-lukua tutkittu sosiaalistumisen näkökulmasta, aikuisuuden valmistustilana. Lapsi oli nähty kehittyvänä olentona, jolle kulttuuri tuli välittää mm. tietoina, tapoina ja käyttäytymiskoodeina. Uudempi sosiologia korosti lapsen sosiaalista kykyä ja aktiivisuutta. Kasvatuksessa siirryttiin aktiiviseen oppimiskäsitykseen, joka perustuu lapsen kykyyn ja kiinnostukseen tutkia ja jäsentää havaintojaan. Tässä tutkijoiden joukossa vastaavasti survey-tyyppinen kysely menetti asemansa. Siinä aikuinen määritteli, mitä asioita tulee kysyä. Sen sijaan lasten annettiin itse kertoa tarinansa ja kokemuksensa esimerkiksi etnografisen menetelmän välityksellä. Uusi lapsuuden kehityspsykologia korosti jo vauvan kykyä toimia aktiivisessa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Suosittu kiintymyssuhdeteoria on painottanut lapsen luovan reflektiivisen kyvyn kehittymistä turvallisessa kiintymyssuhteessa. Vapaan ja luovan itseilmaisun tilan kysymys nousee psykologisena ongelmana esiin erityisesti myöhemmissä luvuissa, joissa tarkastellaan lapsen lojaalisuusristiriitaa erimielisten vanhempiensa välissä. Uusien näkemysten on toisaalta pelätty johtavan siihen, että lapset pannaan vastaamaan itsestään ja asioistaan, vaikka he eivät olisi siihen valmiita.

Lainsäädännössä lapsi oli lähes näkymätön sata vuotta sitten. Hänen asemansa määrittyi perheen sisäisessä järjestyksessä. Lapsi mainittiin ainoastaan perimysasioiden yhteydessä, eikä hänelle mielletty erityisiä omia oikeuksia yhteiskunnassa. Lapsen omat oikeudet ovat tulleet julistuksiin ja lainsäädäntöön järjestyksessä (1) lapsen suojeleminen ja oikeus turvalliseen kasvuun; (2) lapsen oikeus yhteiskunnan aineellisiin ja sivistyksellisiin mahdollisuuksiin ja (3) lapsen oikeus osallistumiseen, kuulluksi tulemiseen ja osin päätöksentekoon häntä itseään koskevissa asioissa. Nämä kolme oikeutta mainitaan lapsen oikeuksien sopimuksessa (1989), jonka soveltamiseen mm. Suomi on sitoutunut. Tutkimuksen oletusten ja tutkimuskysymysten yhteydessä (4.1.) problematisoidaan näiden oikeuksien välistä jännitettä huoltajuusriitatilanteessa.

Lapsen yksilöllinen asema ja hänen oikeutensa ovat suhteessa muihin, laajempiin intresseihin. Lapset ovat *yhteiskunnan* erityisessä suojeleuksessa: yhteiskunnan instituutiot tar-

joavat tukea ja tarpeen vaatiessa kontrollia, jos lapsen fyysinen, aineellinen, sosiaalinen tai psyykkinen turvallisuus vaarantuu. Lisäksi yhteiskunta mahdollistaa mm. lapsen sivistyksellisten oikeuksien toteutumista. *Perheen autonomian* periaate merkitsee sitä, että yhteiskunta ei tarpeettomasti puutu perheen elämään. Moderni lainsäädäntö tuntee myös perheenjäsenten yksilölliset oikeudet, uusimpana *lasten oikeudet*. Yhteiskunnan tehtävänä on turvata eri tavoin (esimerkkinä asunto- ja koulutuspolitiikka) se, että perheiden ja sen jäsenten oikeudet voivat toteutua. Huoltoriidoissa perhe ja sen jäsenet hakevat yhteiskunnan päätöksentekoinstituutiota apuun, kun heidän oma päätöksentekonsa ei tilapäisesti toimi. Yhteiskunnan tavoitteena on kaikkien osapuolten yksilöllisten oikeuksien toteutuminen ja perheen autonomian palautuminen.

3. Lapsi ja vanhempien ero

Vanhempien erotessa lapsen merkitsevien läheisyyden maailma muuttuu. Lapsen näkökulmasta on tarpeetonta tehdä eroa avio- ja avoeron välillä, sillä hänen elämässään kummassakin on kyse tuntuvasta perhe-elämän rakenteen muutoksesta. Tässä käytetään avio- tai avoerosta yksinkertaisuuden vuoksi käsitteitä *vanhempien ero* tai *avioero*, joka on useimmissa lähdeviitteissä esiintyvä termi.

Luvussa tarkastellaan sitä psyykkistä tilaa ja sosiaalista asemaa, jossa lapsi eron aikaan ja sen jälkeen on. Lasten omia kertomuksia avioerokokemuksistaan on tutkittu yllättävän vähän (3.1.). Kvantitatiivisia tutkimuksia avioeron yhteydestä lasten sopeutumiseen ja niihin liittyviin ongelmiin on tehty kohtalaisen paljon, varsinkin Yhdysvalloissa (3.2.). Lähinnä kliinikot ovat tutkimuksissaan, artikkeleissaan ja kirjoissaan kuvanneet lapsen psykologista reagointia, toimintaa ja prosessia eron aikana (3.3.). Lapsen omat ajatukset ja autenttiset kommentit tulevat esiin lähinnä kirjoissa sekä radio- ja TV-ohjelmissa, joissa lapsia on haastateltu (3.4.). Mainitut kolme jaksoa heijastelevat myös kuvaamaani (s. 11) kolmea tiedonhankintatasoa, jotka kliinisessä työssä täydentävät toisiaan: (1) kvantitatiivinen, tilastollisin menetelmin käsitelty tutkimustieto, (2) terapeuttien "empatiatieto", joka kirjallisuudessa on kliinisessä työssä saatujen havaintojen kuvailua ja tulkintaa, ja (3) asianosaisten itse asioille ja tapahtumille antamat merkitykset, jotka tulevat esille lasten haastattelussa ja omissa kertomuksissa.

Tässä yhteydessä teen eron niiden tutkimusten välillä, joissa seurataan ja arvioidaan, mitä lapselle tapahtuu avioerossa, ja niiden tutkimusten välillä, jossa tutkitaan, miten *lapsi kokee* avioeron, mitkä ovat lapsen omat asioille luomat merkitykset, kuinka lapsi toimii ja mihin hän pyrkii siinä. Ensin mainituissa tutkimuksissa lapsi on aikuisten arvioinnin kohteena. Mittarina voivat olla lapsen oireilu, hoidon tarve tai erilaiset sopeutumisen indikaattorit. Jälkimmäisissä korostuu lapsen oma kertomus kokijana, toimijana ja omaan elämäänsä vaikuttavana persoonana.

Tieto vanhempien ja siten perheen eroa läpikäyvän lapsen sosiaalisesta ja psykologisesta prosessista on taustana hahmotettaessa sitä psykologista kontekstia, jossa lasta tuodaan kuultavaksi. Lopuksi muodostetaan kiintymyssuhdeteoriaan perustava kuva ja hypoteesi sellaisen lapsen lojaalisuusongelmasta, jonka ajatuksia ja mielipiteitä kysytään vanhempien riidellessä hänen huollostaan tai tapaamisoikeudestaan (3.5.).

3.1. Lasten avioerokokemusten tutkimisesta

Avioeron psyykkistä merkitystä lapselle on tutkittu vähän erojen yleisyyteen nähden (Evans, 1986, Niemelä, 1996). 1980-luvulle asti vallinneen käsityksen mukaan vanhempien ja lasten ongelmien välillä olisi yksisuuntainen syy-seuraus-suhde, eli lapsen oireet johtuvat vanhempien omista tai keskinäisistä ongelmista. Siten pääteltiin avioerosta, että kun vanhemmat saavat oman elämänsä järjestykseen, myös lapsi sopeutuu psyykkisesti. Auttajat sen paremmin kuin tutkijatkaan eivät erikseen kiinnittäneet laajempaa huomiota lapsessa tapahtuvaan psyykkiseen prosessiin. Eroauttaminen keskittyi parisuhteen ristiriitoihin ja uudelleenjärjestelyihin, mikäli eroon päädyttiin.

Keskustelu eron vaikutuksista lapsiin on ollut "pinnan alla", ja sitä on julkisuudessa käyty vähän. Lastenpsykiatri Jari Sinkkonen (1998, 201) arvioi, että pelko muutenkin lujille joutuneiden ihmisten kuorman lisäämisestä on kahlinnut keskustelua. Hän totesi sarkastisesti: "Hyväksi tavaksi onkin tullut todeta, että vanhempien eron kokeneet lapset kehittyvät siinä kuin ehjissä perheissä kasvaneet lapset ja he ovat aikuisina monasti näitä itsenäisempiä." Tämä antaa varsin silotellun kuvan lapsen elämän keskeisen muutoksen kokemisesta ja sen vaikutuksista häneen.

Kun avioerojen määrä 1960-luvun lopulta alkaen kääntyi kasvuun Suomessa ja muuallakin länsimaissa, niitä alettiin vähitellen tutkia. Myös lapset tulivat jonkin verran tarkasteluun. Judith Wallersteinin ryhmän pitkäaikaistutkimukset Kaliforniassa 1970-luvun puolivälistä alkaen kiihdyttivät keskustelua lasten asemasta. Avioero ei niiden mukaan ole puolisoille eikä lapsille lyhyt ohimenevä kriisi, vaan usein paljon vakavampi trauma. Henkisesti ero

on vuosien läpi kulkeva prosessi, päättymätön ketju tapahtumia, uudelleen sijoittumisia ja rajusti vaihtelevia ihmissuhteita. (Wallerstein & Blakeslee, 1991, 10–12, Wallerstein & ym., 2007, 301–305).

Wallersteinin tulosten yleistettävyyttä kyseenalaistettiin, koska seurantalutkimuksen otos oli verrattain pieni ja koottu suppealta keskiluokkaiselta alueelta Kaliforniasta (ks. Kiianmaa, 1997, 3). Erolasten joukko koottiin 1970-luvun alkupuolella, jonka jälkeen lasten asemaan ja vanhempien yhteistyöhön on kiinnitetty merkittävästi huomiota (ks. Harvey & Fine, 2004, 5–10). Kritiikkiä tuli myös sen vuoksi, että Wallersteinin erosta johtuviksi selittämät lasten ongelmat ovat toisten tutkimusten mukaan olleet olemassa usein jo ennen avioeroa (McDowell ym., 2000, Amato & Booth, 1996).

Wallersteinin arvostelijatkin pitivät hyvänä sitä, että huomiota kiinnitettiin nyt lasten ja nuorten omiin kokemuksiin. Onhan avioero elämänmuutoksena lapselle merkittävä ja yhteiskunnassa tilastollisesti yleinen tapahtuma. Voitaisiin kuvitella, että tulokset osaltaan olisivat provosoineet käyttäytymistieteiden tutkijoita reagoimaan kriittisesti ja käynnistämään tutkimusta lasten erokokemuksista. Näin ei kuitenkaan käynyt. Lasten kokemuksia avioeroprosessista ja heidän omia merkityksiään ja pyrkimyksiään ei ole vielä kukaan paljoa tutkittu, mikä herättää kysymyksiä. Onko eroa edelleenkin pidetty vain aikuisten asiana ja lasten mahdollisia kysymyksiä toissijaisina tai marginaalisina?

Gunn Schlyter (1992, 6) esitti, että aikuisten on joskus vaikea ottaa vastaan sitä, mitä lapset sanovat. "Usein lapsen näkemykset käsitetään syytöksinä. Haluamme uskoa, että kaikki on hyvin. Aikuisilla ja yhteiskunnalla on todella vahva taipumus sulkea silmät ja korvat siltä, mitä emme halua nähdä ja kuulla. Lasten tapa paljastaa ristiriitaisuuksia ja lyödä aukkoja todellisuuden ihannekuviin on hyvin provosoiva."

Selitykset lapsen ja avioeron tutkimisen välttämiseksi eivät ole tehneet oikeutta lapsille eivätkä vanhemmille. Jari Sinkkonen totesi (1998, 203): "Ongelmien tiedostaminen antaa paremmat eväät niiden ratkaisemiselle kuin pään piilottaminen pensaaseen." Mielestäni ennakkoluuloton ja monipuolinen perehtyminen tähän yleiseen elämän ilmiöön auttaisi yhteiskuntaa pääsemään lukemattomista lausutuista tai vaietuista, usein vahvasti tunne-

värittein polarisoituneista ennakkokäsityksistä, joita avioeron ja lasten ympärillä on. Tätä kautta saataisiin myös hyödyllistä tietoa auttamistyötä ajatellen.

Avioeron vaikutuksia lapsiin on tutkittu lähinnä aikuisten lähtökohdista. On etsitty vastauksia aikuisten huoliin ja kysymyksiin. On tutkittu, *mitä lapsille tapahtuu, kuinka lapset reagoivat tai kuinka lapset oireilevat*. Lähtökohtana lienee ollut ajatus, jonka mukaan lapset ovat erossa uhreja, kohteita, eräänlaisia ajopuita myllerrysten virrassa. Avioeroa on tutkittu karkeasti nähden kahdella tasolla. Epidemiologiset tutkimukset mittaavat avioeroihin liittyviä ilmiöitä ja niiden keskinäisiä yhteyksiä. Elämykselliset tai psykodynaamiset tutkimukset syventyvät siihen, millainen kokemus avioero on sen osapuolille ja mitä selviytymiskeinoja heillä on (Sinkkonen, 1998, 216).

Erityisen suuri puute on tutkimuksista, joissa lapsen elämysmaailmasta ja hänen merkityksistään lähtien rakennettaisiin kuvaa avioerosta: miten lapsi ottaa oman position, pyrkii vaikuttamaan asioiden kulkuun tai selviytymään tilanteista, johtaa omaa käyttäytymistään sekä säätelee ja ilmaisee tunteitaan. Sellaisten tutkimusten välityksellä voitaisiin muodostaa tarkempi kuva siitä, mikä perheen kriisissä ja avioerossa erityisesti stressaa lasta, miten lapsi voi kokea vaikeissa tilanteissa toimivansa tai minkä lapsi itse kokee avuksi. Lapsen näkökulman hukkiminen kiistelevien argumenttien väliin ja aikuisilta piiloon ei merkitse sitä, ettei lapsella olisi omaa näkökulmaa.

3.2. Eron psykologiset vaikutukset lapsiperheessä

Lastenkin kannalta on merkittävää se, miten *vanhemmat* selviytyvät sekä henkilökohtaisesta psyykkisestä erokriisistään että keskinäisen yhteistyön ja vanhemmuuden kriisistä. Kvantitatiivisia psykologian tai sosiaalipsykologian alan tutkimuksia on löydettävissä eniten Yhdysvalloista, jossa perhekuulttuurien kirjo tosin on jonkin verran erilainen kuin Suomessa.

Monet tutkijat käyttivät perheen stressin teoriaa (family stress and coping theory) viitekehystenään tutkiessaan vanhempien sopeutumista eron jälkeen. Teorian mukaan sopeutuminen riippuu kolmesta päätekijästä: painetekijöiden kasautuminen, voimavarat stressin käsittelyyn ja stressaavaa tapahtumaa koskevat määrittelyt (Wang & Amato, 2000). *Kasautuvia stressitekijöitä* voivat erossa olla taloudelliset menetykset ja turvattomuus, perheystävien menettäminen tai etäännyminen heistä, muutot sekä niiden lapsille aiheuttamat menetykset. USA:ssa yksinhuoltajaäitien taloudelliset menetykset ovat keskimäärin suuremmat kuin Suomessa, koska siellä he ovat useammin olleet työelämän ulkopuolella ennen eroa ja sosiaaliturva on heikompi. Oikeusriidassa huoltajuus- ja raha-asiat voivat olla samassa korissa, mikä avaa tien myös sellaiseen onnettomaan kompromissiin, jossa huoltajuuden "voittaja" saa lapsille minimaalisen elatusavun (ks. Kurki-Suonio, 1999, 48). *Voimavareteijöistä* mainitaan koulutus, työllisyys, säännölliset tulot, ystävien tuki, sukulaiset ja mahdollinen seurustelukumppani.

Puolisoiden erilainen tilanteen määrittely vaikuttaa sopeutumiseen. Eron hyväksyvä tai eroa halunnut osapuoli näkee muutoksessa myönteisiä mahdollisuuksia. Toinen taas voi kokea eron hylkäämisenä tai moraalisena epäonnistumisena. Tästä syystä tutkijoiden mukaan stressin, ahdistuksen ja surun tunteet korostuvat eron osapuolilla eri ajankohtana. Paul Amaton ryhmän laajan haastatteluaineiston mukaan eron aloitteellinen osapuoli kokee vaikeimpana avioliiton aikaisen päätöksenteon vaiheen, mutta hänen psyykkinen kohentumisensa eron jälkeen on nopeampi kuin puolisoilla, joka olisi vielä halunnut yrittää yhdessä (Wang & Amato 2000, Pettilä & Yli-Marttila, 1999).

Wallersteinin tutkimuksissa miesten tunteet olivat negatiivisemmat, koska he useammin eivät halunneet eroa, heillä oli vähemmän luotettuja keskustelukumppaneita ja tavallisesti he menettivät lastensa huoltajuuden (Wallerstein, 1989). Toisaalta lasten kanssa jäävällä osapuolella oli monessa suhteessa vaikeampaa sopeutua taloudellisen taakan, kasvatusvastuun ja oman ajan puuttumisen ja seurustelun esteiden vuoksi. "Etävanhemmalle" arkihuoltajuuden menettäminen oli eron jälkeen vaikein asia.

Vanhempi-lapsi-suhteet ovat eron jälkeen uudella tavalla problemaattisia. Jo avioliiton aikana puolisoitten konfliktit saattavat etäännyttää lapsia vanhemmista, ja ero lisää vaikutusta, isillä tilastollisesti merkitsevämmän kuin äideillä (Booth & Amato, 2001). Lasten ja ar-

kihuoltajan suhteissa on usein jännitteitä. Eronneiden vanhempien aikuisilla lapsilla on vanhempiensa kanssa vähemmän tunneyhteyksiä ja tapaamiskontakteja sekä sukupolvirajan ylittävää auttamista kuin muilla aikuisilla. Kahden vanhemman perheen äiteihin verrattuna yksinhuoltajaäidit ottivat vuosi eron jälkeen vähemmän vastaan lastensa tunteita, kommunikoiivat vähemmän heidän kanssaan, rankaisivat heitä kovemmin ja olivat kasvatuksessaan epäjohdonmukaisempia. Ajan kuluessa yksinhuoltajaäitien ja lasten suhteet usein kohenivat, joskin uusia jännitteitä saattoi tulla lasten tullessa murrosikään tai äidin uudelleen avioituessa (Amato & Booth, 1996).

Lapsen ja muualla asuvan vanhemman kontaktin laatu ja määrä laskevat herkästi eron jälkeen. Adam Shapiron (1999) seurannassa 27 prosenttia yli nelivuotiaista lapsista näki muualla asuvaa isäänsä vähintään kerran viikossa, mutta 31 prosentilla heistä ei ollut kontaktia ollenkaan. Isien ja lasten välinen suhde on kiintein, jos lapset ovat eron jälkeen isän luona, toiseksi kiintein avioliitossa ja kolmanneksi, jos lapset asuvat äidin luona. Isät olivat eron jälkeen naimisissa olevia miehiä depressiivisempiä riippumatta siitä, missä lapset asuivat. Haastatellut isät tunsivat lasten kanssa vallinneen arkisen suhteen menetyksen vuoksi usein syyllisyyttä, frustraatiota, ahdistusta, kaipuuta, surua ja tyhjyyttä sekä tunsivat menettäneensä otteen lastensa elämään (loss of control over children's lives). Tuloksen Suomeen soveltamisen kannalta amerikkalaisia tapaamisfrekvenssejä merkittävämpää ovat isien psyykkiset reaktiot, joita tutkijat raportoivat.

Tutkimukset *lasten* sopeutumisesta eron jälkeen ovat tuottaneet osin ristiriitaisia tuloksia. Wallersteinin mukaan avioerolla voi olla sekä välittömiä tai kuukausien mittaan ilmeneviä tai pitkäaikaisia tai vuosien jälkeen puhkeavia vaikutuksia lapsiin, nuoriin ja nuoriin aikuisiin ja vihdoinkin oman aikuisuuden perhe-elämään ja parisuhteisiin (mm. Wallerstein & Blakeslee, 1991, 41 ja 98). Alvin L. Evans (1986, 13) huomautti, että avioero ei aina vaurioita. Huolimatta todisteista, että perheen särkyminen on syynä vakavaan häiriötilaan lapsen elämässä, on myös huomattavia päinvastaisia todisteita. Yhden amerikkalaisen tutkimuksen mukaan 70–80 prosenttia lapsista ei koe eron yhteydessä vaikeuksia tai pitkäkestoisia ongelmia ja sopeutumisvaiheen jälkeen suurin osa selviää hyvin (Hetherington & St.Hagan, 1997). Vaikka avioero liittyy kaksin- tai kolminkertaiseen käyttäytymisongelmariskiin, suurimmalla osalla eronneiden vanhempien lapsista ei ole voitu osoittaa negatiivisia vaikutuksia (Simons ym., 1999).

Kahdessa pitkittäistutkimuksessa selviteltiin sitä, miten lapset riitaisan tai vähemmän riitaisan avioliiton päättymisen jälkeen voivat ja sopeutuvat. Boothin ja Amaton (2001) tulosten mukaan *ero hyvin riitaisesta avioliitosta tuottaa lapsille myönteisiä vaikutuksia, kun taas matalan konfliktin liiton päättymisellä on kielteisiä vaikutuksia lasten elämään ja he kärsivät erosta enemmän*. Kielteisiä vaikutuksia ovat lasten ystäviltä ja sukulaisilta saaman tuen vähäisyys tai puuttuminen, huonompi psyykkinen yleisvointi ja myöhemmät vaikeudet omassa parisuhteessa. Lisäksi tutkijat havaitsivat, että eroavat matalan konfliktiasteen vanhemmat olivat vähemmän kiinnittyneitä yhteisöönsä; heillä oli vähemmän esteitä ja myönteisemmät asenteet eroon; he olivat elämässään taipuvaisempia riskinottoihin; suurin osa heistä ei ollut itse kokenut vanhempiansa eroa. Yhdessä pysyneiden vanhempien lapsina he saattoivat tutkijoiden päättelyn mukaan olla jonkin verran naiiveja avioeron lapsiin kohdistuvista seurauksista ja olivat ehkä aliarvioineet sen, kuinka stressaava asia avioero on lapsen elämässä.

Toisen tutkimuksen mukaan avioero liittyy lasten lisääntyneisiin käyttäytymisongelmiin riippumatta siitä, miten kärjistynyt tai matala vanhempien välinen konflikti on ollut. Mutta jos rajun konfliktin sisällään pitävä liitto jatkuu, lasten käyttäytymisongelmat voivat olla tätäkin suurempia (Morrison & Coiro, 1999). Vanhempien pitkä, avoin ja ratkaisematon konflikti asettaa lapset alttiiksi monille kehitys- ja tunneongelmille. Kun ero tapahtuu, nämä lapset vapautuvat kodin riitaisuudesta ja saattavat toivottaa rauhallisemman yksinhuoltajuuden tervetulleeksi. Riitoihin liittyneet lasten oireet todennäköisesti häviävät ajan myötä (Booth & Amato, 2001). Näissä tutkimuksissa ei lasten ikävaihetta rajujen riitojen aikaan erikseen kontrolloitu. Lasten ajatuksiin ja kokemuksiin ei edellä mainituissa tutkimuksissa kiinnitetty huomiota. Cummingsin ryhmän (2002) mukaan vanhempien konfliktin vaikutus lapsiin on erilaista riippuen siitä, minkä tyyppinen konflikti on, ei vain esimerkiksi riitojen useudesta tai voimakkuudesta. Vaikutukset ovat yhteydessä pikemmin siihen, *miten lapset itse kokevat konfliktin merkityksen*, kuin siihen, miten vanhemmat jälkikäteen kuvaavat konfliktia. Lisäksi konfliktien merkitys voidaan erottaa lasten emotionaalisista reaktioista, kognitiivisista arvioinneista ja tavoista toimia tilanteissa. Tutkimusryhmä katsoo, että lasten reaktioista voidaan jopa päätellä aviollisen konfliktin tyyppi (rakentava vs. destruktiivinen).

Booth ja Amato (2001) jatkoivat sen pohtimista, miksi alhaisen konfliktin liiton päättymisen eroon on niin raskasta lapsille. Heidän mukaansa ei ole paljonkaan tutkittu sellaisten avioliittojen piirteitä, joissa vanhemmat harvoin riitelevät mutta jostain syystä päätyvät eroon ja jotka silti ovat kovin yleisiä. Perheissä, joissa ei ole avointa ristiriitaa – vaikka vanhemmat olisivatkin vähemmän sitoutuneita – lapset hyötyvät toimivasta rahataloudesta, molempien vanhempien läsnäolosta, ympäristön ja kavereiden pysyvyydestä ja säännöllisestä koulunkäynnistä. Avioero on näissä oloissa lapsille todennäköisesti odottamaton ja hallitsematon tapahtuma, joka käynnistää sarjan muuttuvia ja stressaavia olosuhteita ilman korvaavia etuja. Wallersteinin otoksessa (1989) vain 15 prosenttia lapsista oli saanut selkeää tietoa tulevasta erosta. Lasten valmistautumattomuus, eron syiden epämääräisyydestä johtuvat itsesyytökset ja oma kyvyttömyys hallita tapahtumia olivat omiaan lisäämään näiden lasten stressiä. Boothin ryhmä ei löytänyt eron jälkeisestä riitaisuudesta tai asuinpaikan ja koulun vaihtumisesta suoraa yhteyttä lasten sopeutumiseen. Sen sijaan lasten oma kuvaus avioerotapahtumasta (kuinka odottamaton, ei-toivottu ja ennakoimaton se oli) selitti eron erilaisen vaikutuksen vielä riippuen siitä, edelsikö eroa voimakas riitaisuus. Jos riitaisuus oli ollut vähäistä ja ero tuli lapselle yllättäen, hänen oli vaikeampi ymmärtää ja hyväksyä sitä.

Johtopäätöksissään Booth ja Amato (2001) pitivät toivottavana lasten ja heistä huolehtivien vanhempien päivittäistä vuoropuhelua, koska se auttaa lapsia puhumaan muutoksista heidän omassa elämässään. Kiinteät suhteet kahteen huolehtivaan aikuiseen voivat heidän päätelmiensä mukaan auttaa lapsia sopeutumaan valtaviin elämänmuutoksiin. Näiden resurssien hukkaaminen on ilmeinen vahinko lapsille ja voi johtaa stressin ylikuormitukseen. Tutkijat huomauttivat tuloksiinsa perustuen, että *avioerot, joissa on lähtökohdat tuottaa suurin vahinko lapsille, tapahtuvat avioliitoissa, joissa on suurin mahdollisuus sovintoon tai eron hallintaan siten, että se on vähemmän vahingollinen lapsille*. Ts. löyhän sitoutumisen avioliitolla on enemmän rakennuspohjaa kuin kroonisen vihamielisyyden leimalla liitolla. Matalan konfliktin avioliittojen pitäisi olla kykeneviä pehmentämään eron vaikutusta lapsiin. Tämä tarkoittaisi lasten valmistamista eroon sekä sellaisia suunnitelmia ja toimenpiteitä, jotka minimoisivat lapsen elämän muutoksia ja epävarmuutta.

Lasten haastatteluista Luepnitz (1982, 35) sai tuloksen, jonka mukaan ainoastaan vanhempien välisen konfliktin voimakkuus ennusti lasten huonompaa sopeutumista, huoltajuus-

tyypistäkin riippumatta. Lasten itsetunto oli alhaisempi ja käyttäytymisongelmia oli muita enemmän (mt., 149). Yhteishuollossa olevat lapset olivat tyytyväisempiä molempien vanhempien kanssa käytetyn ajan määrään kuin yksinhuoltajan (äidin tai isän) lapset, joista osa halusi lisätä, osa jopa vähentää tapaamisaikoja. Halu vähentää tapaamisia johtui usein konfliktin välikappaleeksi joutumisesta: "Tykkäsin käydä ennen kuin isä alkoi kysellä äidistä...".

Simonsin ym. (1999) mukaan murrosikäisten poikien *ulospäinsuuntautunut* ongelmakäyttäytyminen oli yhteydessä äidin masennukseen ja siten voimattomuuteen, mutta ei vanhempien välisen konfliktin asteeseen. Avioero lisäsi tutkimuksen mukaan poikien riskiä käyttäytymisen rajoja koetteleviin oireisiin, koska isä useimmiten ei osallistunut arkiseen vanhemmuuteen. Sen sijaan tyttöjen ulospäin suuntautuneilla oireilla oli merkitsevä yhteys sekä vanhempien riitaisuuteen että äidin vanhemmuuden laatuun. Äidin masennus, eroa edeltävä riitaisuus ja äidin kyvyttömyys tai voimattomuus toimia vanhempana olivat merkitsevässä yhteydessä poikien masennukseen ja sisäänpäin kääntyneisiin oireisiin. Näiden muuttujien kontrolloinnin jälkeenkin jäi selvä yhteys avioeron ja poikien masennuksen välillä. Tyttöjen depressiivisyyteen avioerolla sinänsä ei ollut merkittävää yhteyttä, ja äidin masennus vaikutti lähinnä siten, että se lisäsi äidin voimattomuutta toimia vanhempana. Kokonaisuutena avioero on hyvin monien tutkijoiden mukaan emotionaalisesti vahingollisempi pojille kuin tytöille. Sukupuolieroihin tutkimus ei antanut suoraa selitystä, mutta tutkijat päättelivät, että isän lähtö kodista on pojille traumaattisempaa kuin tytöille. Eroa edeltävä riitaisuus sinänsä ei ole lapselle raskainta, vaan siihen sisältyvä vanhemman menettämisen uhka. Myös eron jälkeen jatkuva vanhempien konflikti on lapselle häiriöllinen siksi, että se on omiaan aiheuttamaan lapsen ja toisen vanhemman välisen vuorovaikutuksen vähenemistä.

Cummingsin (ym., 2002, 488–489) tutkimus löysi yhteyden vanhempien kielteisten tunteiden ja lasten emotionaalisen epävarmuuden (negatiivisuuden tai varautuneisuuden) välillä. Vanhemman ilmaisema pelko aiheutti lapsessa turvattomuutta puolisoitten riidoista. Lisäksi vihaa tai surullisuutta ilmaisevan vanhemman sukupuolella oli selkeää merkitystä lapselle. Tutkijat kysyivät, miksi lapset olivat erityisen herkkiä reagoimaan isien suuttumukseen ja äitien surullisuuteen. Yhden tulkinnan mukaan isien suuttumus on uhkaavampaa sen intensiivisyyden ja isien fyysisen koon vuoksi. Äidin surullisuus taas on merkki toivon me-

nettämisessä konflikteissa, joissa äidit on usein nähty ongelman ratkaisijan roolissa. Toinen tulkintalinja on ollut se, että nämä vanhempien emootiot viittaavat uhkaaviin tai väkivaltaisiin toimintatapoihin konflikteissa ja lasten reaktiot saattavat heijastaa kotona aiemmin elettyjä aggressiokokemuksia. Molemmat tulkinnat ovat samanaikaisesti myös mahdollisia. Tulkintalinjojen avaaminen vaatisi nähdäkseni tapauskertomusten läpikäymistä, jolloin voisi tulla esiin esimerkiksi lasten traumatisoituminen räjähdysherkässä parisuhteessa ja se, kuinka trauma vaikuttaa reagointiin mahdollisesti vuosia eron jälkeen.

Moni tutkija on todennut perheen muutosten kasautumisen vaikuttavan poikien heikompaan koulusuoriutumiseen, lisääntyneeseen levottomuuteen ja huonompaan emotionaaliseen sopeutumiseen. Martinezin ryhmän (2002) tulosten mukaan merkitsevä väliin tuleva ja näitä vaikeuksia ehkäisevä tekijä voi silti olla rohkaiseva, rajaava ja ymmärtävä vanhemmuus muutostenkin keskellä.

Bauserman (2002) tutki laajaan tutkimusaineistoon perustuvassa meta-analyysissään yhteishuollon ja yksinhuollon vaikutuksia lasten sopeutumiseen. Yhteishuolto ymmärretään Yhdysvalloissa joko fyysisesti yhteisenä huoltona (joint physical custody), jossa lapsen päivät jakaantuvat jotakuinkin tasan äidin ja isän luona, tai laillisena yhteishuoltona (joint legal custody), jossa lapsi voi pääsääntöisesti asua toisen vanhemman luona, mutta vanhemmat tekevät yhdessä lasta koskevat päätökset. Odotusten mukaisesti yhteisessä huollossa olevat lapset voivat merkittävästi paremmin kuin yksinhuollossa olevat, oli kyse arkihuollon jakamisesta (physical) tai juridisesta (legal) yhteishuollosta. Tulos ei merkittävästi vaihdellut sopeutumisen mittarin mukaan; ainoastaan koulusuoriutuminen ei ollut yhteydessä huoltajuustyyppiin. Tutkimusten mukaan lasten ei tarvitse asua tasan molempien luona, sillä myös laillisessa yhteishuollossa olevat lapset viettävät suuren osan toisenkin vanhemman luona. Eroa edeltävä tai eron jälkeinen vanhempien riitaisuus ei näyttänyt vaikuttavan lasten yhteishuoltoon sopeutumiseen. Edelleen, yhteisessä huollossa lapset voivat jonkin verran paremmin kuin isän yksinhuollossa. Molempien vanhempien perheiden ja jaetun huollon perheissä lasten sopeutumisessa ei ollut eroja, kuten tutkijat olivat oletaneetkin.

Bausermanin (2002) tulokset puoltavat yhteishuollon ensisijaisuutta useimmissa eroissa. Bauserman esitti varauksen, jonka mukaan tulos eivät tue yhteishuoltoa aivan kaikissa ku-

viteltävissä tilanteissa. Jos toinen vanhemmista on kaltoin kohteleva tai hyljeksivä, yksinhuolto voi olla paras ratkaisu. Tai jos toisella vanhemmista on vakavia mielenterveyden häiriöitä, lapsen jatkuva altistuminen siinä ympäristössä ei aina ole hyväksi. Bauserman kyseenalaisti yhteishuollon vain äärimmäisissä tapauksissa. Hän viittasi tutkijoihin, joiden mukaan yhteishuolto voi itse asiassa auttaa laskemaan konfliktin astetta ajan kuluessa. Tämä myönteinen näkökulma on ammattiauttajien hyvä pitää mielessä, sillä auttamispisteissä kokemusta tulee suhteellisesti enemmän niistä tapauksista, joissa yhteishuolto ei kerta kaikkiaan toimi (ks. Amato & Booth, 2000).

Nykyään eurooppalaiset ja amerikkalaiset tutkijat pitävät peruslähtökohtana sitä, että äidin ja isän tulisi säilyä lapselle sekä fyysisesti että psyykkisesti avioeron jälkeen. Lastenpsykiatrit Terttu Arajärvi ja Maija-Liisa Koski huomauttivat (1989, 25), että äiti tai isä voidaan tuhota lapselta puhumalla hänestä pahaa ja että psyykkinen menetys on yhtä suuri ellei suurempi kuin fyysinen.

Yhdysvalloissa tutkijat ovat keskustelleet vanhemmuudesta vieraantumisen (tai vieraannuttamisen) ongelmasta (esim. O'Leary & Moerk, 1999, Vestal, 1999) ja puhuneet jopa oireyhtymästä (Parent Alienation Syndrome): lapsi näkee toisen vanhempansa kaikin puolin hyvänä ja toinen edustaa hänelle pahuutta. Kuva haavoittaa lapsen kasvua ja omaa identiteettiä. Monet lapset oireilevat kiintymyksen tai ikävän ja vihan tai moraalisen pettymyksen ristipaineessa. Mustavalkoisten kuvien ajatellaan syntyvät siten, että erittäin riitaisen eron yhteydessä ja sen jälkeen huoltajavanhemman tietoiset tai tiedostamattomat sanat ja toimet erkaannuttavat lapsen etävanhemmasta ja provosoivat inhoa tätä kohtaan, jolloin kielteinen kuva hänestä edelleen voimistuu. Jos lapsella ei ole yhteyttä etävanhempansa, kielteinen käsitys vakiintuu ajan myötä.

Lapset muodostavat omia suhtautumismallejaan, jotka vaikuttavat myöhempään elämään. David Mahl (2000) jakoi eron kokeneiden lukiolaisten joukon heidän omien kertomustensa perusteella kolmeen ryhmään: *mallinottajat* kopioivat huonosti toimivia käyttäytymismalleja, joiden todistajia he olivat vanhempiansa avioliiton aikana ja jotka aiheuttivat siten konflikteja heidän omiin suhteisiinsa; *rimpuilijat* olivat varuillaan ja epävarmoja siitä, mitä toiselta voi suhteessa odottaa; lopuksi *sovittajat* aktiivisesti pyrkivät oppimaan vanhempiansa ongelmista ja he näyttivät myöhemmin onnistuvan paremmin omilla suhteissaan.

Mallinottajat yleensä säilyttivät läheisen suhteensa vanhempiinsa, mutta heillä ei ollut oivallusta näiden suhteen toimimattomuuden syistä. Rimpuilijat olivat taipuvaisempia pitämään etäisyyttä vanhempiinsa ja heiltä ehkä saatavaan emotionaaliseen tukeen, ja liittyminen uusiin ihmissuhteisiin oli hapuilevaa. Sovittajilla säilyi läheinen suhde vanhempiinsa, joista monet solmivat uuden, toimivamman liiton myöhemmin.

Yhteenvetona tutkimuksista voidaan todeta, että vanhempien ero aiheuttaa suuren muutoksen lapsen arkeen ja usein myös läheisiin ihmissuhteisiin. Valtaosa lapsista selviytyy erosta psyykkisesti kohtuullisen hyvin. Moni lapsi kuitenkin kärsii siitä tavalla tai toisella ja tasapaino voi järkkyyä. Kolme tekijää on keskeisiä siinä, kuinka lapsi selviytyy vanhempien erossa. (1) Isän ja äidin yhteistyössä toteuttama vanhemmuus eron aikana ja sen jälkeen tukee lasta vahvasti. Tällöin hänelle ei samalla nouse pelkoa toisen vanhemman tai tämän lähisuvun menettämisestä. (2) Lasta auttaa huomattavasti, jos hän voi saada tietoja tulevasesta erosta sekä käsitellä niitä ja omia tunteitaan avoimesti. Jos lapsi ei ole voinut aavistaa eroa, se tulee hänelle järkytyksenä, joka kaipaa selitystä ja puhumista. (3) Mainittuihin tekijöihin pohjautuu vielä se, että lapsi saa ja voi säilyttää positiivisen kuvan kummastakin vanhemmastaan.

3.3. Lapsen psykologinen tila ja asema erossa

Vanhempien eron merkityksiä lapselle ja sen psykologisia vaikutuksia häneen voidaan tarkastella monesta painotuskohdasta. Lasten psykologisia prosesseja ovat eniten kuvanneet kokeneet terapeutit. He ovat yhdistelleet kvantitatiivisin mittarein koottua tutkimustietoa ja kliinistä kuvausta vapaammin kuin puhtaasti akateemisissa tutkimuksissa. Kliinikon käsiteapparaattina ja hahmotusapuna lapsen psykologisen tilan tai kehitysvaiheen kuvauksessa toimii yleensä teoreettinen viitekehys, esimerkiksi psykodynaaminen, kognitiivinen, kiintymyssuhdeteoreettinen tai traumaterapeuttinen

3.3.1. Lapsi käy eroprosessin

Kuten puolisoien avioeroa vaiheittain etenevänä prosessina, myös lapsen psyykkistä eron käsittelyä ja sopeutumista on tarkasteltu tapahtumasarjana. Lapsi on nähty vastaanottavana reagoijana suurempaan, hänestä riippumattomaan asiaan. Vaiheet voidaan kuvata esimerkiksi psykiatri Johan Cullbergin tunnetun jäsenyyksen mukaan: sokki, reaktio, suru ja uudelleensuuntautuminen. Ensin lapsi kieltäytyy kuuntelemasta viestiä tai ei usko eroa todeksi. Pieni lapsi jakaa todellisuuttaan siten, että hän mielikuvissaan elää pitkään yhdessä molempien vanhempiensa kanssa, mikä pehmentää siirtymistä siihen todellisuuteen, jossa äiti tai isä ei asu enää lapsen kanssa. Kavereille ei kenties muutoksesta kerrota. Lapsi tekee voimallisia tai epätoivoisia yrityksiä perheen palauttamiseksi entiselleen, koska hän ei suostu pitämään eroa totena (Kiianmaa, 1997, 8).

Todellisuudessa vanhemmat harvoin tekevät yhtä aikaa eropäätöstä, vaan toinen on sen päättänyt tai etenee päätöstä kohti ja toinen kieltäytyy ajatuksesta, etsii vaihtoehtoja, kapinoi tai yrittää korjata suhdetta. Kunkin osapuolen psyykinen eroprosessi näyttää etenevän omassa aikataulussaan. Erossa lapsi ei ole virallinen osapuoli, mutta perherakenteen muuttuessa psykologisesti asianosainen mitä suurimmassa määrin. Lasta on pidetty jonkinlaisena uhrina tai ajopuuna (ks. s. 65–66). Hän on perheneuvolakokemuksen mukaan useinkin perhepiiristä viimeinen, jolle erosta kerrotaan.

Kun vanhempien välit ovat kireät, lapsen voidaan havaita tietoisesti tai tiedostamattaan toimivan päämäärähakuisesti, esimerkiksi hakemalla myönteisin tai kielteisin tavoin heidän huomiotaan. Systemisen perhemallin mukaisesti perhe etsiytyy kriisien ja muutostenkin aikana kohti tasapainoa (ks. Weeks & L'Abate, 1987, 48–50, Hoffman, 1981, 180–184, Andolfi, 1980, 7–17). Lapset käyttäytyvät varsin johdonmukaisesti ja luovasti siten, että he pyrkivät vähentämään isän ja äidin välistä jännitystä. Jotkut lapset asettuvat jommankumman tai vuoroin kummankin vanhemman tueksi. Toiset ylittävät normejaan tai häiriköivät, jolloin isän ja äidin puolisoroolin sijaan vanhempi- tai yhteistyörooli saa sijaa. Lapset voivat myös taantua ja siten vedota hoivaajarooliin jne. Monet lapset tuntevat vastuuta perheen koossapysymisestä ja vastaavasti kokevat henkilökohtaista syyllisyyttä ja epäonnistumista avioeron toteutuessa. Näin voi käydä silloinkin, kun vanhemmat ovat pyrkineet pitämään lapsensa riitojensa ulkopuolella.

Puolisoiden eroprosessista voidaan hahmottaa vaiheet tunne-ero, konkreettinen ero ja sosiaalinen ero (Pettilä & Yli-Marttila, 1999, 42–43). *Tunne-ero* eli emotionaalinen ero alkaa erouhan tiedostamisesta. Puolisoiden suhde kriisiytyy, asioista puhutaan tai riidellään, mutta eron todellinen mahdollisuus kielletään vielä. Keskinäinen välienselvittely sitoo tunteet ja ajatukset. Puolisot saattavat voida huonosti. Lapsille ja lasten ajatusten ja tunteiden ilmaisulle ei tahdo jäädä huomiota. Jos kriisi johtaa jommankumman puolison tai yhteiseen eropäätökseen, seuraa *konkreettisen eron* vaihe. Puolisot eroavat asumisen, talouden ja yhteisen arkisen vanhemmuuden osalta. Puolisoiden suhde on tulehtunut tai etäännytynyt. Kommunikoinnissa voi olla katkoja. On neuvoteltava omaisuudesta ja vanhemmuudesta, mikä saattaa tuottaa katkeriakin riitoja. *Sosiaalisen eron* vaiheessa osa yhteisistä ystäväistä saattaa häipyä elämän verkostosta ja yhteys toisen puolison sukulaisiin vähenee tai loppuu. Eron aika kaikkiaan vie vuosia.

Wallersteinin mukaan (Wallerstein & Blakeslee, 1991, 33–35) avioeron emotionaalisesta prosessista selviäminen vie vuosia, ja se jakautuu kolmeen pitkäaikaiseen, osittain limittäiseen vaiheeseen. *Akuutti vaihe* alkaa epäonnistuneen avioliiton lisääntyvästä ankeudesta ja kulminoituu eropäätökseen ja toisen vanhemman lähtöön yhteisestä kodista. Tätä vaihetta voivat leimata vihanpurkaukset, masennus ja perheen sisäinen sekasorto. Vaihe voi kestää useista kuukausista pariin vuoteen. *Siirtymävaiheessa* aikuiset ja lapset joutuvat tekemisiin perheen uuteen rakenteeseen kuuluvien vieraiden roolien ja ihmissuhteiden kanssa. He yrittävät ratkaista ongelmia ja kokeilevat uusia elämänmuotoja uusissa ympyröissä. Aikuiset jatkavat ehkä opintojaan, yrittävät solmia uuden suhteen, muuttavat uuteen kotiin tai ottavat yhteyttä entisiin ystäviinsä. Lapset muuttavat usein uuteen ympäristöön ja kouluun ja saavat uusia ystäviä. ”Lapset kiskotaan juuriltaan”, Wallerstein tiivistä. Uusi *vakiintumisen* tunne leimaa kolmatta vaihetta. Aikaa myöten asumisjärjestelyt muuttuvat pysyviksi.

3.3.2. Muutokset ja menetykset

Avioero on jokaiselle osapuolelle *menetyksen kokemus* siitäkkin riippumatta, että päätöksen tehnyt osapuoli näkee eron ulospääsynä umpikujasta tai toivona paremmasta. Kaikki menettävät aivan konkreettisia asioita, mutta myös toiveiden toteutumismahdollisuuksia. Menetettyjen asioiden lista saattaa olla pitkä: rakkauden kohde ja antaja; seksikumppani, läheisyys ja hellyys; yhteistyökumppani; läheinen ystävä, jaetut kokemukset, matkat, muistot ja sanonnat; mahdollisesti lasten läheisyys ja lasten mukanaan tuomat tuttavat ja harrastukset; usein puolison sukulaiset ja työtoverit; yhteisiä ystäviä; lemmikkieläimiä; koti tai ke-säasunto; osa muusta omaisuudesta, mm. auto; siihenastinen elintaso; perheenomainen elämäntapa jne. (Taskinen, 2002, 14).

Lapsikin on menettäjä. Hän on jätetyn osapuolen asemassa. Ennakoivista merkeistä huolimatta menetys on yleensä yhtäkkinen. Hämmennys ja selityksen puute on kuvattu lasten yleisimpinä eron hetken piirteinä (McCredie & Horrox, 1985, 14). Wallerstein (1991, 37) katsoo lasten ja aikuisten kokevan eron erilaisena, koska lapset menettävät siinä perherakenteen, joka on tärkeä heidän kehitykselleen. Kasvu kiintymiseen ja ihmissuhteisiin kykeneväksi nuoreksi ja aikuiseksi alkaa varhaislapsuuden perussuhteista – äiti, isä, sisarukset – jotka toimivat perusmalleina myöhemmin. Avioero mullistaa suhteiden rakenteen niiden kehitysvaiheessa, joten tässä mielessä ero on Wallersteinin käsityksen mukaan merkittävämpi tapahtuma lapselle kuin aikuiselle. Wallersteinin näkemystä perherakenteen menettämisestä voidaan myös arvostella ja suhteellistaa. Monien vanhempien kiinteä yhteistyö ja luonapidon vuorottelu ylläpitää rakennetta, jossa lapsi hyvin syin voi nähdä sekä isän että äidin kuuluvan perheeseensä.

Avioeroterapeutit Bente ja Gunnar Öberg (1979, 103) korostivat perheen säilyvän järjestelmänä myös sen jälkeen, kun se on juridisesti hajonnut. Se on sosiaalinen realiteetti. Lapsen mielessä omat sisarukset ja biologiset vanhemmat muodostavat perheen kokonaisuuden usein vuosia eron jälkeenkin. 5–10-vuotias lapsi säilyttää mielessään perherakenteensa: oman perheensä hän piirtää eron jälkeenkin siten, että kuvaan tulevat omat vanhemmat ja sisarukset, vaikka isällä tai äidillä tahollaan olisi uusi kumppani. Lapsen psyykkiset suoja- ja sopeutumismekanismit ovat joustavia, ja lapsi saattaa mielessään pitkään myös kokea elävänsä kahdessa eri todellisuudessa.

Lapsen jokapäiväisestä elämästä yleensä lähtee toinen vanhemmista. Pois muuttavan vanhemman ja lapsen välisen yhteydenpidon järjestelyistä vanhemmat ovat usein epävarmoja tai erimielisiä. Eron hetkellä voi olla ratkaisematta, kumman luona lapsi asuu. Eron seurauksena lapsi saattaa muuttaa, ja arkinen koulun, ystävyys-suhteiden ja harrastusten maailma on rakennettava uudestaan. Joskus myös lapsen suhteissa isovanhempiin ja yhteisiin perheystäviin tapahtuu merkittäviä muutoksia. Kokemuksena nämä muutokset merkitsevät lapselle menetyksiä tai ainakin suurta epävarmuutta ja kysymyksiä tulevaisuudesta. Alle kouluikäiset lapset saattavat vanhempansa lähdön jälkeen pelätä, onko muita menetyksiä tulossa: toinenkin vanhemmista, isovanhemmat, kaverit (Divorce 1981, 61).

Lapsen perherakenteen muutosta pehmentää huomattavasti se, jos vanhemmat yhteisymmärryksessä voivat toteuttaa eron siten, että he molemmat pysyvät lapsen elämän tärkeimpinä aikuisina. Jaksossa 3.2. kuvatun Bausermanin analyysin (2002, 98) perusteella yhteishuolto on selkeästi edullisempi lapsen sopeutumisen kannalta kuin yksinhuolto. Yhteishuolto ja kasvatuksellinen yhteistyö yleensä takaavat erossa asuvan vanhemman tiiviimmät ja lapsen tarpeiden mukaan joustavammat tapaamiset lapsen kanssa. Todennäköisesti tällöin myös lapsen tärkeät yhteydet lähisukulaisiin ja ystäviin voivat häiriöttä jatkua. Yhteishuoltoon liittyvä parempi lasten sopeutuminen ei vaihdellut lapsen iän mukaan, vaan lapsuuden eri ikäkausien kehitystehtävissä molempien vanhempien positiivinen osallistuminen oli eduksi.

3.3.3. Lapsen tunteet ja ajatukset vanhempien erotessa

Lapsi tuntee ja kokee asioita tavalla, jota aikuisten on vaikea ymmärtää, paitsi jos he saavat hyvin kosketuksen omiin lapsuuden tunnekokemuksiinsa. Reaktiot uutiseen toisen vanhemman poismuutosta ja hänen lopulliseen lähtöönsä voivat olla voimakkaita. Tunnetilat saattavat vaihdella nopeasti hämmennyksestä, epäuskosta ja epävarmuudesta suruun, epätoivoon ja pelkoihin tai vihantunteisiin ja raivoon tai alakuloisuuteen, masennukseen ja itsesyytöksiin. Lopullinen avioero voi herättää myös toivoa ja helpotuksen tunteita, jos äidin ja isän yhdessäolo on merkinnyt rajuja riitoja tai väkivaltaa ja alistamista. Millaiset tunteet ovat vallitsevia, riippuu myös lapsen iästä, persoonallisuudesta, lapsen ja vanhempien väli-

sistä suhteista ja lapsen asemasta ja roolista perheessä tai sisarusarjassa. (Arajärvi & Koski, 1984, 16, 24).

Lapsi voi kokea henkilökohtaista syyllisyyttä tilanteessa, jossa muut eivät näe syy-yhteyttä ja jota aikuisten on siksi vaikea ymmärtää. Lapsen on havaittu kantavan vastuuta ja löytävän usein itsestään syytä isän tai äidin lähtöön. Hän voi yrittää hyvittelemällä ja uhrautamalla palauttaa tilanteen ennalleen. Tilanteelle on ominaista lapsen kyvyttömyys kertoa tunteistaan aikuiselle, koska syyllisyyden kokemiseen liittyy rangaistuksen pelko (Arajärvi & Koski, 1989, 20) tai koska lapsi haluaa edelleen säästää vanhempiaan omilta ikäviltä asioiltaan. Eropäätöstä on saattanut edeltää pitkäkin elämänjakso, jossa lapsi on yrittänyt helpottaa vanhempien paineita heitä auttamalla, salaamalla ikäviä asioita tai ottamalla syytä niskoilleen ja nyt kokee itse raskaan epäonnistumisen. Lapsen kokemusta on selitetty (Wallerstein & Blakeslee, 1991, 112) myös siten, että lapsesta on helpompi tuntee olevansa vastuussa avioerosta kuin tuntee olevansa täysin voimaton. Kuvitellun syyllisyyden takana voi kuitenkin olla loputtoman avuttomuuden tunne, joka on vielä järkyttävämpi. On toisin sanoen vähemmän uhkaavaa tuntee itsensä ilkeäksi ja vastuulliseksi kuin voimattomaksi.

Menetyks aiheuttaa surun tunteen. Lapselle menetyksen kokemus käy eräiden tutkijoiden mukaan syvälle, koska lapsen psykologinen kasvutehtävä keskittyy niin voimakkaasti kiinnittymisen ja separaation järjestymiseen mielessä (Divorce 1981, 60). Lapsi ei välttämättä halua näyttää vanhemmilleen suruaan. Vanhempien puolestaan on vaikea omassa tunnetilassaan huomata sitä. Äidin ja isän psyykinen energia kuluu omiin ristiriitoihin, eikä sitä aina riitä lapselle tueksi. Vanhemman alakuloisuus tai itkeminen huolestuttaa lasta ja estää häntä kertomasta omia huoliaan ja pelkojaan.

Suru ei aina myöskään ole "sallittu" erotilanteessa silloin, kun aikuisilla vihantunteet näkyvät päällimmäisenä. Kulttuurissamme suru elävästä henkilöstä erottaessa peitetään tai kätketään muiden reaktioiden alle. Vain kuoleman kohdatessa suru on asiaankuuluvaa. Eroamassa olevien riitelyä, aggressioita ja vihanpurkauksia pidetään taas luontaisina tunneilmauksina. Lapsi saattaa omasta puolestaan kokea, ettei hänen tunteitaan, erityisesti kotoa lähteneeseen vanhempaan kohdistuneita rakkauden ja kiintymyksen tunteita lainkaan hyväksytä. Näin lapsi voi jäädä yksin surunsakin kanssa. (Öberg & Öberg, 1979, 44, Divorce, 1981, 59, Arajärvi & Koski, 1989, 24, 48).

Lapsi tarvitsee arkivanhemmuutta. Se tarkoittaa isän tai äidin käytettävissä olemista myös surun tunteiden käsittelemiseen ja toivon näkökulman avaamiseen tulevaisuuteen päin. Jos omat vanhemmat ovat tilapäisesti oman toivottomuutensa vuoksi kyvyttömiä tätä tarjoamaan, ulkopuolinen aikuinen voi olla tarpeen (ks. Kelly, 2001).

Ofra Ayalon ja Adina Flasher (1997, 57–63) mallinsivat lapsessa tapahtuvaa psykologista ketjureaktiota. He korostivat, että lasten avioeroon reagoinnin luokittelut ovat suuntaantavia, sillä jokaisella tapauksella on oma dynamiikkansa. (1) *Epävarmuuden* vaiheessa lapsi osallistuu passiivisesti tai aktiivisesti vanhempiensa konfliktiin. Lasta vaivaavat hämmennys ja pelot tulevasta. Ne sitovat voimia, ja koululaisen voi olla vaikea keskittyä työhönsä. (2) *Kieltämisen* vaiheessa lapsi pelkää isän tai äidin sekä oman asemansa menettämistä. Hän pyrkii välttämään vastuuta ja sosiaalista kanssakäymistä. Hän saattaa haaveilla perheen jälleenyhdistymisestä. (3) *Itsesyytösten* tullessa lapsi kokee osasyllisyyttä erosta. Vanhempien mahdolliset uskollisuusvaatimukset vetävät lasta eri suuntiin. (4) Jossain vaiheessa lapsella syntyy *vihaa* vanhempiaan ja yhteiskuntaa kohtaan ja mustasukkaisuutta toisia lapsia kohtaan. Raivonpurkauksia voi esiintyä. (5) *Epätoivo* perheen jälleenyhdistymisestä ja asioiden korjaantumisesta vaivaa muutosten vain jatkuessa. (6) Lopulta lapsi alkaa saada myös pärjäämisen kokemusta. Hän alkaa sietää ja *hyväksyä* uusia realiteetteja ja *sopeutua* niihin.

Aikuisten suhtautuminen lapseen on tunnevaltaista, mikä saattaa vaikeuttaa lapsen edun näkemistä ja ymmärtämistä (Pekki & Tamminen, 2002, 62). Lapsen tunteiden pitäminen erillään aikuisen omista tunteista on ajoittain vaikeaa. Esimerkki: lapsi on suutuksissaan kotoa lähteneelle isälle. On olemassa vaara ja houkutus, että äiti tulkitsee tai vääristää lapsen kiukkuja oman katkeruutensa pönkittämiseksi. Lapsen kiukun takana on pettymys ja suru, mutta äiti voi vahvistaa: "ei tietenkään voi pitää sellaisesta isästä, joka vain ottaa ja häipyä tuolla tavalla" tai "en kai minä voi lasta pakottaakaan sinne isän tapaamisiin". Tällöin lapsi ei saa apua vihansa tai surunsa käsittelyssä, mutta joutuu sen sijaan palvelemaan äidin argumentointia. Isäkin saattaa tulkita väärin, esimerkiksi vetäytyä ja harventaa tapaamisia, kun lapsi on kiukuissaan vastustanut tapaamista tai kieltäytynyt puhumasta. Lapsi ei saa kummaltakaan apua ja lohdutusta suruunsa, vaan on tunteineen yksin ja neuvoton. (ks. Öberg & Öberg, 1979, 104).

Yhdysvalloissa psykiatrian asiantuntijaryhmä huomautti, että oikeuden päätöksillä ei määritellä peruslojaalisuuksia. Se korosti, että lapselle pitää taata mahdollisuus työstää suhdettaan myös vanhempaan, joka on toiminut "sopimattomasti". Lapsen tunteille tulee löytyä asianomainen kohde ja kanava, muuten lapsi jää niiden vangiksi. Lapsen näkeminen vain huolenpidon ja tunteiden vastaanottajana jättää huomiotta vanhempi-lapsisuhteiden vastavuoroisuuden (Divorce, 1981, 89).

Lapsen syyllisyyden, surun ja vihan tunteet ovat sinänsä luonnollisia reaktioita. On huolestuttavaa, jos niiden ilmitulo mainituista syistä tukahtuu tai niitä ei pystytä ottamaan vastaan. Omat tunteetkin voivat aiheuttaa syyllisyyttä, jolloin lapsi voi joutua päättymättömään kehään. Ammattiauttajat näkevät tukahdutettujen tunteiden johtavan oireisiin, joihin perhe hakee apua: apatia, aggressiivisuus, vatsan ja pään oireet, koulusuoritusten lasku, masennus jne. (Öberg & Öberg, 1979, Arajärvi & Koski, 1989).

Jari Sinkkonen (1998, 206) huomautti, että tutkimustieto lasten ja nuorten eronjälkeisistä ongelmista ei välttämättä kerro, millaisia vaikutuksia itse avioerolla on, vaan pikemmin vain sen, millainen on lapsen psyykkinen tila eron jälkeen. Eroa edeltävä stressi ja sen jälkeinen sekava ja jäsentymätön elämäntilanne luonnollisesti aiheuttavat reagointia. Eron jälkeen lapsilla on arvioitu olevan 2–3 kertaa enemmän tunne-elämän ja käyttäytymisen ongelmia kuin ehjien perheiden lapsilla. "Vanhempien kriisi kestää yhdestä kolmeen vuotta ja joskus pidempäänkin. Sinä aikana lapsilla ei käytännössä ole mahdollisuutta kotioloissa työstää kriisiä", totesi lasten eroryhmiä vetänyt psykologi Kari Kiiänmaa (1997, 8–9) ja jatkoi: "Juuri tuona aikana on erityisen tärkeää, että lapsilla on tilaisuus työstää omaa eroaan jonkun ulkopuolisen kanssa." Tällöinkin on lasten selviytymisen kannalta tärkeää, että vanhemmat ovat lasten hoitoprosessin takana ja käsittelevät tahollaan omaa erokriisiä.

Avioeron kokeminen vaihtelee iän mukaan. Wallersteinin mukaan (Wallerstein & Blakeslee, 1991, 116, 351–354) alle viisivuotiaat, jotka ovat fyysisesti täysin riippuvaisia vanhemmistaan, pelkäävät kaikkein eniten tulevansa hylätyiksi. Pienen lapsen on vaikea nähdä syitä ja seurauksia. Kun perhetapahtumia on vaikea mitenkään käsittää, alle kouluikäiset saattavat reagoida rajusti avioeroon. 5–8-vuotiaita lapsia askarruttavat menetyksen ja syyllisyyden tunteiden ohella lojaalisuusristiriidat. Tutkimuksessa puolet tämän ikäryhmän lapsista kärsi äkkijyrkästä noin vuoden kestävästä koulumenestyksen laskusta. Monien pien-

ten poikien isäkaipuu vaikutti suorastaan fyysisesti tuskalliselta. 9–12-vuotiaat saattoivat suuttua kiihkeästi vanhemmilleen näiden erotessa tai sille vanhemmalle, jonka he katsoivat olevan eron syyppää. Myös suru, ahdistus, akuutti yksinäisyyden tunne ja voimattomuus olivat tyypillisiä. Monet vanhemmat hämmästyivät avioeron murrosikäisissään aiheuttamia vakavia reaktioita, koska he olivat olettaneet teini-ikäisten olevan tarpeeksi vahvoja ymmärtämään tapahtumat. Wallersteinin mukaan perheen hajoaminen järkyttää erityisesti murrosikäisiä, koska he tarvitsevat kipeästi perherakenteen tukea omien seksuaalisten ja aggressiivisten impulssiensa rajoittamiseksi. He saattavat myös ahdistua nähdessään vanhempiansa haavoittuvuuden ja pelätä omaa epäonnistumistaan tulevaisuudessa.

Psykodynaamisesti orientoituneet asiantuntijat ovat puhuneet haavoittuvista ikäkausista. Arajärvi ja Koski (1989) viittasivat tutkimuksiin, joiden mukaan kodin hajotessa herkimmin haavoittuvia ovat alle vuoden ikäiset, 5–7- ja 11–14-vuotiaat. He tulkitsevat asiaa näin: Alle yksivuotias tarvitsee hyvää peruskontaktia sekä äitiin että isään sekä tunteen siitä, että hänestä on iloa aikuisille. Tähän tunteeseen pohjautuu itseluottamuksen kehitys. 5–7-vuotiaat taas ovat ns. samastamisvaiheessa, poika haluaa kasvaa isän, tyttö äidin kaltaiseksi. Samastamiseen tarvitaan hyviä suhteita kumpaankin. 11–14-vuotiaat rakentavat omaa identiteettiään ja tarvitsevat aikuisen tukea itseluottamuksensa lujittamiseen sekä fyysiseen, sosiaaliseen ja seksuaaliseen kehitykseensä.

Tunteisiin ja kokemuksen tapaan liittyy saumattomasti se, mitä lapsen tietoisuudessa tapahtuu. Miten lapsi jäsentää syy- ja seuraussuhteet? Mitä merkityksiä asiat ja tapahtumat saavat? Miten hän kiinnittyy äidin tai isän tarinoihin ja merkityksenantoihin? Pystyykö hän muodostamaan oman kertomuksen? Miten hän näkee oman osuutensa, roolinsa tai omat tavoitteensa perheen muutosten keskellä? Lapset iästä ja persoonallisista ominaisuuksistaan riippuen pystyvät käsittelemään ja jäsentämään avioeroasioita ja tapahtumia hyvinkin eri tavalla. Monien tutkimusten mukaan ongelmien käsittelytaidot (coping skills) ovat merkittäviä siinä, miten lapset selviytyvät avioerosta (Drapeau ym., 1999, Amato, 2000). Kyky ymmärtää ihmissuhteita edisti eron jälkeistä sopeutumista myös Sirkku Niemelän suomalaisen tutkimuksen (1996) mukaan.

Vanhemmat ovat vahvasti emotionaalisesti kiinnittyneitä lapsiinsa ja tulkitsevat aktiivisesti lastensa puhetta ja käyttäytymistä. Gunn Schlyter (1992, 6–7) kuitenkin kysyy, voivatko

aikuiset varsinaisesti ymmärtää lasta. Eräiden tutkijoiden mukaan todellinen ymmärtäminen on mahdotonta, koska aikuisella ei ole lapsen perspektiiviä. Schlyter viittaa artikkeliin, jossa puhutaan neljästä lapsen perspektiivistä. Ensinnä, lapset kokevat ajan ilman historiallista perustaa ja katsetta tulevaisuuteen. He käyvät läpi asiat "tässä ja nyt". He eivät voi arvioida, mikä on pitkä, mikä lyhyt aika. Toisekseen lapset ovat konkreettisia: näkyvä todellisuus on se, mitä lapsi voi käsittää. Mitä aisteilla ei voi tavoittaa, ei ole pienelle lapselle olemassa. Kolmanneksi, koska elämässä asioiden suhteet ovat monimutkaisia, täytyy lapsen täyttää asioiden väliset puuttuvat aukot luodakseen mielekkään todellisuuden, ts. mielikuviutus täyttää tyhjät paikat. Tällöin aikuiset virheellisesti sanovat lapsen valehtelevan. Lopuksi, lapset ovat riippuvaisia aikuisista. Vanhemmat edustavat heille maailmaa ja tarjoavat heille sääntöjä siitä, kuinka maailmaa on tulkittava ja ymmärrettävä. Lapset ovat pitkään riippuvaisia siitä, että saavat maailman aikuisten tulkitsemana – ja samalla saavat identiteettinsä aikuisten kautta. Schlyterin esittämä kuvaus painottaa lapsen näkökulman erillisyyttä ja omintakeisuutta, mutta samalla sen muodostumisen riippuvuutta aikuisista. Kuvaus lapsen perspektiiveistä täytyy mielestäni suhteuttaa ainakin siten, että mitä vanhempi lapsi tai nuori, sitä enemmän perspektiiveihin tulee aikuisnäkökulman piirteitä eli historiallisuutta, abstraktia päättelyä, ihmissuhteiden tarkastelua ulkopuolisena sekä kotoisten valmiiden selitysmallien kyseenalaistamista.

Edellä pohdittiin sitä, miksi löyhäsiteisen ja matalan konfliktitason liiton päättymisen on erityisen raskas lapsille verrattuna hyvin riitaisen liiton päättymiseen. Tutkijoiden tulkinnat viittasivat siihen, että lapsen näkökulmasta katsoen eroon on pakko löytyä sellainen peruste tai mielekkyys, joka auttaa lasta kognitiivisella tasolla käsittelemään sitä. Mikäli lapsi ei tällaista mieltä näe, hän täyttää tyhjät aukot omilla kuvitelmillään, jotka usein sisältävät itesyytöstä ja vastuunottoa tapahtuneesta. Lisäksi hän voi olla raivoissaan tai katkera, jos hän pitää eroa turhana.

Lapselle vanhempien ero on, kuten yllä on kuvattu, merkittävä muutos keskeisten kiintymyssuhteiden verkostossa. Lapsi reagoi eroon tunteenomaisesti yrittäen samalla käsittää tapahtumia ja vaikuttaa niihin. Se, miten lapsi kokee eron ja miten hän ilmaisee tunteitaan, riippuu monista tekijöistä, kuten vanhempien konfliktin ilmiästä, heidän yhteistyökyvyttään, lapsen omien kiintymyssuhteiden laadusta, lapsen iästä, lapsen asemasta sisarusarjassa ja lapsen kyvystä ymmärtää ihmissuhteita.

3.3.4. Pohdintaa: lapsen polku on yksilöllinen

Omalta osaltani koin jakson 3.3. laatimisen ja kirjoittamisen vaikeaksi ja mietin, miksi näin on. Olen tavannut yli 30 vuoden aikana satoja lapsia, joiden vanhemmat aviosuhteen kriisiytyttyä haluavat selvittää yhdessä jatkamisen mahdollisuuksia tai jotka ovat eroamassa tai ovat eronneet. Kunkin lapsen ajatuspolku ja psyykinen työ ovat hyvinkin yksilöllinen ja muista poikkeava. Eroprosessien yleistetyt kuvaukset tai teorit eivät tee tälle yksilöllisyydelle oikeutta. Lapsen oma "pään sisäinen tarina" nousee auttamistyössä näiden kuvusten yläpuolelle, koska lapsen oma tunne- ja ajatusprosessi omien lähisuhteiden kehityksen ohella ovat ratkaisevia hänen tulevassa selviytymisessään. Silloin tärkeintä on se, että hän saa omien vanhempiansa tai muiden tärkeiden henkilöiden kanssa riittävästi tilaa ilmaista tunteitaan, kysymyksiään ja ajatuksiaan.

Käsillä olevan tutkimuksen kohteena ovat lapset, joiden vanhempien riita heistä itsestään on päätyntä oikeuteen ja myös sosiaalitoimeen. Äidin ja isän argumentointi saattaa olla tiukkaa, katkeraa, ehdotonta ja vuosiksi pitkittynyttä. Joskus mukana on väkivalta tai sen uhka. Jos pelko tai arkielämän uhkaavuus on opettanut lasta vaikenemaan tai jos vahva kiinnittyminen kumpaankin vanhempaan tekee hänelle lojaalisuusristiriidan sietämättömäksi, oman tilan ottaminen omalle, kolmannelle tarinalle ei ole mahdollista. Ainakaan se ei ole helppoa. Esitetyt kuvaukset eroproosista täytyy suhteuttaa siihen tosiasiaan, että oikeudessa huollosta, tapaamisoikeudesta tai täytäntöönpanosta argumentoivat vanhemmat voivat vedota seikkoihin, jotka tilastollisestikin poikkeavat sekä näistä kuvauksista että yleisesti hyväksytyistä ja lakiin kirjatuihin malleihin ja suosituksista. Tällaisia argumentteja ovat esimerkiksi: "lapsi on vieraantunut isästään eikä tunne tätä"; "äiti on psykoottinen ja arvaamaton", "lapsi pelkää isäänsä hysteerisesti", "äiti ei noudata oikeuden päätöstä" tai "seksuaalisen hyväksikäytön vaara on ilmiselvä". Tällöin on perehdyttävä huolellisesti vanhempien keskinäiseen tilanteeseen, isän ja äidin sekä lapsen väliseen suhteeseen, lapsen ympäristössä oleviin muihin realistisiin voimavaroihin ja ennen muuta lapsen omaan tarinaan, tunteisiin ja ajatuksiin. Vasta sitten voidaan sovitellen auttaa vanhempia rakentamaan lähiviikkojen ja -kuukausien tulevaisuutta tai edes tehdä lapsen asiasta lausuntoa.

Monissa erotutkimuksissa on jäänyt problematisoimatta se tosiasia, että kuvatuissa perheissä vanhempien ero ei ole muusta elämästä irrotettava muuttuja, joka vaikuttaa myönteisesti tai kielteisesti lasten elämään. Perheillä on saattanut olla vaikeuksia ennen eroa ja sen jälkeenkin, mutta lasten ja nuorten ongelmat yhdistetään itse eroon. Näin on syntynyt negatiivisesti varautunut käsite avioerolapset. Kuitenkin tiedetään, että on tilanteita, joissa ero on lapsen kannalta onnistuneempi ratkaisu kuin vuosien ajan ristiriitaisessa tai ahdistavassa ilmapiirissä kasvaminen (Solantaus 1996, 59). Yksittäisissä eroratkaisuissa vastausta vaille jää aina se, millainen perheen ja lasten elämänpolku olisi ollut, jos vanhemmat olisivat aina vain yrittäneet jatkaa yhdessä.

3.4. Avioero lasten kokemana ja kertomana

Käyttäytymistieteissä lasten omia kuvauksia erosta sekä sitä edeltävistä ja sen jälkeisistä omista tunteista, ajatuksista, pyrkimyksistä ja toiminnoista on tutkittu vähän. Lastenpsykiatriassa ja perheneuvonnassa on lähinnä raportoitu lasten reaktioita ja oireilua sekä vanhempien kanssa yhteistyössä etsitty helpotusta lapsen oloon. Kuvaukset lasten ajatuksista tulevat suurelta osin akateemisen tutkimuksen ulkopuolelta.

3.4.1. Lasten ja aikuisten arviointien yhteensopivuus

Monet tutkijat ovat todenneet, että aikuisten on vaikea tavoittaa lapsen tunnetilaa ja ajatusmaailmaa. Hilikka Munter (1993, 244) esitti, että kehityspsykologian käsitys objektiivisuudesta, mitattavissa olevasta lapsesta sekä kausaalisuhteita etsivästä, ennustavasta tieteestä esti tutkijoita astumasta ennakkoluulottomasti lasten elämään ja lasten omiin merkityksmaailmoihin. Lasten käyttäytymistiede perustui aikuisten tekemiin kysymyksiin, käsitteisiin, havainnointiin ja tulkintaan. Samoin huoltajuusprosesseissa lapsen puhetta arvioidaan aikuisten kysymyksenasetteluja tai riita-argumentteja vasten.

Deborah A. Luepnitzin (1982, 27) tutkimuksessa lapsia haastateltiin eron jälkeen. Harva vanhempi oli kysynyt, kenen luona lapsi haluaisi asua. Kysytyistä jokainen ilmoitti päätöksenteon olevan tuskallista. Puolet niistä, joilta ei kysytty, sanoivat olevansa iloisia, ettei heidän tarvinnut tehdä valintaa, koska se olisi ollut todella vaikeaa. Lopuilla ei olisi ollut vaikeutta valita huoltajaansa. Myös vanhempia haastateltiin. Vanhemmat eivät olleet huomanneet tai he olivat aliarvioineet lasten vaikeutta tehdä päätöstä: ainakin puolet lapsista, joita pyydettiin valitsemaan, kärsivät tavalla, joita heidän vanhempansa eivät pystyneet huomaamaan (failed to notice). Tätä tutkijat tulkitsivat siten, että vanhemmat olivat eron aikoihin niin oman kipunsa valtaamia, etteivät nähneet lastensa tarpeita. Eräät avioerotutkijat pitivät vanhempien käyttämistä lapsitutkimuksen tietolähteinä ongelmallisena, jos heidän omat tunnetilansa vaihtelevat paljon samoihin aikoihin. Lasten ja vanhempien rinnakkainen haastattelu sen sijaan toisi uutta tietoa kokonaiskuvaan (Cummings & ym., 2002, 488–489).

Vastaavanlaista aikuisten kyvyttömyyttä rekisteröidä lasten kokemista havaitsi Kaija Puura (1998, 69–71, 78) tutkiessaan eri henkilöiden arvioita lasten psyykkisestä voinnista. Monet lapset ja varsinkin tytöt kokivat emotionaalista stressiä, joka ei kuitenkaan vaikuttanut heidän käyttäytymiseensä niin paljon, että se olisi hälyttänyt aikuiset – vanhemmat ja opettajat – ja siksi vaikeudet jäivät huomaamatta. Sisäänpäin kääntymisen ongelmista raportoivat tyypillisesti lapset, mutta eivät vanhemmat. Vanhempien ja opettajien arviot vastasivat enemmän toisiaan kuin lasten ja kummankaan aikuisryhmän arviot. Vaikka eräät aikuiset herkästi näkivät lasten ongelmat, kuten ahdistuneisuuden ja depression, avun haku oli silti vähäistä, ja varsinkin jos kyse oli tytöistä.

Anja-Riitta Lahikainen (2001, 32–33) tutki vanhempien ja heidän lastensa arviointien yhteen osuvuutta, kun oli kyse lasten erilaisista peloista. Tutkimuksessa analysoitiin, kuinka suuri osa lapsi–vanhempi-pareista arvioi samalla tavalla lapsen pelkäämistä ja pelottomuutta. Yhtenevyysprosentit jäivät alhaisiksi ja jopa arvaamalla päästäisiin yhtä hyvään tulokseen. Lahikaisen tulkinnan mukaan kyse ei ole siitä, että vanhemmat olisivat välintämättömiä lapsistaan. Sen sijaan lasten maailmankuva ja aikuisten käsitys lasten maailmankuvasta ovat erilaisia. Nämä erot eivät hiljaisen kulttuurisäännöstömme takia tule esille. Lasten oletetaan vaikenevan auktoriteetin edessä. Auktoriteetin oletetaan tietävän asi-

oista, joita hän valta-asemansa perusteella käsittelee. "Tulos voi olla jopa osoitus siitä, että lapset ja aikuiset käsitteellistävät maailmaa eri tavoin."

Voidaan perustellusti päätellä, että *lapselle muodostuu perhekontekstissa ja omassa sosiaalisessa positiossaan oma näkökulma perheen tapahtumille*, oma "perustarina", joka on erillinen äidin, isän tai sisarusten tarinoista. Tutkijat ja lasten haastattelijat toteavat, että aikuisten on sitä vaikea tajuta tai huomata (Luepnitz, 1982, Schlyter, 1992, McCredie & Horrox, 1985). Koska henkilön toimintastrategiat perustuvat siihen, kuinka hän tilanteen kokee, myös lasten käyttäytymistä tai "oireilua" on aikuisten vastaavasti vaikea ymmärtää. Erityisesti riitatilanteessa lapsen näkökulma voi saada vähän huomiota. Aikuisten oma sanakäyttö ja omat tunnetilat ovat niin voimakkaat, että kolmas näkökulma ei pääse esille. Lapset usein itsekin vetäytyvät jättäen omat toiveet, tarpeet ja argumentit odottamaan parempaa aikaa (Pettilä-Yli-Marttila, 1999, 51).

3.4.2. Eroperheiden lasten haastatteluista

Englannissa haastateltiin TV-ohjelmaa varten 45:tä 7–19-vuotiasta tyttöä ja poikaa heidän vanhempiansa erosta. Haastattelijat kiinnittivät huomiota siihen, että hyvin monelle lapselle oli ensimmäinen kerta, kun he olivat keskustelleet vanhempiansa erosta kenenkään kanssa (McCredie & Horrox, 1985).

Lasta huolto- ja tapaamisriidan yhteydessä tapaava työntekijä saa enimmäkseen kuulla, että äidin ja isän pitäisi jatkaa ja asua yhdessä (Schlyter, 1992, 6). Thames-TV:n haastatteluissa lähes kaikki lapset halusivat, että vanhemmat jäisivät yhteen, vaikka riitoja ja tappe-luja olisi ollut vuosia. Lapsen ja vanhempien intressit olivat hyvin erilaisia, ja lapset kokivat voimattomuutta vaikuttaakseen tapahtumiin (McCredie & Horrox, 1985, 6). Samoin Wallersteinin tutkimuksessa miltei kaikki lapset toivoivat perheen eheytymistä (Wallerstein & Kelly, 1980, Arajärvi & Koski, 1989, 16). Vain joka kymmenes koki vanhempien eron helpotuksena (Wallerstein & Blakeslee, 1991, 36). Vielä viiden vuoden seurannassa suurin osa lapsista toivoi yhä vanhempien sovintoa. He tulkitsivat äidin ja isän kanssa käymiensä keskustelujen pätkiä siten, että sovinto tuntui mahdolliselta. Harvat lapset käsit-

tivät, miksi äiti ja isä ovat eronneet, vaikka vanhemmat pitivät syitä ilmeisinä ja näkyvinä (Wallerstein & Blakeslee, 1991, 18).

Englantilainen Bren Nealen (2002, 459–461) ryhmä haastatteli 117 eron kokenutta lasta ja nuorta heidän arvostuksistaan ja ero kokemuksistaan. Neale kysyi myös, miten lapset itse ovat pyrkineet vaikuttamaan perhe-elämään. Tarkoitus oli tuoda keskusteluun lasten ääni avioeron jälkeisestä perhe-elämästä ja selvittää, mitä merkitsee lasten tuntemusten ja toiveiden kuuleminen. Lasten mukaan ”kunnon perheessä” on mahdollisuus puhua toisille, tulla kuulluksi, luottaa toisiin ja olla luotettu sekä tulla kohdelluksi omana itsenään. Tutkijat kutsuivat tätä molemminpuolisen kunnioituksen etiikaksi. Samanlaista kunnioitusta he toivoivat vanhempien välille. Lapset arvostivat tukevaa verkostoa, johon molemmat vanhemmat kuuluivat ja johon näiden uudet kumppanit saattoivat liittyä. Useimmilla heistä olikin tällaiset suhteet, jotka perustuivat avoimeen kommunikaatioon ja yhteiseen käsitykseen asioista. Vähimmäistoiveena lapset halusivat vanhempiensa hallitsevan konfliktinsa niin, ettei lasten tarvitse valita puolta. Osa lapsista näytti marginalisoituvan saamansa kohdelun tai kunnioituksen puutteen vuoksi. Neale viittasi tutkimuksiin, joiden mukaan vanhemman ja lapsen välinen heikko kommunikaatio ja molemminpuolisen kunnioituksen puute aiheuttavat lapsille merkittävästi vaikeuksia avioeron jälkeen.

Lapset ovat haastatteluissa kertoneet, mikä voisi helpottaa sopeutumista eroon. Lapset painottivat *avoimen ja rehellisen kommunikaation tarvetta*: lapsilta pitää kysyä tai ainakin heitä informoida eron aiheuttamista muutoksista. Yhtä tärkeä on vaatimus, että vanhemmat kunnioittavat ja tukevat lasten toivetta jatkaa oikeaa suhdetta kummankin vanhemman kanssa. (McCredie & Horrox, 1985, ks. myös Mäkijärvi, 1995, 21).

Vaikka lapset näyttävät olevan varuillaan, he tekevät paljon ajatustyötä. TV:n haastattelijat (McCredie-Horrox, 1985, 9, 14) huomasivat jokaisen lapsen painiskelleen ymmärtääkseen perhetilanteitaan ja tuottaakseen omat selityksensä. Lapset kuvasivat, kuinka he tarkkailivat vanhempiensa käyttäytymistä. He yrittivät saada selkoa siitä, mitä tapahtuu. Jotkut lapset kokivat, että vanhemmat olettivat heidän ymmärtävän, mitä on tapahtumassa. Toiset taas päättelivät, että lapset eivät heidän mielestään kykene ymmärtämään tapahtumia. Kummassakaan tapauksessa lapselle ei juuri puhuttu.

Bren Nealen (2002) mukaan lapset haluavat kasvaessaan yhä enemmän itsemääräämisoikeutta, mutta kysymys huoltajuusratkaisuista on monimutkaisempi. Lapset kommentoivat hänen tutkimuksessaan perhekertomuksia. Useimpien lasten tulisi päätöksen sijaan saada osallistua keskusteluun tulevasta asumisesta ja tapaamisista.

Percy (10): Children should have a vote or something.... If he has a brother and they both choose different places then it's going to be even more complicated. The parents should decide really.

Nina (12): She should be involved in sorting it out but I don't think her parents should actually make her choose or anything, because she's going to feel awful if she says one parent and lets the other one down.

Muutammat lapset olivat kokeneet perheissään suhteet tukahduttaviksi tai hyljeksiviksi, ja he saattoivat vastata toisin:

Sally (12): I think it's important that the child should choose, because I wish I could have chosen. I don't know, it takes a lot of thought because you don't want to make the wrong decision or hurt any of your family.

Jos lapsen käsitystä selvitetään hakemalla vastauksia aikuisten kysymyksiin tai jos pyydetään lasta vain ottamaan kantaa aikuisten vaatimuksiin nähden, aikuisten puhediskurssit vallitsevat ja asettavat ennakkokehyksen lapsen puheelle. Silloin lapsen on vaikeampi saada oma näkemys esille. Mitä pienempi lapsi on, sitä kyvyttömämpi hän on muodostamaan riippumatonta käsitystä tapahtumista. Eräs lapsi pettyi, kun hänen puhettaan käytettiin valikoidusti. Hänellä ei ollut luottamuksellista tilaa, jossa hän olisi voinut saada ajatuksiaan esiin tai pohtia tapoja selviytyä sotajalalla olevien vanhempiensa välissä. Lapset näkivät, että oikeusratkaisut, joissa heidän näkökulmansa on ohitettu, eivät ole mitään ratkaisuja. Kaksi lasta, joiden kummankin vanhemmat olivat käyneet huoltajuusriitaa yli vuoden, määrittelivät ongelman toisin kuin vanhempansa: ongelma ei ole asumisen ja jaetun ajan kysymyksissä, vaan koko riitely itsessään (ks. Neale, 2002, 465–466). Nealen ryhmän haastattelemat lapset halusivat pitää ongelmat perheen sisäisinä asioina. Useimmat eivät luottaneet siihen, että perheen ulkopuoliset voisivat auttaa perheen asioissa. He ajattelivat,

että ammattilaisten tuki olisi vasta viimeinen keino. Osa lapsista oli saanut tukea luotetuilta sukulaisilta ja ystäviltä.

Edellä luvussa 1 kuvatut ammatilliset lapsen kuulemisen tehtävät syntyvät siitä, että *ai-kuisten* päätöksentekoinstituutiot saisivat selvyyttä ja vastauksia *omiin* kysymyksiinsä. Vaarana on lapsen kuulemisessa vain pinnan raapaisu sen verran, että lapselta saadaan lausuma, joka suhteutetaan kiisteleviin argumentteihin. Silloin lasta käytetään hyväksi tavalla, jota hän ei voi aavistaa. Lapsen oma osallisuus ja oma etu edellyttävät, että hänkin voi ajaa asiaansa omasta näkökulmastaan lähtien. Samalla voidaan soveltaa huomiota, jonka mukaan lapsen omien tunteiden ja kokemisen kuunteleminen auttaa myös lapsen etua ja hänen suojelemistaan (Pekki & Tamminen, 2002, 20–21).

Tiivistetyksi voidaan lapsen kokemuksista todeta kaksi näkökohtaa. (1) Aikuisten on vaikea tavoittaa lapsen kokemusta erosta, mihin syyt ovat kahdensuuntaisia. Lapset ovat eron aikoihin varovaisia ilmaisuissaan, ja erityisesti he pelkäävät joutuvansa valitsemaan puolen. Vanhempien puolestaan on voimakkaiden tunnetilojensa läpi vaikea erottaa lapsen kokemusta. (2) Yleisesti lapset toivovat vanhempien suhteen eheytymistä ja palautumista tai haaveilevat siitä. Vähintään lapset toivovat heille keskinäistä kunnioitusta, sopua ja yhteistyötä, jolloin lapsen tärkeät suhteet voivat jatkua häiriöttä.

3.5. Lojalisuuden ristiriita lapsen psykologisena uhkana

Tutkimuskohteena on lapsen ajatusten kuuleminen äidin ja isän keskinäisessä riidassa, ja kysymykset lapsen lojaliteetista äitiään ja isäänsä kohtaan nousevat sen vuoksi keskeisiksi. Konflikti koskee suoraan lapsen suhdetta vanhempiinsa ja vanhemmuuden tulevia järjestylyjä. Oikeudessa (huolto- ja tapaamisriita tai täytäntöönpanosovittelu) vanhemmat argumentoivat vaatimustaan kooten kaikki perustelut oman näkökantansa taakse, jolloin heidän kuvauksensa tilanteesta polarisoituvat, usein asianajajan ammattitaitoisella avustuksella. Pienetkin lapset ovat voineet kuulla tai muodostaa käsityksensä siitä, mitä äiti ja mitä isä haluaa. Lapsen odotetaan ilmaisevan oman kantansa kuulemisen yhteydessä, jolloin pelkis-

tetysti sanoen on valittava isän ja äidin kannan mukaan tai siltä väliltä. Lapsen lojaalisuus-ristiriita on siten riittäisessä avioerossa aina psykologisesti läsnä, mutta kuulemistilanteessa se konkretisoituu ja korostuu.

3.5.1. Kiintymyssuhteet lojaalisuuden pohjana

Tutkittaessa avioeron vaikutusta lapseen on usein viitattu englantilaisen psykiatri John Bowlbyn teoriaan (ks. Arajärvi & Koski, 1989, 15–16; Antikainen, 2007, 107–142). Hän kehitteli vuosikymmenien ajan kiintymyssuhdeteorian tunnettua mallia lapsen psykososiaalisesta kehityksestä. Psykoanalyttinen liike, johon Bowlbykin alun perin kuului, ei aluksi ottanut hänen työnsä tuloksia omakseen, mutta monet kehityspsykologit innostuivat teoriasta ja kehittivät sitä eteenpäin (Hautamäki, 2001, 16).

Kiintyminen (attachment) on ”tunteenomainen side, jonka henkilö tai eläin muodostaa itsensä ja toisen erityisen kanssa – side, joka liittää heidät yhteen tilassa ja joka kestää ajan kuluessa”, määrittivät Ainsworth ja Bell (1970, 50). Jari Sinkkonen ja Mirjam Kalland ehdottivat, että suomen kielessä termiä ”*kiinnittyminen*” käytetään kuvaamaan vauvan varhaisista leimautumista vanhempansa, ja termiä ”*kiintyminen*” kuvaamaan myös enemmän tai vähemmän positiivisia tunteita sisältäviä kehityksen kuluessa vahvistuvia suhteita (Sinkkonen & Kalland, 2001, 10). Käytän käsitteitä tällä tavoin.

Myös kognitiivisten teorioiden piirissä on tutkittu kiintymistä. Yksi varhaisen oppimisteorian ongelma on havainnoissa, joiden mukaan vauvat voivat kiinnittyä ihmisiin, jotka eivät vastaa olennaisesta huolenpidosta ja ruokkimisesta, ja monet lapset todella kiintyvät vanhempiin, jotka laiminlyövät tai pahoinpitelevät heitä. Hayn sosiaalisen oppimisen teoria esittää, että toinen toiseltaan oppiminen on selvästi kiintymysprosessin tärkeä osa. Kognitiivinen viitekehys on yleisemmin vaikuttanut kiinnittämällä huomion vanhempi–lapsi-vuorovaikutuskokemuksen merkitykseen. Kuitenkin jäljelle on jäänyt kysymys siitä, että teoria ei anna vahvaa selitystä yhdelle kiintymyksen keskeiselle piirteelle, nimittäin sen sisältämän emotion intensiteetille. (Durkin, 1995, 83)

1940-luvun lopulla Bowlby kuvasi, kuinka pieni lapsi joutuessaan eroon äidistään alkaa reagoida vaiheittain siten, että aluksi hän eri tavoin *protestoi*, vähitellen lisääntyy *epätoivo* ja lopulta lapsi alkaa *vieraantua* (protest-despair-detachment, PDD). Tätä PDD-mallia alettiin soveltaa myös suurempiin lapsiin ja aikuisiin. Oletettiin melko suoraviivaisesti, että eroon joutumiset aiheuttavat lapsen persoonallisuudessa muutoksia, jolloin hänen kykynsä muodostaa pysyviä ihmissuhteita häiriytyy.

Helen Barrett (1998, 72–78) vetosi kattavampiin tutkimuksiin PDD-mallin tarkistamiseksi. Ensimmäistä vaihetta ei kuvattaisi protestin käsitteellä vaan vaiheena, jossa lapset käyttävät kaikki keinonsa ylläpitää itsehallinnan tunteensa. Protesti voi jäädä kokonaan pois ja korvautua muunlaisilla toimintastrategioilla. Barrett korosti nykytutkimuksen torjuvan sellaiset kehityksen mallit, joissa lapset nähdään vain passiivisina kokemuksen vastaanottajina. Uudet mallit ovat interaktionistisia ja konstruktivistisia siten, että lapsella on aktiivinen rooli kokemuksen jäsentämisessä omassa ainutkertaisessa sosiaalisessa maailmassaan. Myös Bowlby oli jatkuvasti avoin teoriansa tarkistamiseen uuden tutkimustiedon myötä. Barrett ehdotti uudistettua mallia, jossa reaktiotapojen vaihtelevuus on huomattavasti PDD-kaavaa suurempi juuri lapsen omien kokemusten, arviointikyvyn ja omintakeisten strategioiden vuoksi.

Ainsworth ym. (1978) erottivat kolme strategiaa, joilla pieni lapsi pyrkii ylläpitämään ja varmistamaan kiintymyksensä kohteena olevan henkilön saatavilla olon:

1. *Luottavaiset, turvallisen kiintymyssuhteen omaavat lapset.*
2. *Turvattomasti kiinnittyneet-välittelevät.* Lapsi on oppinut, ettei äiti ole saatavilla hänen tarvitsemallaan tavalla eikä reagoi hänen sisäisestä hädästä kertoviin viesteihinsä. Lapsi säätelee tunnetilaansa ja muuntaa käyttäytymistään joko kiintymyssuhdejärjestelmää vaimentamalla tai tehostamalla samalla varmistaen riittävän läheisyyden hoitajaansa. Tämä valinta liittyy lapsen työmalleihin kiintymyksen kohteesta: välttämisen-säästöliikki tai ylimyönteinen suunta (esim. masentunut äiti).
3. *Turvattomasti kiintyneet - ristiriitaiset ja vastahankaiset* lapset edustavat epäjohdonmukaisesti lapsensa kanssa toimivien äitien lapsia, jotka eivät vielä vuoden iässä ole kyenneet organisoimaan strategiaa hallitakseen äitinsä monimutkaisia ja vaikeasti ennakoitavia vuorovaikutustapoja. (Ainsworth ym., 1978)

Tutkijat ovat sittemmin tyypitelleet kiintymyssuhteita hieman toisistaan poikkeavalla tavalla (ks. Männikkö, 1997, 11–23) sekä kuvanneet eri tavoin lasten ja aikuisten kiintymyssuhteita. Selvästi suurin ryhmä (50–70 prosenttia) ovat turvallisesti kiinnittyneet lapset, joilla on luottavainen tapa suhtautua myös uusiin ihmisiin ja jotka ovat muita uteliaampia tutkimaan (sosiaalista) ympäristöään. Välttävästi (15–30 %) ja vastustavasti (3–10 %) kiintyneet ovat selvästi pienempi joukko eri-ikäisiä lapsia.

Laajojen varhaislapsuuden tutkimusten mukaan vauvaiän turvallisella kiintymyksellä on myönteisiä heijastusvaikutuksia lapsen kognitiiviselle, emotionaalille ja sosiaaliselle kehitykselle. Luottavainen kiintyminen ja joustava informaation käsittelytapa ovat yhteydessä kykyyn reflektoida kiintymyssuhteita. Keskeistä on ensisijaishoitajan kyky viestittää lapselle, että hän ymmärtää tämän intentionaalisen tilan ja mielenmaiseman. Vuorovaikutustilanteiden lukutaito edellyttää, että yksilöllä on yhtäältä kosketus omiin tunteisiinsa ja että hän on näin kykeneväinen tekemään tunteisiin perustuvia arviointeja ja että hänellä on toisaalta *kognitiivisia vapausasteita* (epistemic space). Reflektiivisen kyvyn kehittyminen muodostaa suojaavan tekijän yksilölle, joka on kohdannut vaikeita pettymyksiä ja menetyksiä, sillä se tarjoaa välineitä niiden työstämiseen ja tätä kautta niiden kielteisten vaikutusten vähentämiseen. Eräiden tutkimusten mukaan luottavainen kiintyminen edistää lapsen itsemääräämisen tunnetta ja hänen kognitiivisen liikkumavaransa vähittäistä syntyä. Vastaavasti ristiriitainen ja välttelevä kiintyminen voi rajoittaa episteemistä avaruutta ja vääristää kiintymyssuhteeseen liittyvän informaation käsittelyä. (Hautamäki, 2001, 34–39, 57, 152; Main, 1993, 145–146; Gullestad, 2001). Voidaan päätellä, että luottavaisesti kiintynyt lapsi pystyy myös vanhempien väliseen konfliktiin nähden ottamaan position, joka auttaa häntä sekä kognitiivisella että emotionaalilla tasolla käsittelemään sisäistä ristiriitaa.

Kiintymyssuhteen tarkoitus on saavuttaa kiintymiskohteen läheisyys, suoja ja hoiva, erityisesti kuormittavissa ja uhkaavissa tilanteissa. Lapsi etsii sellaisen tavan olla vuorovaikutuksessa kiintymiskohteensa kanssa, mikä mahdollistaa parhaiten turvallisuudentunteen (Nyman ym., 2000, 43). Kiintymyssuhteen laatu on samankaltaisissa olosuhteissa pitkään, jopa sukupolvesta toiseen jatkuva, mutta muuttuvissa olosuhteissa voi vaihtua tai olla muu-
tostilanteessa jopa kaoottisen labiili (ks. Kauppi, 2000, 141).

Pienten lasten ja isien kiintymyssuhteiden tutkiminen on ollut vähäisempää kuin lasten ja äitien. Isän ja äidin rooli lapsen kiintymyssuhteissa on tutkimuksen mukaan jonkin verran erilaista: äidit pitivät sylissään tai lohduttivat lapsia ja huolehtivat tämän perustarpeista jonkin verran enemmän kuin isät ja isät vastaavasti leikkivät fyysisemmin ja vaihtelevammin lastensa kanssa (ks. Männikkö, 1997, 6). Lapsen kiintymys vanhempansa on lisäksi *suhdespesifistä* jopa siten, että kiintymysmalli voi olla erilainen suhteessa äitiin kuin isään (Durkin, 1995, 105; Männikkö, 1997, 3).

Tässä tutkimuksessa ei ole mahdollista erikseen arvioida lapsen ja vanhemman kiintymyssuhteen tyyppiä tai mahdollisia muutoksia siinä. Kiintyminen ja kiinnittyminen voivat syntyä riippumatta lapsen turvallisuudentunteesta suhteessaan vanhempansa. Kiintymyskohteet antavat vaaratilanteessa turvaa, vaikka tilapäisesti käyttäytymisellään tuottaisivat turvattomuutta (ks. Kauppi, 138). Niinpä lapset ovat pääsääntöisesti hyvin lojaaleja sekä isälle että äidille huolimatta siitä, millainen kiintymyssuhde on.

3.5.2. Lojaalisuus ja sen ristiriidat

Ivan Boszormenyi-Nagyn määritelmän mukaan *lojaalisuus* ilmenee, kun henkilö kiintymyssuhteissaan asettaa toisen suhteen toisen edelle (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1984). *Positiivinen lojaalisuus* voidaan määritellä keskinäiseksi sitoutumiseksi ja niiksi jaetuiksi arvoiksi, jotka pitävät perheenjäseniä yhdessä. Lojaalisuus myönteisenä voimana motivoi lasta ihmissuhteisiin ja synnyttää hänessä odotuksia vuorovaikutuksen kautta saamastaan hoivasta. Lapset ovat tutkijoiden mukaan hyvin sensitiivisiä lojaalisuuden vaatimuksille vanhempiaan kohtaan. Lapset ovat lojaaleja, vaikkei ilmaistuja vaatimuksia lojaalisuudesta esiintyisikään. *Negatiivinen lojaalisuus* voi syntyä, kun lapsi ottaa vanhempansa epäonnistumiset omiksi virheikseen ja tuntee niistä häpeää ja syyllisyyttä. Lapsella voi silloin olla niin tiivis emotionaalinen side vanhempansa, että hän on suhteellisen kyvytön muodostamaan muita ikätasoaan vastaavia ihmissuhteita. *Pirstoutunut (split-) lojaliteetti* syntyy silloin, kun lapsi samanaikaisesti suojelee poissaolevaa vanhempansa sekä pyrkii miellyttämään paikalla olevaa vanhempansa. (Hargrave & Pfitzer, 2003; Niemelä, 1996).

Poissulkeva lojaalisuus tai lojaalisuuden ristiriita merkitsee sitä, että lojaalisuuden osoittaminen yhtä vanhempaa kohtaan koetaan luopumiseksi lojaalisuudesta toista kohtaan. Jos vanhemmat ovat täysin eri mieltä asiasta, josta lapsen mielipidettä kysytään, lapsen lojaalisuudet ovat vaihtoehtoisia. Lojaalisuudet voivat olla lapsen mielessä ja ajatuksissa ristiriitaisia, onpa vanhemman oma lojaalisuusvaatimus avointa ja tiukkaa tai verhottua ja epäsuoraa, tai vaikka vanhemmat pyrkisivät itse suojelemaan lasta valintatilanteilta ja välttämään lapsen joutumista riitaansa mukaan.

Avioeron jälkeen lapsen psyykkinen asema vanhempiensa välissä määrittyy sen mukaan, pystyvätkö äiti ja isä järjestämään vanhemmuutensa yhteistyössä. Jari Sinkkonen (2001, 207) kuvasi onnistuneen tilanteen sellaiseksi, jossa vanhemmat säilyttävät keskinäisen yhteytensä ja pystyvät tekemään lasta koskevat ratkaisut yhdessä. Avioliitto on päättynyt, vanhemmuus jatkuu. Toiseksi paras tilanne on se, jossa kumpikin toteuttaa omaa linjaansa, muttei puutu toisen ratkaisuihin. Lapset tottuvat ajan oloon sukkulointiin kahden realiteetin välillä. Vahingollisinta lapselle tai nuorelle on se, jos vanhemmat jatkavat riitelyään avioeron jälkeen. Tästä tutkijat ovat yksimielisiä.

Noiin sadan lapsen ja usean kymmenen vanhemman haastattelujen pohjalta Leena Mäkijärvi (1995, 28) erotti kolme ryhmää, jossa vanhempien suhde vaikutti lapsen vointiin ja ilmaisumahdollisuuksiin. Sopueroissa lapsi ja vanhemmat keskustelivat asioista ennen avioeroa ja sen aikana. Eron tapahtuessa lasta kuunneltiin ja hänen tahtonsa otettiin huomioon tapaamisjärjestelyissä. Lasten tuntui olevan suhteellisen helppo puhua erosta. Toisessa ryhmässä riidat korostuivat ennen eroa, mutta helpottuivat huomattavasti sen jälkeen. Lapset eivät mielellään kertoneet erotapahtumista, mutta kylläkin tapaamisten säännöllisyydestä tai siitä, miten tapaamiset sujuvat. Eroa edeltävästä ajasta he olivat haluttomia kertomaan. Kolmannessa ryhmässä huollosta ja tapaamiskäytännöistä ei ollut päästy sopimukseen. Lapset toivat esiin pelkoa ja ikävointiä. Epävarma olo heijastui haastatteluissa monin tavoin. Nämä lapset kertoivat muita enemmän koulussa tai kaveripiirissä esiintyvistä vaikeuksistaan.

Jos vanhemmilla ei ole puheyhteyttä, lapset usein päätyvät viestinviejiksi heidän välillään jopa riita-aiheissa, jotka eivät liity lapseen. Äidin ja isän avoin katkeruus toisiaan kohtaan vaikuttaa lapseen vaikeimmin. Lapsi pyrkii olemaan lojaali kummallekin vanhemmalleen,

ja kumpikin vanhempi saattaa yrittää murentaa lojaliteettia toiseen nähden. Tällöin lapsen oma ristiriitatilanne saa hänen tuskaiseksi, levottomaksi, ahdistuneeksi tai aggressiiviseksi (Arajärvi & Koski, 1989, 49).

Lojaliteetin kahtiajakautuminen jättää lapsen paitsi surun, syyllisyyden ja vihan tunteisiin, myös yksin ja neuvottomaksi. Esimerkkinä voi olla poika, joka asuu äitinsä kanssa ja jota on estelty tai kielletty tapaamasta isäänsä. Äiti edellyttää pojalta itselleen lojaalisuutta. Pojan on kiellettävä oma halunsa tavata tai ymmärtää isäänsä – tai sitten riskeerattava suhde äitiinsä (Divorce, 1981, 59). Taustalla voivat olla vielä vihan tunteet äitiä kohtaan, joka ajoi isän tiehensä. Sitoutuminen äitiin ja arkielämään vaatii näiden tunteiden tukahduttamista ja kieltämistä, ja poika voi huonosti. On nähty myös, että lapset kokevat erityisen vaikeana tunteen siitä, että samaa sukupuolta oleva vanhempi on "heitetty" kodista pois eli pakotettu lähtemään (Arajärvi & Koski, 1989, 49).

Sirkku Niemelän (1996) tulosten tulkinnan mukaan lapsen kyky ymmärtää ihmissuhteita ja kyky itsereflektiiviseen ajatteluun lisäävät todennäköisyyttä joutua lojaliteettikonfliktiin (ks. myös Kot ym., 1999). Nämä kyvyt toisaalta auttavat lasta sopeutumaan tilanteeseen. Niemelän mukaan tulos ei vahvista käsitystä, jonka mukaan lojaalisuustunteet ovat suurimmillaan 6–8-vuotiailla. Lojaalisuusristiriita tulee mielestäni kuitenkin nähdä laajemmin kuin vain tietoisena valintatilannekokemuksena. Kuuden, seitsemän vuoden iässä lapsella alkaa vahvistua kyky nähdä erilaiset mielipiteet ja näkökulmat, taito vertailla niitä ja lopulta muodostaa oma kanta. Siihen asti lapsi tavallisesti ottaa aikuisten mielipiteet sellaiseenaan pystymättä asettamaan niitä vastakkain. Tällöin lojaalisuusristiriita ilmenee painotuneesti tunnetasolla, pahana olona. Mitä vanhempi lapsi on, sitä selvemmin ristiriita on myös kognitiivinen ongelma.

Psykiatrian asiantuntijaryhmä (Divorce, 1981, 96) korosti sitä, että lapsen mielipidettä huoltoriidassa on arvioitava emotionaalisissa yhteyksissään, koska yrittäessään käsitellä syyllisyyttä, vihaa ja hylkäämisen tai torjumisen pelkoa sekä surua menetetyistä ydinperheestä lapsi voi reagoida monella tavalla. Hän voi tulla vihaiseksi vanhemmalle, jonka katsoo syylliseksi eroon, ja *saattaa torjua tämän huolimatta muuten hyvästä suhteesta*. Hän voi hakea rangaistusta ja yrittää korvata ja sovittaa alistumalla vahvemmalle vanhemmalle. Hän voi vetäytyä tai tulla itsetuhoiseksi. Pakotus valinnan tekoon lisää lapsessa syyllisyyt-

tä. Lisäksi saman perheen lapset saattavat nähdä asiat eri tavalla, riippuen iästä, sukupuolesta, kehitystasosta ja henkilökohtaisista asemistaan. Lapsen ilmaisema preferenssi ei aina aja hänen todellista hyvinvointiaan.

Eroperheiden auttajat (Divorce, 1981, 89, Öberg-Öberg, 1979, 103) ovat korostaneet, että oikeuden päätöksillä ei määritellä peruslojaalisuuksia eikä oikeuden huoltoriitapäätös ratkaise lapsen lojaliteettikonfliktia. Päinvastoin oikeuden päätös saattaa ruokkia katkeruutta ja näyttämisen halua. Mahdollinen voittaja–voitettu-asetelma ei ole lapsellekaan hyvä. Päätöksen jälkeen suurin osa vanhemmista sentään tyytyy tai alistuu ratkaisuun ja noudattaa sitä, mutta psykologisia suhteita päätökset eivät ratkaise. Tuomarit ovatkin usein todenneet läheisiä perhe- ja ihmissuhteita koskevien asioiden käsittelyn oikeudessa olevan yksi kaikkein vaikeimmista juridiikan alueista.

3.6. Tiivistelmä kuultavan lapsen asemasta

Edellä kartoitettiin lapsen psykologista asemaa avioeron yhteydessä lähinnä kolmelta tasolta: ensinnä kvantitatiiviset tutkimukset perheiden ja lasten sopeutumisesta avioeron jälkeen, toiseksi lähinnä terapeuttien ammattikirjallisuuden tuottama kuvaus avioeron psykologisista prosesseista ja kolmanneksi eron kokeneiden lasten haastattelut. Tasot vastaavat ammattiauttajien tiedonmuodostuksen reittejä: kvantitatiivisin menetelmin hankittu asiantuntijatieto, psykologiseen teoriaan ja eläytymiseen perustuvat tulkinnat ja asiakkaan antamat omat merkitykset.

Tutkimustulokset tähdensivät sitä, että lapsikin voidaan nähdä avioerossa osapuoleksi, sillä elämänmuutos on hänen läheisten ihmissuhteidensa kannalta merkittävä. Ero on useimpien vanhemmille kipeä ratkaisu, ja lapsi käy vastaavasti oman psyykkisen prosessinsa. On paljon tutkimustietoa siitä, millaiset tekijät vaikeuttavat tai edistävät lapsen sopeutumista eron jälkeen. Tavallisesti lapsi on kiintynyt kumpaankin vanhempaansa omalla vahvalla tavallaan (suhdespesifisyys). Avioerotilanne luo potentiaalisen uhan keskeisille kiintymyssuhteille. Muutoksista aiheutuva epävarmuus vallitsee usein pitkään. Lapset voivat silloin oireilla eri tavoin. Samanaikaisesti vanhempien on tahollaan käytävä oma elämänsänsä

läpi ja jaksettava huolehtia vanhemmuuden tehtävät. Lapsen kiintymyssuhteiden häiriötön jatkuvuus riippuu keskeisesti siitä, minkä painon vanhemmat antavat toistensa vanhemmuudelle ja millaisen yhteisymmärryksen he saavuttavat eron jälkeen. Yhteistyövanhemmuus eron aikana ja eron jälkeen edistää huomattavasti lasten sopeutumista uuteen elämän järjestykseen. Sen myötä voidaan turvata muutkin lapsen läheiset ihmissuhteet.

Lasten omat haastattelut viittasivat siihen, että lapsella on perhe-elämän asioihin oma näkökulma. Käsitteensä pohjalta lapsi muodostaa omat tavoitteensa, joihin hän pyrkii. Ne voivat poiketa huomattavastikin siitä, mitä aikuiset kuvittelevat lapsen ajattelevan. Lapsen kyky muodostaa oma mielipide kehittyy 5–7 ikävuodesta alkaen, mutta lapsen kokemat lojalisuusvaatimukset voivat tukahduttaa mielipiteen ilmaisua ja riippumattomuutta. Vanhemmat ovat yleensä vahvasti emotionaalisesti kiinnittyneitä lapsiinsa, mutta kriisitilanteissa aikuisten on juuri omien voimakkaiden tunteidensa vuoksi vaikea nähdä lasten kokemusta omastaan erillisenä ja erilaisena.

Vanhemmat voivat auttaa lapsen sopeutumista ja asettumista uuteen perhe-elämään monin tavoin: isä ja äiti pitävät lasta ajan tasalla tulevista muutoksista ja kuuntelevat lapsen ajatuksia niistä; he päättävät sovussa asumisen ja yhteydenpidon perusratkaisuista ja kuuntelevat yhdessä myös lapsen ajatuksia, kysymyksiä ja toiveita niistä; he arvostavat lapsen omia kiintymys- ja ystävyys-suhteita ja tukevat niitä.

Vaikeimpia ja tasapainoista kehitystä vaarantavia tilanteita syntyy lapselle tutkijoiden mukaan siitä, jos eron jälkeen jatkuu avoin riitely, johon lapsi tavalla tai toisella vedetään mukaan. Tässä tutkimuskohteena olevissa perheissä joko huollon, asumisen ja tapaamisen perusratkaisun tai sen toteuttamisen vaikeuden vuoksi haetaan päätöstä oikeudelta. Konflikti on avoin, ja vanhemmat puolustavat kilpailevia kantojaan.

4. Tutkimuksen toteuttaminen

Lapsen oikeus osallistua ja tulla kuulluksi oman elämänsä ratkaisuisissa on uusin lapselle sopimuksin tunnustettu oikeus. Huoltajuuskiistoissa tämän lapsen oikeuden toteutumista ohjaa laki, mutta voiko hänen kuulluksi tulemisensa aidosti toteutua, jos äiti ja isä ovat hänen asemastaan jyrkästi eri mieltä? Voiko lapsi ajaa omaa asiaansa riippumatta äidin tai isän kannasta? Seuraavissa luvuissa tutkitaan lasten mahdollisuuksia ilmaista mielipiteensä konkreettisissa kuulemistilanteissa ja etsitään keinoja, joilla turvallisen kuulemisen esteitä voidaan poistaa tai minimoida.

4.1. Tutkimuksen tavoitteet ja ongelmat

Tutkimuksella on kaksi keskeistä tavoitetta: ensiksi kartoitetaan lapsen asemaa huoltajuusriidoissa lasten kuulemistilanteita havainnoimalla ja analysoimalla ja toiseksi laaditaan tutkimustulosten pohjalta toimenpidesuosituksia, joilla tavoitellaan lapsen kuulluksi tulemistä ja hänen etunsa huomioonottamista.

Empiirisessä osassa tutkitaan lapsen vanhempien välisen riidan ja psykologisen jännitteen vaikutusta lapseen ja lapsen kuulemisiin. *Kuulemisen psykologinen kehys* (ks. s.14) viittaa psykologiseen tilanteeseen ja ilmapiiriin, jossa kuultava lapsi on. Psykologista kehystä muovaavat vanhempien välinen konflikti ja lapsen mahdollinen kietoutuminen siihen, lapsen suhteet äitiin ja isään sekä kuulemisen ja vuorovaikutuksen tilannekohtaiset tekijät, kuten lapsen odotukset tapaamiselta.

Kuulemisen psykologisessa kehyksessä keskeinen tarkastelun kohde on lapsen lojaalisuus vanhempiaan kohtaan ja lojaalisuudessa mahdollisesti esiintyvät ristiriidat. Edellä *lojaali-*

suus kuvattiin kiintymyssuhteen asettamiseksi toisen edelle (Boszormenyi-Nagy, 1984, ks. edellä s.102). Kun vanhemmat toimivat hyvässä yhteisymmärryksessä, lapsen lojaalisuutta toista vanhempaa kohtaan ei koeta toista vastaan asettumisena, vaan lapsella on mahdollisuus olla lojaali yhteistä vanhemmuutta ja samalla kumpaakin vanhempaansa kohtaan. Edellä (s.102) *lojaalisuuden ristiriita* määriteltiin tarkoittamaan tilannetta, jossa lapsen lojaalisuuden osoittaminen yhtä vanhempaa kohtaan koetaan luopumiseksi lojaalisuudesta toista kohtaan. Ristiriita voi olla rajattu, jolloin se koskee lapsen suhtautumista vain harvaan tai yhteen kysymykseen. Se voi olla myös laaja, jolloin pienikin lojaalisuuden tai uskollisuuden osoitus yhtä vanhempaa kohtaan koetaan uhkana toista kohtaan.

Tapausaineistosta haetaan vastauksia kysymyksiin:

1. Miten mahdollinen lojaalisuuksien ristiriita näkyy kuulemisissa?

2. Voiko lapsi aidosti ja riippumattomasti esittää toiveitaan?

3. Mikä näyttää estävän ja mikä edistävän kuulluksi tulemistä?

4. Millainen on lapsen kuulemisen psykologinen kehys huoltajuusriidoissa?

Useissa tutkimuksissa lapset kertoivat puolen valitsemisen olevan vaikeaa tai pelottavaa. Vanhempien riitaisuuden jatkuessa lapset voivat huonosti ja oireilivat psyykkisesti eri tavoin (mm. Luepnitz, 1982, Simons, 1999, Neale, 2002, Divorce, 1981). tältä pohjalta voidaan olettaa yhteys vanhempien riidan ja lapsen lojaalisuusongelman välillä:

(1) Lapsen kokema lojaalisuusristiriita on voimakas, jos vanhempien välit ovat riitaiset tai katkenneet ja jos avoin konflikti on pitkäaikainen.

Lapsen osallistumisoikeudet ovat lisääntyneet hänen omissa asioissaan, ja lasta on kuultava häntä koskevia ratkaisuja tehtäessä. Lapsenhuoltolaki korostaa samanaikaisesti lapsen hyvinvointia ja hänen oikeuttaan suojeluun siten, että lapsen ei tule joutua tuomariksi vanhempiensa välillä ja että lasta on varjeltava siltä tilanteelta (LHL, ks. Heliö, 1992). Huolto-riita-asiassa on kyse juuri tällaisista valinnoista. Lojaliteettien ristiriita voi rajoittaa lapsen omaa ilmaisua (ks. Luepnitz, 1982), jolloin hänen osallistumisen ja kuulluksi tulemisen oikeutensa eivät pääse esiin. Lojalisuuskonfliktin ja lapsen ilmaisun välillä voidaan olettaa yhteys:

(2) Lapsen on vaikea tuottaa riippumatonta pohdintaa ja mielipidettä, jos hänellä on voimakas lojaliteettikonflikti.

Myös lasta tapaava työntekijä tiedostaessaan lapsen vaikean aseman voi säästää lasta siten, että jättää haastattelussa koskematta asioita, jotka vähänkin voisivat tuottaa lapselle ristipainetta. Kummassakin tapauksessa kahden lapsen perusoikeuden (ks. s. 55) on vaikea toteutua yhtä aikaa: suojelun ja osallistumisoikeuden. Vastaavasti lapsen äänen ja mielipiteen kuulemisen voi siten ajatella olevan erittäin haastavaa.

(3) Edellisen perusteella voidaan ennakoida: lapsen mahdollisuutta tulla kuulluksi edistää se, että lapsen lojaalisuusristiriitaa voidaan helpottaa.

Suomessa lapsen mielipiteen selvittäminen on ohjattu sosiaalityön tai psykologian ammattilaisille, joten oletusten mukaiset psykologiset jännitteet siirtyvät siten sosiaalityöntekijän tai psykologin ja lapsen kohtaamiseen. *Kuulluksi tulemiselle* voidaan ajatella ainakin kaksi kriteeriä: se, että lapsi kokee työntekijän ymmärtäneen, miltä hänestä tuntuu ja mitä hän haluaa sanoa, sekä sitä, että lapsen ilmaisemat ajatukset ja toiveet välitetään oikeudelle.

4.2. Tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmän valinta ja kehittäminen on ollut räätälintyötä, jossa hyvin erityisestä kontekstista ja aineistosta haetaan vastauksia tutkimuskysymyksiin. Menetelmäksi valittiin etnografinen tutkimus, jossa pääasiassa oikeusasiakirjoista analysoidaan raportointeja lapsen kuulemistilanteesta, sen taustasta, lapsen ajatuksista ja hänen psykologisesta asemastaan. Edellä (s. 42) todettiin etnografia erityisen hyödylliseksi menetelmäksi kuulla lasten ääntä ja tutkia heidän toimintaansa edellyttäen, että tutkijan vaikutus tapahtumaan on kontrolloitu (Fine & Sandström, 1988).

Tutkimuksen metodien tulee olla oikeassa suhteessa tutkimusongelmaan. David Silverman korosti sitä, että ongelmalla ja metodologialla on dialoginen suhde. Kuten ongelmiin kytkeytyvät teoriat, metodologiatkaan eivät ole oikeita tai vääriä, vaan enemmän tai vähemmän hyödyllisiä (Silverman, 1994, 2). Ollakseen toimiva ja luotettava metodille on tärkeää sen dialogisuus, läpinäkyvyys ja kommunikoiavuus. Pekka Räsänen & ym. (2005, 10) pitivät metodin ohjaavaa vaikutusta jopa uhkana tutkimuksen tavoitteille, jos tutkimuskohteelle esitetyt kysymykset valikoidaan metodologisten kriteerien valossa eikä tutkimusasetelman tai -ongelman perusteella. Tutkimuksen lähtökohtana ei Räsänen mukaan pitäisi olla tutkijan kiinnittyminen tiettyyn metodologiaan, vaan itse tutkimuskohteen ominaispiirteet ja vastaustaan odottavat tutkimusongelmat. Tässä ongelmat nousevat lasten kuulemisten erityisistä tilanteista, joiden dokumenttiaineistoa käytetään jälkikäteisessä tutkimisessa. Metodien tulee olla sellaisia, että tutkimuskysymyksiin voidaan hakea vastauksia niin, että lukija pystyy kriittisesti seuraamaan menetelmän käyttöä ja tuloksia sekä arvioimaan johtopäätöksiä.

Filosofit erottivat kolme klassista totuuden kriteeriä: *vastaavuuskriteeri* kysyy, vastaako tiedollinen toteamus objektiivista maailmaa; *koherenssikriteeri* tavoittelee toteamuksen ykseyttä, konsistenssia ja sisäistä loogisuutta; *pragmaattinen kriteeri* arvioi tiedollista toteamusta suhteuttamalla sitä käytännön seurauksiin (ks. Kvale, 1989, 75, Kvale, 1999, 238). Sosiaalitieteellisessä pragmaattisessa tiedonkäsityksessä kaksi jälkimmäistä korostuvat. Tutkimuspainotuksissa on siirrytty verifikaatiosta falsifikaatioon ja sosiaalisen maailman ulkopuolisesta tarkkailusta keskusteluun ja vuoropuheluun sen kanssa. Kun hyljätään

vastaavuus ainoana totuuden kriteerinä, dialogi tulee keskeiseksi. Totuus rakennetaan dialogin kautta ja validi tieto alkaa syntyä, kun osapuolet neuvottelevat ilmiöiden ja käsitteiden merkityksistä keskenään ristiriitaisten tulkintojensa pohjalta.

Kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen tutkimuslinja poikkeavat toisistaan jonkin verran ns. objektiivisuuden kysymyksessä. Edellisessä tutkijan edellytetään hakevan kohteeseensa riittävän etäisyyden, jotta hän voi eri tutkimuksissa toistettavien mittarien avulla kerätä ja luokitella aineistoa, joka laskennallisten vaiheiden jälkeen antaa tuloksen. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa suositeltiin alusta alkaen henkilökohtaisempaa suhdetta tutkimuskohteeseen. Inhimillisen toiminnan nähtiin perustuvan merkitysvälitteisten suhteiden varaan, ja siksi tutkimustilanteet ovat subjektiivisesti rakentuneita. Myös tutkija ymmärrettiin tärkeäksi osaksi tutkimuskohdettaan (Räsänen ym., 2005, 87). Tärkeää tutkijan ja kohteen välisessä, merkityksiä koskevassa keskustelussa sekä tutkijan ja tiedeyhteisön dialogissa olisi se, että tutkija itse avaa, konkretisoi ja välittää omat tutkimuskohdetta ja -kontekstia koskevat merkitykset. Tutkijan omat lapsen kuulemisen tilanteista nousseet kysymykset, näkökulmat ja työhaasteet ovat keskiössä alusta alkaen. On toki todettava, että myös pääosin kvantitatiivisia menetelmiä käyttävän tutkijan lähtökohtana ovat hänen omat käsityksensä, kokemuksensa ja viitekehyksensä ihmisen toiminnasta. Niitä hän koettelee kysymystensä ja aineistojensa avulla.

Myös kysymys *validiteetista* painottuu toisella tavalla laadullisessa tutkimuksessa. ”Mitä taako metodi sitä, mitä sen kuuluu mitata?” -kysymys kuuluu uudessa laajemmassa yhteydessä: ”Missä määrin metodi tutkii sitä, mitä sen on aiottu tutkivan?”. *Sisäisestä* koeasetelman validiteetista siirrytään kysymään *ulkoista*: ovatko löydökset yleistettävissä luonnollisiin olosuhteisiin. *Ekologinen validiteetti* merkitsee Steinar Kvalen (1989, 74) määrittelyn mukaan sitä, soveltuvatko tutkimuksen tulokset jokapäiväisen sosiaalisen maailman monimutkaisiin vuorovaikutuksiin. Kvale huomautti, että pelkkä tiedon testaaminen voi olla liian rajallinen kattaakseen kaikki tutkimuksen tarpeet; tarvitaan myös tiedon yleistämistä ja soveltamista. Niinpä myös uuden ymmärryksen lisääminen ja tutkittavien kohteiden arvo voivat olla tarkoituksenmukaisia validiteetin kriteerejä. Tässä tutkimuksen tulokset ja niiden yleistettävyys kohdentuvat vaikeisiin huoltajuusriitoihin ja vastaavasti johtopäätökset kiinnostavat suurelta osin niiden parissa työskenteleviä ammattilaisia, mutta myös yleisesti palvelujen kehittäjiä.

Sisäisen ja ulkoisen validiteetin välistä suhdetta on pohdittu sekä kvantitatiivisen että kvalitatiivisen tutkimuksen piirissä. Jonkinlaista sisäistä validiteettia pidetään miniminä, jotta kokeellisessa tutkimuksessa voidaan tehdä tulkintoja. Ulkoinen validiteetti ja yleistettävyys eivät voi ihmisen toiminnan tutkimisessa saavuttaa täydellisyyttä, vaikka eri keinoin väliin tulevat ajateltavissa olevat tekijät pyritään kontrolloimaan. Varsinkin laboratoriotutkimusten yleistettävyttä inhimillisen toiminnan tutkimuksessa on monin tavoin kyseenalaistettu ja toivottu tapahtumaprosessien ymmärtämistä ja siten mm. aikaulottuvuuden laajentamista (ks. Campbell & Stanley, 1963, 2–3).

Edellisestä luvusta kävi ilmi, että tilastollisin menetelmin toteutettuja tutkimuksia avioeron vaikutuksesta lapsiin on tehty kohtuullisen paljon. Jonkin verran on kvalitatiivisin menetelmin, teemahaastatteluin tutkittu lasten omia kokemuksia vanhempien erosta (ks. Makkonen, 2009). Lasten haastattelut antavat myös ammattilaisille hyödyllistä tietoa erolasten kokemuksista ja ajattelusta. Ne ovat lapsille varsinaisiin kuulemisiin verrattuna emotionaalisesti vapaampia tilanteita. Tällaiset haastattelut eivät kuitenkaan nosta esiin kaikkia kysymyksiä, jotka ammatillisen kuulemisen kehittämiseksi on tarpeen problematisoida. Havainnot lasten erityisen vaikeista tai stressaavista tilanteista ja lasten toimintastrategioista sekä lasten omat tulkinnat jäävät puuttumaan.

Riitaisissa eroissa on kiinnitetty huomiota lojaalisuusongelmaan lapsen keskeisenä psyykkisenä rasiustekijänä. Lojaalisuuksien ristiriidan voidaan ajatella nousevan esiin juuri kuulemistilanteessa: lapselta odotetaan kannanottoa asiassa, jossa äidillä ja isällä on sovittamaton erimielisyys. Tämän vuoksi lukkiutuneiden tai monisyisten huolto- ja tapaamisriitojen eli ns. *vaikeiden tai ääritapausten tutkiminen olisi ammatillisten valmiuksien kehittämisen lähtökohdasta hyödyllistä*: työntekijöiden olisi osattava varautua mahdollisten lapsen kanssa esiin tulevien paineiden, jännitteiden ja vaikeuksien kohtaamiseen ja käsittelemiseen.

Laadullinen tapaustutkimus on mielekkäin tapa lähestyä tutkimusongelmaa, kun samankaltaisten tapausten valikoiduista kuulemiskonteksteista ja -episodeista halutaan etsiä erilaisia piirteitä ja merkityksiä (Robson, 1994, 39–40). Tavoitteena ei ole mitata jonkin piirteen tilastollista yleisyyttä, esiintyvyyttä tai jakautumaa, vaan tehdä tutkimuskysymysten pohjalta havainnoja erityisestä aineistosta. Analyysissa tarkastellaan, millaisia piirteitä lasten psykologisesta asemasta ja erityisesti lojaalisuusasemasta on löydettävissä. Kuulemistilan-

teisiin tulevan lapsen tausta ja vanhempien prosessoinnin vaihetta kuvataan silloin tapauksen lähtötilanteena.

Pertti Alasuutarin (1999, 39–40) mukaan tutkimuksen laadullinen analyysi koostuu kahdesta vaiheesta: havaintojen pelkistämisestä ja arvoituksen ratkaisemisesta. Aineistoa tarkasteltaessa tulee kiinnittää huomio vain siihen, mikä on viitekehyksen ja kysymyksenasettelun kannalta olennaista, jolloin tekstimassa pelkistyy hieman hallittavammaksi määräksi ”raakahavaintoja”. Pelkistämisen toisen vaiheen ideana on edelleen karsia havaintomäärää havaintojen yhdistämisellä. Nähdäkseni nämä menettelyt ovat sovellettavissa myös nyt käytettävään dokumenttiaineistoon siten, että erityisesti tarkastellaan kiintymystä ja siihen liittyvää lojaalisuusongelmaa sekä tutkitaan, mitä piirteitä ja mitä yhteisiä piirteitä erityisestä aineistosta on löydettävissä.

Tutkimus voi olla tavoitteiltaan ensisijaisesti tutkivaa ja kartoittavaa, kuvailevaa tai selitävää (Robson, 1994, 42). Kun erityisistä prosesseista ja episodeista pyritään tukimaan, mitä on tapahtumassa ja mitä piirteitä niistä voidaan erotella, *tutkimus on kartoittavaa ja laadullista*.

Käsillä on erityinen tutkimusaineisto. Oikeuteen asti – jopa useaan kertaan – riitautuneiden huoltajuuskysymysten ja niissä lasten kuulemisten tutkiminen on haastavaa. Yhtenäisiä kuulemisen tai raportoinnin käytäntöjä ei Suomessa ole. Yhden haastattelijan toteuttamissa haastatteluissa ja raportoinneissa voidaan kuitenkin tavoitella toistuvan menettelyn likiarvoa.

Pohdittavana oli, olisiko samasta aiheesta saatavana tai kerättävänä muulla tavoin tutkimusaineistoa. Käytetyin tapa kerätä laadullista tutkimusaineistoa on seurata, taltioida ja raportoida tapahtumien kulkua tai haastatella osallistujia prosessin eri vaiheissa. Tutkimuseettiset ratkaisut voidaan silloin tehdä etukäteen ja hyväksyttää asianosaisilla menettelyt ja esimerkiksi se, kuinka suojata tutkimukseen osallistuvien anonymiteetti (Kuula, 2006, 130–137). Silloin lapsia voitaisiin *haastatella* tutkimusta varten jokaisen keskustelun tai koko prosessin jälkeen. Tästäkin informaation hankinnan lähtökohdasta lasten kokemuksia voitaisiin käyttää hyväksi lapsen mielipiteen selvittämisen vaativaa tehtävää kehitettäessä. Eri-ikäiset ja monenlaisessa psyykkisessä paineessa kuullut lapset pystyvät kui-

tenkin kuvaamaan kokemustaan varsin eri tasolla. Ennen muuta pidin liian suurena sitä riskiä, että tutkimuksen tekeminen itsessään vaikuttaa haitallisesti herkkään ja vaikeaan kuulemisen prosessiin. Kuuleminen on työkokemuksen mukaan niin latautunut tilanne lapselle, että toistuva haastattelu sen jälkeen voi olla hyvinkin hämmentävää. Lapsen kuulemisen *videoinnissa tai ääninauhoituksessa* on myös etunsa ja eettiset kysymysmerkkinsä. Rikostutkinnassa käytetään mahdollisimman pian tutkittavan tapahtuman jälkeen tehtävissä lasten haastatteluissa videonauhoitusta. Johdattelun välttämiseksi on esimerkiksi lasten oikeuspsykiatriseen tutkimukseen laadittu erityinen haastattelumenettely. Kun lasta kuullaan äidin ja isän välisen konfliktin vuoksi, videointi voi vaikuttaa lapsen tuottamaan puheeseen enemmän kuin todistamis- tai vaikkapa terapiatilanteessa. Lapselle on joka tapauksessa kerrottava, ketkä voivat videonauhaa käyttää ja mihin tarkoitukseen. Videointi voisi lapsen mielessä antaa painoa kaikelle puheelle, mikä estäisi monipuolisen dialogin syntymistä: lapsi voisi olla koko ajan varautuneempi ja hiljaisempi tai hänen koko ilmaisuensa muuttuu tarkoitushakuiseksi. Varsinkin täytöntöönpanosovittelua voi luonnehtia intensiiviseksi kriisityöksi, jossa neuvotteluepisodien häiritsevät elementit on tarpeen minimoida ja tutkittavan kontekstin sosiaalinen ekologia (ks. Mäkinen, 2006, 216–217) turvata. Näistä syistä en kuulemisen työkäytännöissä ole pitänyt videointia käyttökelpoisena, en myöskään tutkimustarkoituksessa.

Vaikka tapahtumien ja lausumien kuvauksen tarkkuudessa menetetäänkin, päädyin mainituista syistä valmiiden asiakirjojen ja dokumenttien käyttämiseen jälkikäteen. Asianosaiset eivät voi ottaa kantaa tutkimuksen menettelyyn. Tutkimuseettiset kysymykset on silloinkin ratkaistava huolellisesti, jotta heidän anonymiteettinsä pysyy suojattuna ulkopuolisilta.

Esillä oli kaksi vaihtoehtoa. *Oikeusasiakirjoja* ja niiden liitteinä olevia selvittelyjä ja lausuntoja voidaan analysoida. Aineistoja lienee saatavilla tarvittavassa laajuudessa, mutta lapsen kuulemisen arviointi ja kuvaustapa on niissä todella sattumanvaraista ja vaihtelevaa (olosuhdeselvittelyistä: ks. Auvinen, 2006, 410–412).

Valittu menettely, psykologin *tapauskertomusten jälkikäteinen kuvaaminen ja tutkiminen*, sisältää etunsa ja haittansa. Tällainen aineisto on mahdollinen, jos työkäytännössä on syntynyt riittävästi aineistoa kuvaamaan erilaisia tapausesimerkkejä. Vaatimuksena ja samalla etuna on se, että dokumentit on tehty osapuulleen samalla tarkkuudella. Dokumentit sisäl-

tävät: oikeuden toivomaa autenttista kuvausta lapsen ilmaisuista; psykologin havaintoja lapsen reagoineista ja ilmaisutavoista suhteessa haastattelijan kysymyksiin ja omien vanhempien kanssa olemiseen; psykologin arviointeja ja perusteluja lapsen aseman ja hyvinvoinnin kannalta oikeudessa huomioitavista seikoista. Aineiston kuvaaminen tutkimustarkeudessa sisältää tutkijan subjektiivisen elementin, jolloin käytetty menettelytapa on avattava lukijalle mahdollisimman hyvin. Tietolähteenä olevia dokumentteja ei ole alun perin laadittu tieteellistä tutkimusta vaan oikeudenkäyttöä varten.

Se, että tutkija käyttää tutkimusaineistonaan kliinisessä työssä tuotettuja dokumentteja, muodostaa laadullisen tutkimuksen uskottavuuden suhteen sekä mahdollisuuksia että uhkia. Etnografinen lähestymistapa – tutkijan osallisuus kuulemistilanteisiin – on vahvuus, mikäli kokemukset ja omat merkitykset osataan avata ja välittää lukijalle. Lasten kuulemisissa on toteutettu *kliinistä uskottavuustestiä* ainakin kolmella tavalla: (1) Kaikissa tapauksissa psykologi on työskennellyt jäsenenä työryhmässä, joka haastattelee myös vanhempia ja kysyy heidän käsitystään lapsen ajatuksista. Työparityössä tietoa hankitaan osittain yhteisillä, osittain erillisillä asianosaisten tapaamisilla. Saatua informaatiota verrataan ja arvioidaan niin, että pyritään muodostamaan yhteinen käsitys ja tulkinta asiasta. Useimmissa tapauksissa sosiaalityöntekijä-työpari on ollut myös lasta kuulemassa, ja psykologin kuvauksen tulee sopia hänen havaintoihinsa sekä vanhempien kuvaamaan kokonaisuuteen tai tuoda siihen uskottavaa lisävalaistusta. Psykologin kokemuksen mukaan ristiriitaisia tulkintoja ei ole jäänyt, sen sijaan kyllä edelleen avoimia kysymyksiä. (2) Toiseksi, lapsen tapaamisten lopussa on lapselle annettu palaute hänen käynneistään. Lasta on pyydetty koomaan, mitä hän haluaa viestinnään tai mielipiteenään sanoa, ja se on luvattu välittää sellaisenaan. Hänen asemaansa ja tilannettaan äidin ja isän erimielisyyden paineessa on arvioitu. Lapselle työntekijä arvioi myös sitä, millaisia seikkoja hänen kannaltaan hyvässä ratkaisussa pitää ottaa huomioon. Toisin sanoen lapselle on ikä ja kehitystaso huomioon ottaen pyritty kertomaan, mitä pääpiirteittäin lausunnossa tulee olemaan ja lapselta on pyydetty kommentointia siitä. (3) Kolmanneksi, vastaava palaute on annettu säännönmukaisesti äidille ja isälle yhteisellä tapaamisella, ja he ovat usein kommentoineet lapsen viestien ja käyttäytymisen kuvauksen uskottavuutta. Kuulemisen ja lapsen mielipiteiden kuvausta vanhemmat eivät ole näillä palautteilla kyseenalaistaneet. Sen sijaan vanhemmat ovat saattaneet olla keskenään tai psykologin kanssa eri mieltä siitä, onko lapsen mielipide vapaasti muodostunut, tai siitä, ymmärtääkö lapsi riittävästi lausumansa merkityksen.

4.3. Tutkimusaineisto

Tutkimuksen perusaineistona ovat kirjalliset dokumentit yhdeksästä olosuhdeselvittelystä ja 29 täytäntöönpanosovittelusta. Kussakin niistä oli 1–2 lasta. Aineistossa on 49 lapsen kuulemisen kirjaukset siten, että olosuhdeselvittelyissä oli 13 lasta ja täytäntöönpanosoviteluissa 36 lasta.

Olosuhdeselvittelyiden (N=9) lähdedokumentit sisältävät

- psykologin erillisen lausunnon tai
- koko olosuhdeselvityksen, jonka sisään psykologin osuus on kirjoitettu, sekä
- psykologin välittömät muistiinpanot lasten haastatteluista ja vanhempien kanssa käydyistä keskusteluista, joissa psykologi oli mukana.

Täytäntöönpanosovittelujen (N=29) dokumenteissa ovat

- kunkin täytäntöönpanosovittelun taustana oleva oikeudenkäyntiaineisto (osapuolten vaatimukset ja vastaukset, aiempien oikeudenkäyntien, kuten huoltajuusoikeuden, pöytäkirjat, joissa käydään asiantuntijalausuntojen ja todistelujen sisältö, oikeuden ratkaisut ja niiden yksityiskohtaiset perustelut)
- sovittelijoiden kertomus, jossa omana kohtanaan on kuvaus lapsen tai lasten kanssa käydyistä keskusteluista, lapsen kannanotot, sovittelijan arvio lapsen asemasta ja tarpeista sekä lapsen kehitystasosta ja hänen mielipiteensä riippumattomuudesta
- lasten omat tuotokset, kuten verkostokartat ja mahdolliset muut piirroksot.

Olosuhdeselvittelyssä ja täytäntöönpanosovittelussa olleiden lasten (13+36=49) ikäkauma ilmenee *taulukosta 2*. Valtaosa lapsista (31/49) on iältään 7–11-vuotiaita, jonka ikäisten lasten mielipiteen aitouden ja riippumattomuuden arvioinnista oikeus on erityisen kiinnostunut (ks. Auvinen, 2006, 386–387). 12 vuotta täyttäneen mielipide katsotaan useimmiten riippumattomaksi ja perustelluksi tullakseen huomioon otetuksi. Alle 6-vuotiaat eivät kokemuksen mukaan pääsääntöisesti kykene muodostamaan kontekstista riippumatonta mielipidettä tai ymmärtämään lausumansa tässä ja nyt -tilannetta laajempaa merkitystä. Kaikki kolmivuotiaat olivat sisarusparin kuopuksia, joiden isompi sisarus oli myös kuultavana. Pelkästään kolmivuotiasta oikeus ei olisi ohjannut itsenäisesti kuulta-

vaksi, vaan lapsen suhdetta vanhempiinsa olisi arvioitu vanhempia haastattelemalla ja lapsen ja äidin/isän vuorovaikutusta seuraamalla.

Taulukko 2: Aineiston lasten ikäjakauma

Lapsen ikä, vuotta:	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	yht.
Olosuhdeselvittelyt	1	0	1	0	2	3	1	1	1	1	0	2	13
Täyt.panosovittelut	2	0	4	1	5	4	4	5	5	2	1	3	36
Yhteensä	3	0	5	1	7	7	5	6	6	3	1	5	49

Olosuhdeselvittelyissä oli 10 poikaa ja 3 tyttöä; vastaavasti täytäntöönpanosovitteluissa oli tavattu 17 poikaa ja 19 tyttöä.

Lasten sosioekonomista taustaa ei ole dokumenteissa niin tarkkaan kartoitettu, että saataisiin kuvaa jakautumista; kokemuksen pohjalta tehdyn arvion mukaan huoltoriitatapauksissa osapuolten sosioekonominen asema ei poikkea kansalaisten jakautumasta. Mukana on myös ääripäistä sekä korkeasti koulutettuja tai johtavassa asemassa olevia että vailla ammattitutkintoa olevia tai jossain elämänvaiheessa toimeentulotuen varassa olevia vanhempia.

Olosuhdeselvittelyissä vanhempien huoltajuusprosessointi ei ollut pitkäaikainen, vaan vanhempien toisistaan poikkeava hakemus lapsen huollosta tai tapaamisoikeudesta oli johtanut useimmissa tapauksissa heille ensimmäiseen perheoikeuskäsittelyyn. *Täytäntöönpanosovittelun* isät ja äidit olivat tavallisesti jo käyneet oikeutta huollosta tai tapaamisista, ja täytäntöönpano-oikeuden aikoihin heidän keskusteluyhteytensä oli käytännössä kokonaan poikki. Täytäntöönpanotapauksissa lapsen vaikea asema riidan välissä on siten alttiimpi korostumaan ja pitkittymään.

4.4. Aineiston analyysi

Aineistosta haetaan vastauksia tutkimuskysymyksiin. Tutkimuskohteena aineistossa on (1) lapsen käyttäytyminen, itsensä ja mielipiteensä ilmaiseminen sekä lojaalisuusongelman arvioitu vaikutus sekä (2) lapsen kuulemisen psykologinen kehys kokonaisuutena: konflikti, jonka kohteena lapsi on, sekä haastattelutilanne.

Aluksi aineistoa muokattiin havaintoja pelkistämällä ja jäsentämällä. Analyysin välivaiheena 49 tapauskertomuksesta muodostettiin taulukoita, joissa vastattiin kysymyksiin mm. selvitysten ja sovittelujen taustasta, lapsen valmiudesta vastata kysymyksiin, mahdollisesta lapsen oireilusta ja haastattelutilanteen jännitteistä sekä kertomuksiin kirjatusta loppuarvioinnista. Näin voitiin tutkimusjoukosta tehdä tyyppittelyjä ja luokitteluja, joita myöhemmin käytettiin piirteiden esiintyvyyttä kuvaavissa taulukoissa. Esimerkiksi lapsen kokeman lojaalisuuden ristiriidan voimakkuudesta laadittiin komiasteinen luokittelu lapsen kertoman vaikeuden ja hänen oirehdintansa perusteella.

Aineistoa tarkastellaan ja analysoidaan kahdella tasolla:

(1) *Kahdentoista tapauksen kuvaus*

Kolme olosuhdeselvittelyyn ja yhdeksän täytäntöönpanosovitteluun liittyvää kuulemistä valittiin kertomuksista ja raporteista erikseen kuvattavaksi. Tapaukset valittiin niin, että ne tutkimusjoukossa mahdollisimman edustavasti ja monipuolisesti valottaisivat lasten erilaisia psykologisia asemia ja jännitteitä.

Vaihtelevuutta, monipuolisuutta ja edustavuutta haettiin useiden muuttujien ja piirteiden perusteella:

- lapsen ikä
- lapsen sukupuoli
- lasten lukumäärä (1 tai 2)
- ristiriitojen voimakkuus
- lasten erilaiset ratkaisut lojaalisuusongelmassaan

- täytäntöönpanosovittelu: tapaamiskatkon pituus
- täytäntöönpanohakemuksen peruste: tapaamiselle luovuttaminen tai asumispaikkaan palauttaminen
- täytäntöönpanosovittelu: nykyisen konfliktin ensikertaisuus tai toistuvuus.

Näiden 12 tapauksen kuulemisia ja lasten taustoja esitellään tulososan alussa (5.1.). Kuvauksista arvioidaan piirteitä kunkin lapsen kuulemisen psykologisesta kehyksestä, lapsen mahdollisesta lojaalisuuden ristiriidasta ja sen yhteydestä hänen käyttäytymiseensä kuulemisissa.

Tapaukset kuvataan samalla jäsentelyllä. Aluksi selostetaan lyhyesti lapsen kuulemisen *taustaa* ja vanhempien hakemuksia oikeudessa. Lapsen kuulemisista on poimittu lapsen asemaa valottavia episodeja tai episodien ketjuja, joista ilmenee mahdollinen lapsen tunteiden tai asennoitumisen muutos. Ne on myös kirjattu lausuntoihin tai kertomuksiin siten, että toisistaan erillisinä tulevat esiin: lapsen *omat mielipiteet*, toiveet tai kannanotoista kieltäytymiset; *psykologin havainnot* lapsen pyrkimyksistä tai reagoinneista; *psykologin tulkinnat* lapsen asemasta kuulemisen prosessissa ja perheessään. Episodit kuvataan sisennettyinä kappaleina tiiviisti lausunnon tai kertomuksen tekstiä mukaillen. Eräiden kuvausten jatkona on tietoa siitä, miten lapsen etua arvioitiin ja miten oikeus ratkaisi asian tai millaiseen sopimukseen vanhemmat päätyivät.

Tapaamiset on kirjattu muistiin autenttisten kuulemistilanteiden aikana ja jälkeen ja ne on raportoitu oikeutta varten. Vanhempien konfliktin kuvauksessa, lapsen tuottamassa puheessa ja havaittavassa käyttäytymisessä konkretisoituu sen psykologinen kehys, jossa kuultava lapsi on. Siinä voidaan olettaa lapsen kuulluksi tulemisen ja lapsen suojelun välisen jännitteen nousevan esiin tavalla tai toisella psykologisena kysymyksenä.

Erityisenä tarkastelun kohteena ovat kuulemistilanteessa näkyvä mahdollinen lojaalisuuden ristiriita ja lapsen oma toimintamalli isän ja äidin huoltajuusriidan välissä. Tapauskuvausta seuraa lyhyt laadullinen kuvaukseen perustuva arviointi lapsen asemasta, erityisesti lojaalisuuden mahdollisesta ristiriidasta ja lapsen valitsemasta tai kehittämästä toimintamallista äidin ja isän odotusten välissä.

(2) Koko 39 raportin aineisto

Tulosten esittely jäsentyy tämän jälkeen tutkimuskysymysten osoittamassa järjestyksessä: lojaalisuuksien ristiriidat (5.2.), lapsen mielipiteen riippumattomuus ja mielipiteen merkitys (5.3.) sekä arviointi lapsen kuulemisen psykologisesta kehyksestä (5.4.). Koko aineistosta muodostetaan näissä jaksoissa taulukoita, joiden avulla selvitetään psykologisten ilmiöiden ja tutkimuskysymysten kannalta merkittävien piirteiden esiintyvyyttä tutkimusjoukossa. Lisäksi analysoidaan ja arvioidaan näitä piirteitä kuvatuissa *12 tapauksessa*.

Taulukoihin on pyritty saamaan tapausinformaatiota siten, että lapsia kuvaavat naamioivat koodit ilmaisevat kolmea asiaa seuraavasti: iso alkukirjain edustaa lapsen salanimeä, numero hänen ikäänsä ja p tai t sukupuolta (esimerkiksi A3p: Aapeli, 3-vuotias poika).

Pohdintaosassa (luku 6) kootaan keskeiset tulokset ja tehdään päätelmiä ja työohjelmaa siitä, millä tavoin lasten kuulluksi tulemista ja oikeutta suojeluun voidaan edistää.

4.5. Tutkimusetiikasta

Keskeinen tutkimuseettinen normi on se, että ihmisten yksityisyyttä kunnioitetaan (Kuula, 2006, 124; Mäkinen, 2006, 114). Tutkittavilla tulee olla mahdollisuus säilyä anonyymeinä ja tunnistettavuus on estettävä tietosuojalainsäädännönkin perusteella (Kuula, 2006, 134). Lasten ja perheiden tiedot on naamioitu ja muunneltu asianomaisten anonymiteetin suojaamiseksi. Keskeiset tutkittavat kohteet, kuten lapsen psykologinen asema ja erityisesti mahdollinen lojaliteettiongelma, on kuvattu mahdollisimman autenttisesti sekä taustan että tapahtumaepisodien kuvauksessa. Lasten iällä ja psykologisella kehitysvaiheella on merkitystä. Kaikkiaan tietoja ja asiayhteyksiä on muunneltu siten, ettei ulkopuolinen voisi tunnistaa asianosaisia. Taustojen ja episodien kuvaus on pelkistettyä ja lyhyttä anonymiteetin turvaamiseksi. Naamiointi on erityisen tärkeää valikoidussa tutkimusjoukossa. Anonymiteetin etuna tutkimuksen kannalta voidaan nähdä tutkijan mahdollisuus käsitellä arkoja ja ristiriitaisia asioita ilman, että asianosaisille koituu siitä haittaa (Mäkinen, 2006, 114).

Oma kokemukseni täytäntöönpanosovitteluista on ollut sellainen, että sovittelun ja lapsen kuulemisen läpiviemiseen ei synny rutiinia, koska soviteltavien perheiden elämäntilanteet ja katkeratkin jännitteet ovat hyvin erilaisia. Tästä yksilöllisyydestä johtuen faktojen muuntelu ja tapauskuvausten naamiointi ei ole yksinkertaista.

Kunnilla on omat menettelynsä tutkimuslupien antamiseksi. Esitettyäni edellä kuvatun asiakaskertomusten käsittelytavan sain tutkimusluvan tapausdokumenttien käyttämiseksi tutkimusaineistona.

5. Tulokset

5.1. Kaksitoista kuulemiskertomusta

5.1.1. Kolme olosuhdeselvitystä

Olosuhdeselvittelyistä kuvatut lapset ovat ensimmäistä kertaa kuultavana oikeutta varten omassa asiassaan. Yleensä tässä tilanteessa äiti ja isä ovat jo muuttaneet erilleen, lapsen asumisesta tai tapaamisoikeudesta erimieliset vanhemmat ovat hakeneet oikeuden ratkaisua, ja nyt selvitetään lapsen ajatuksia ja toiveita.

Haastateltavista lapsista ainakin Kimillä on kokemusta psykologeista tai ammattiauttajista, ja hän oli alkuun hyvin varautunut. Turon tilanne on lojaalisuuskysymyksen näkökulmasta helpoin, sillä hänen kumpikin vanhempi oli valmis sitoutumaan ratkaisuun ja Turolla oli vahva kokemus siitä, että vanhemmat ottavat hänen näkemyksensä huomioon. Kaksi (Petra ja Niko sekä Turo) kuvatuista selvittelyistä koskevat tasapeliriitoja, jossa molemmat vanhemmat ovat hyvin soveltuvia arkihuoltajiksi. Kolmas (Kim) on osittain ns. psykososiaalinen riita (Auvinen, 2006, 254–259).

Kim 8 v.

Kimin vanhemmat hoitivat matkailutilaa yhdessä. Erotessaan he samalla luopuivat yrityksestään. Isä jäi tilalle muutamaksi kuukaudeksi, jolloin Kim asui hänen kanssaan. Koulunkäynnin alkaessa Kim siirtyi äidin luo kirkonkylään. Isä hakeutui kirkolle myös, kun tilalle oli löytynyt uusi omistaja. Kim alkoi koulun jälkeen viipyä myöhään iltaan asti isän luona. Vanhempien riidat pojan paikasta, kasvatuksesta ja rajoista leimahtivat. Kim oli ajoittain hyvin levoton koulussa. Tähän asti isän ja äidin käytännön mahdollisuudet olivat sanelleet ratkaisut Kimin asuinpaikasta, ja ne oli tehty yhteisymmärryksessä. Nyt ei sopua asuinpaikasta ja tapaamisajoista löytynyt, ja Kimin asumisesta haettiin päätöstä oikeudesta.

Kim kieltäytyi aluksi tulemasta psykologin luo. Tämä ehdotti tapaamista ensin äidin, sitten isän kotona. Kuulemisen tarkoitusta selvitettiin Kimille aluksi äidin luona. Kim oli levoton ja kulki huoneesta toiseen. Myöhemmin äiti poistui asunnosta. Kim siirtyi huoneeseensa ja psykologi tuli perässä. Kim esitteli tälle Pokémon-korttejaan. Kysymyksiin koulusta, kodista tai elämäntilanteesta hän vastasi korkeintaan yhdellä sanalla ja palasi Pokémoniin. Perheen asioista puhuminen oli ilmeisen epämielinen asia, ja Kim teki keskustelunaiheesta irtiottoja eri tavoin.

Isän luona Kim kiipeili ensin sohvalla. Sitten hän asettui pitkäkseen, pää isän syliin. Hän antoi isän puhua. Isä puhui yhteisistä tekemisistä Kimin kanssa ja omasta terveydentilastaan. Isän poistuttua Kim oli edelliskertaa (äidin luona) valmiimpi keskustelemaan asumiskysymyksestä ja esitti omia toivomuksiaan.

Kolmannelle tapaamiselle Kim tuli psykologin luo yksin. Hän keskittyi aiempaa enemmän keskusteluun. Kim pyrki välttämään puhetta vaikeasta asemastaan äidin ja isän välissä. Hän kuitenkin punnitsi asumisen ratkaisuvaihtoehtoja. Hän kertoi haluavansa asua yhtä paljon äidin ja isän luona. "Jos se ei käy, mä haluaisin asua isän tykönä ja käydä sit äidin luona säännöllisesti." Kim perusteli tätä ehdotustaan siten, että "oikeastaan nyt on isin vuoro, kun mä oon viimeksi asunut äidin kanssa" ja myöhemmin näin: "Isillä ei ole ketään. Mä oon melkein ainoa virkistävä asia sille. ... Ja se ei naputa kotiintulosta ja hampaittenpesusta. Mä saan enemmän määrätä ittestäni." Viimeinen vaihtoehto Kimille oli äidin luona asuminen, ja sillä ehdolla, että "voisin vapaasti käydä isillä kun haluan".

- - -

Lausunnossaan psykologi luetteli Kimin muotoilemat toivomukset järjestyksessä. Hän kuvasi Kimin vahvaa kiintymistä kumpaankin vanhempaansa, vaikeutta olla heidän riitansa välikädessä ja halua ylläpitää läheinen yhteys molempiin. Hän arvioi Kimin kehittyneisyyttä ja Kimin toivetta lapsen edun näkökulmasta. Kimin oman perustelut viittasivat tasapuolisuuteen vanhempien välillä, isän tukemiseen, isän voinnista huolehtimiseen ja rajojen vähäisyy-

teen isän luona, mitkä eivät lapsen kestävän edun lähtökohdasta tuntuneet lausunnon mukaan pitäviltä. Olosuhteita selvittäneet sosiaalityöntekijät suosittelevat asumisen jatkumista äidillä, mutta tiivistä tapaamisfrekvenssiä isän luona.

Kimin väistely alussa saattoi liittyä ristiriitaisesta asumisasiasta puhumiseen sinänsä, mutta myös hänen käsityksiinsä mm. psykologeista. Kimin mielipiteet osoittautuivat taipuvan enemmän isän suuntaan, mikä lienee osaltaan helpottanut puhumista isän luona. Lisäksi psykologi oli jo tutumpi. Kolmannella kerralla keskusteltiin neutraalimmassa paikassa. Kimin halu asua yhtä paljon isän ja äidin luona voi kertoa sekä Kimin tahdosta olla paljon kummankin kanssa että hänen pyrkimyksensä olla tasapuolinen äitiä ja isää kohtaan. Kakkosvaihtoehtoa, isän luona asumista, Kim perusteli juuri tasapuolisuudella siten, että on ”isin vuoro”. Hän näytti myös haluavan varmistaa, että isä voi hyvin. Lojaalisuusiongelma oli ilmeinen, ja Kimin ensisijainen pyrkimys oli ratkaista se tasajaolla – kenties ajatellen, että näin hän ei tee väärin ja käännä selkäänsä jommallekummalle.

Petra 8 v. ja Niko 5 v.

Juuri ennen asumuseroa isä hoiti Petraa ja Nikoa kotona. Sitten isä siirtyi tilapäiseen asuntoon ja muutaman kuukauden kuluttua pysyvään. Sekä äiti että isä hakivat oikeudelta lasten asumista luonaan. Vanhemmat arvostivat toistensa merkitystä lasten elämässä. Kummassakin hakemuksessa oli valmius melko laajaan tapaamisoikeuteen ja joustavuuteen lasten tarpeiden mukaan.

Ensimmäisellä tapaamisella työntekijät tapasivat äidin, isän ja lapset. Niko istui isän sylissä ja Petra omalla tuolilla isän ja äidin välissä. Sovittiin, että psykologi tapaisi lapsia yhdessä tai myös erikseen, jos lapset haluavat. Petra sanoi haluavansa omiakin keskusteluaikoja. Hän jatkoi spontaanisti, että hän haluaisi asua äidin kanssa. Tällöin Niko puristautui voimakkaammin isän syliin ja sanoi: "Mut mä haluan sit olla isin kanssa." Tapaamisessa selviteltiin lasten kuulemisen tarkoitusta ja periaatteita sekä sovittiin siitä, kuinka isä ja äiti vuoroin tuovat lapsia kuulemisiin.

Kaksin ollessaan Petra ja Niko puhuivat varsin avoimesti. Niko sanoi hiljaa: "Mä en tykkää, kun ne huutaa toisilleen." Petra sanoi: "Mut se johtuu kato siitä, että ne kumpikin haluais meidät ja ne on siitä eri mieltä." Niko sanoi päättäväisen tuntuisesti, että hän haluaa olla Petran kanssa kuitenkin. Psykologi kysyi: "Mitähän äiti ja isä juuri nyt mahtavat tehdä?" Petra: "Äiti varmaan juttelee kaikkee mukavaa työkavereitten kanssa. Iskä on vaan kotona..." Niko jatkoi: "...ja kattoo suruisena meidän kuvia." Lapset kuvasivat erilaista mutta mukavaa yhdessäoloa isän tai äidin kanssa. Omalla käynnillään Petra perusteli haluaan asua äidin kanssa mm. sillä, että hänen parhaat kaverinsa asuvat naapurissa.

- - -

Psykologin lausunnossa korostui lasten hyvä ja lämmin mutta erilainen suhde isään ja äitiin. Siinä otettiin kanta, että lapsia ei pidä erottaa toisistaan. Kummankin vanhemman kyvykkyys vastata lasten arjesta todettiin ja ilmaistiin tarve selkeisiin, mutta runsaisiin luonapitoihin tapaajavanhemman kanssa. Joustavuuden toivottiin lisääntyvän tapaamisiin nähden, jos vanhempien puheyhteys ajan myötä kohentuu.

Lapsilla näytti olevan turvallinen puhumisen tila äidin ja isän läsnä ollessa, eli vanhempien erimielisyys lasten asumisesta ei vaikuttanut näiden rohkeuteen ilmaista toiveitaan. Lojallisuuden ristiriita ei ollut sillä asteella, että lapset olisivat vaienneet tai ahdistuneet. Äidin ja isän mielipiteen vastakkaisuuden tietäenkin Petra ilmaisi toiveensa. Toisaalta istumapaikan valinta ja puheenvuorot osoittivat lasten hienovaraista tasapainottelua isän ja äidin välillä. Nikon isää puoltava puheenvuoro näytti olevan empaattinen ”tässä ja nyt” -reaktio isosiskon toiveeseen asua äidin luona, vaikka Nikolla ei ollut laajempaa käsitystä kuulemistilanteesta. Keskustelut eivät tuottaneet heille kohtuutonta psyykkistä painetta tai turvallisuuden tunnetta. Sisko vielä jäsensi viisaasti pikkuveljelle, että riita on isän ja äidin välinen.

Turo 10 v.

Turon ollessa viisivuotias äiti ja isä erosivat. Äiti muutti parin kilometrin päähän. Tapaamisista ei tehty kirjallista sopimusta. Vanhemmat pitivät selvänä, että Turo voi käydä äidin luona niin paljon kuin haluaa. Vanhemmat keskustelivat puhelimitse pojan asioista ja osallistuivat yhdessä päiväkodin ja koulun tapaamisiin. Turon ollessa kolmannella luokalla isän uusi perhe muutti maaliskuussa töiden perässä toiseen kuntaan. Isä vei Turon uuteen kouluun. Kesällä Turo valitti äidilleen, että hänellä ei ole kavereita. Äidin kysymykseen, halusiko Turo äidin luo ja vanhaan kouluunsa, Turo vastasi myöntävästi. Äiti päätti hakea oikeuden kautta Turon asumista luonaan. Käräjäoikeus pyysi erityisesti lapsen mielipiteen selvittämistä ja hänen ja äidin sekä hänen ja isän suhteen arvioimista. Äiti oli viestittänyt sosiaalityöntekijöille, että hänen puolestaan riittää Turon haastatteleminen isän uudella paikkakunnalla.

Turo kertoi ensi tapaamisesta alkaen psykologille varsin avoimesti asioistaan. Hän sanoi tulevansa hyvin toimeen niin isän, äidin kuin kummankin nykyisen puolison kanssa. Selvitystyöhön mennessä Turon toive asumisesta oli kokonaan muuttunut. Hän oli alkanut viihtyä uudella paikkakunnalla. Syyskauden alkaessa Turo oli siirretty uuteen luokkaan. Sieltä hän sai kaksi kaveria, joiden kanssa hän aloitti lentopalloharrastuksen. Hän lähti jo kouluun mielellään. Hän ei halunnut enää uusia muutoksia, vaan ajatteli voivansa käydä äitiä tapaamassa linja-autolla ja viettää hänen kanssaan lomiam.

Turon asuminen oli alun perin päätetty sovussa, ja eron jälkeen vanhemmat ottivat lapsen muuttuvat halut ja tarpeet joustavassa yhteistyössä huomioon. Isän ja Turon muutto aiheutti kriisin Turon elämän järjestykseen. Arkiympäristö muuttui ja äidin tapaamiset vaikeutuivat. Se ei muuttunut, että äiti ja isä antoivat edelleen Turon mielipiteille painoa ja luottivat Turon harkintaan. Niinpä Turolla nytkin oli psykologinen vapaus ilmaista tahtonsa ilman merkittävää lojaalisuuksien ristipainetta tai syyllisyyttä.

5.1.2. Yhdeksän täytöntöönpanosovittelua

Yhteistä täytöntöönpanoprosessissa kaikille lapsille on se, että lapsen ja toisen vanhemman yhteys on poikki: tapaamiset ovat jääneet toteutumatta tai lapsi ei ole palannut asuinpaikkaansa. Lapsesta näin erossa oleva vanhempi on hakenut asumis- tai tapaamispäätöksen täytöntöönpanoa. Täytöntöönpanosovittelutapauksissa on paljon vaihtelua lasten suhteessa siihen vanhempaan, johon yhteys on syystä tai toisesta poikki. Lapsi saattaa olla vieraantunut vanhemmastaan, jos viime tapaamisesta on vuosia, ja vanhempi hakee tapaamisia vanhan päätöksen mukaisesti. Myös säännöllisten tapaamisten järjestelmä on voinut äkillisesti kriisiytyä, jos esimerkiksi lapsi on säikähtänyt, peloissaan ja ehdottomasti alkaa vastustaa lähtöä toisen vanhemman luo. Lapsi voi olla hyvinkin kiintynyt tapaavaan vanhempansa, mutta heidän välillään on ratkaisuaan kaipaava ongelma. Täytöntöönpanoasiassa voi olla myös tasapeliiriita, jossa lapsi on hyvin kiintynyt kumpaankin vanhempaan, ja molemmat ovat kykeneviä huolehtimaan lapsestaan.

Vastaavasti lasten ratkaisut lojaalisuusongelmissa voivat olla monenlaisia. Monet lapset ovat lisäksi pitkään tai akuutisti altistuneet traumaattisiin kokemuksiin. Yhdeksän täytöntöönpanosovittelun kuvauksen avulla pyritään tarkastelemaan erilaisia sovittelun lähtökoh-
tia, lapsi–vanhempi-suhteita ja lapsen ratkaisuja lojaalisuusongelmaan.

Oona 9 v.

Oona oli viisivuotias isän ja äidin erotessa. He sopivat yhteisymmärryksessä Oonan huolehtimisesta työaikojensa mukaan. Kodit olivat melko lähellä toisiaan, mikä oli hyvä asia Oonan ystävyysuhteiden ja koulunkäynnin kannalta. Ensimmäisen kouluvuoden keväällä äiti alkoi seurustella, ja uusi kumppani vietti aikaansa yhä enemmän talossa. Toisen luokan alettua Oona alkoi olla yhä pidempiä jaksoja isän luona. Isän ja äidin välit kiristyivät ja lopulta puheyhteys katkesi. Tilanteen selkeyttämiseksi äiti haki oikeuden päätöstä yksinhuollosta ja Oonan asumisesta luonaan. Isä ei tehnyt vastavaatimusta vaan oletti, että luonapito jakautuu melko tasan kuten aiemmin. Seuraavan kesäloman jälkeen Oona jäi kokonaan tulematta äidin luo. Äiti haki oikeudelta huolto- ja asumispäätöksen täytöntöönpanoa. Äidin mukaan isä painostaa lasta eikä salli äidin luo menoa. Isän mukaan Oona isän pyynnöistä

huolimatta ei suostu menemään äidin luo; tyttö valittaa, että äiti ei päästä häntä pihalle luullen hänen karkaavan isän luo.

Sovittelijan tapaamisella Oona oli varovaisen, alakuloisen ja ahdistuneen oloinen. Isän tai äidin läsnä ollessa hän oli sitäkin pidättyvämpi. Omilla psykologin tapaamisilla koulusta ja kavereista puhuminen näytti olevan vapauttavaa ja Oona muuttui eloisaksi. Suurimpana toiveenaan Oona toi esiin sen, että äiti ja isä olisivat sovussa. Oona näytti olevan haastatteluissa erittäin lojaili sekä äitiä että isää kohtaan. Hän ei lähtenyt psykologille arvioimaan, miksi viime aikoina on ollut vaikeuksia. Käytännössä hän oli joutunut tekemään valintaa jatkuvasti äidin ja isän puolella olemisen välillä ja koki sen raskaaksi. Hän halusi, että äiti ja isä sopivat luonapidoista, jolloin hän suostuisi toimimaan sopimuksen mukaan. Itse hän ei halunnut esittää toivettaan, millainen sopimus voisi olla.

- - -

Sovittelussa äiti ja isä käsittivät, että Oonalle nykytilanne on sietämätön. Lopulta syntyi yhteisymmärrys Oonan asumisesta äidin luona, mutta lähes yhtä pitkistä isän luona olemisistä.

Oona oli psyykkisesti hyvin vaikeassa välikädessä. Alle kouluikäisenä hän toimi vanhempien töiden ja ”tasajaon” säätelämän sopimuksen mukaan. Mahdollisesti sitten äidin seurustelusuhde kiristi vanhempien välejä. Oonan omat muuttuneet kouluikäisen tarpeet ja aikataulut lisäsivät myös isän luona ja ulkona olemista. Oona joutui vanhempiansa vahvaan ristivetoon. Hän näytti kokevan itsensä syylliseksi isän ja äidin välien rikkoutumiseen. Koska isä ja äiti eivät pystyneet ratkaisemaan riitaansa, Oona oli neuvoton, ahdistunut ja ilmaisuissaan lukossa. Tässä asemassa Oona näytti kokevan, että tekee tai ehdottaa hän mitä tahansa, hän tekee väärin joko äitiä tai isää kohtaan. Hän toivoi ainoastaan sitä, että isä ja äiti olisivat sovussa.

Tino 9 v.

Eron jälkeen isä tapasi sisarensa kodissa Tinoa. Isän saatua oman asunnon Tino tuli sinne. Sitten isä alkoi seurustella; Tinon tuleminen viikonlopuille oli entistä katkonaisempaa. Pari

kertaa isä perui itse tapaamisen. Yhden tapaamisviikonlopun aikana isä ja hänen naisystävänsä riitelivät yöllä ja Tino heräsi. Myöhemmin hän kertoi äidilleen tapahtumasta ja sanoi, että sen jälkeen pelotti. Isälle Tino ei kokemuksestaan puhunut. Äiti sanoi, ettei isän kotiin tarvitse mennä, vaan "jos isä tulee tätisi luo, tapaatte siellä". Seuraavien viikonloppujen tapaamiset peruuntuivat. Äiti kirjoitti isälle Tinon pelkäävän tätä, kärsivän viime tapaamisen jälkeen unettomuudesta ja kieltäytyvän tulemast. Isä katsoi äidin manipuloivan poikaa ja vei tapaamisten täytäntöönpanohakemuksen kärjäoikeuteen.

Psykologin luona Tino käytti aikuismaista kieltä: isän luona "olo ei ole henkisesti turvallinen". Aiemmin tapaamiset olivat sujuneet "ihan tavallisesti, vaikka aina ei ole ollut tekemistä". Tapaamiskatkon alussa Tinoa oli helpottanut se, ettei isän luo tarvinnut mennä. Sovittelijat järjestivät tapaamisen Tinon ja isän kanssa. Tino tokaisi alkuun: "Miks mulla menee aina maha sekaisin kun mä näen sut?" Tino halusi puhua isän kanssa suoraan ja vaikutti uhmakkaalta. Isä piti sovittelijoiden esille ottamaa yöllistä riitelyä vähäisenä asiana, mutta sovittelijat toivoivat isän puhuvan siitä Tinon kanssa Tinon itsensä vuoksi. Tino oli isän kanssa käydyn keskustelun jälkeen tyytyväinen ja helpottunut.

- - -

Kertomuksessaan sovittelijat suosittelivat tapaamissopimukseen palaamista vähitellen päivätapaamisista alkaen. Äiti tahollaan ei luottanut isään ja sovittelijat olivat epävarmoja, noudattaisiko äiti oikeuden päätöksen mukaista vähitellen lisääntyvää tapaamisohjelmaa.

Tino piti äitiään turvallisena. Hän oli äidille täysin lojaali ja kertoi kokemuksistaan avoimesti äidille. Toisaalta äiti näytti säätelevän tapaamisia yksipuolisesti. Tino oli paitsi pelästynyt, myös loukkaantunut isälle. Tino moitti isää moraalisiin perusteisiin, mahdollisesti äidin tarjoamia käsitteitä käyttäen. Tino oli kiintynyt myös isäänsä, eikä tapaamiskatko pitkän päälle tuonut hyvää oloa. Turvattomuuden ongelma ja pelästymisen piti sovittelijoiden mukaan selvittää isän kanssa. Äidille saattoi riittää, että isän tapaamiset olennaisesti vähenevät tai että isän sisko olisi "valvojana" paikalla. Mahdollisesti tutuksi tulleiden sovittelijoiden tuki antoi Tinolle rohkeutta oman pettymyksen purkamiselle myös isälle itselleen.

Kosti 8 v.

Kostin äiti ja isä muuttivat erilleen pojan ollessa parivuotias. Suhteen loppuaikana Kosti oli pitkiä aikoja äidinäidin hoidossa. Kosti asui äidin kanssa esikouluun asti, mutta äidin uupumisen ja osin hänen miesystäviensä elämäntapojen vuoksi perhe oli lastensuojelun asiakkaana. Esikouluvuonna isä haki oikeuden kautta Kostin asumista luokseen ja sai myönteisen päätöksen, jossa samalla määriteltiin äidin säännölliset tapaamiset. Isä ei antanut Kostia tapaamisille, kun äidillä ei ollut omaa asuntoa ja kun Kosti puhui ”sen ukon” juopottelusta. Äiti haki tapaamisia oikeuden kautta, ja oikeus määräsi sovittelun.

Isän läsnä ollessa Kosti oli haluton puhumaan mitään. Hän vastaili kysymyksiin vasta, kun isä ja toinen sovittelija poistuivat eri huoneeseen. Psykologi kertoi luottamuksellisuudesta ja siitä, että viimeisellä kerralla Kosti valitsee, mitä hänen viestinään kerrotaan. Tämän jälkeen Kosti alkoi sujuvasti kertoa omista asioistaan, kavereistaan ja TV-peleistä. Kuitenkin tapaamista koskevissa asioissa hän vaikutti joka kerralla kiusaantuneelta ja välttelevältä. Kahdella kerralla hän alkuaan kieltäytyi tulemasta huoneeseen ja isä kertoi, että hän joutui tuomaan pojan puoliväkisin.

Sovittelijat järjestivät äidin tapaamisen siten, että he hakivat Kostia sovittuna aikana kotoa. Kosti sulkeutui WC:hen eikä olisi halunnut lähteä. Kun sovittelijat ehdottivat, ettei viivyttä tuntia kauempaa, Kosti tuli sovittelijoiden mukaan. Äidin luona Kosti haki äidin seuraa ja huomiota koko ajan. Lähtiessä hän takertui äidin syliin eikä olisi halunnut lähteä; tuolloin sovittu tunti oli jo ylitetty.

Kahden kesken Kosti otti kantaa siten, että hän ei halua, että äidin tapaamiset olisivat ”jossain toimiston lattialla” (eli valvottuina). Hän haluaisi tavata äitiä tämän kotona tai mummin luona. Kosti vältti tarkoin sanomasta kielteisiä tai myönteisiä asioita isästä tai äidistä. Kun äiti tai isä puhui toisesta vanhemmasta, Kosti pysyi erossa keskustelusta. Kosti kiusaantui siitä, että hänen täytyy ottaa kantaa asumis- ja tapaamisasioihin. Hän osoitti mielummin puheenvuoron (ja vastuun) aikuisille: ”Kysy niiltä, äläkä multa!”

Kosti oli toisensa poissulkevien lojaalisuuksien välissä, ja hänen ratkaisunsa oli välttää puhetta. Mahdollisesti hän oli huomannut, että hänen sanomisiaan toistetaan ja käytetään toista vanhempaa vastaan tai häntä itseään moititaan. Hän mieluummin vaikenä eikä puheen tasolla ottanut kantaa isän tai äidin asioihin. Isän tai äidin erikseen läsnä ollessa Kosti kuitenkin takertui vanhempansa eikä halunnut erkaantua tästä.

Aikuiset luovat sen turvan, jossa vapaus ja halu oman kannan ilmaisemiseen lähtevät. Tällainen turvallisuudentunne näytti Kostilta puuttuvan.

Sara 11 v.

Sara oli asunut äitinsä kanssa koko ikänsä. Hänen ollessaan vauva isä kävi häntä viikoittain katsomassa. Saran ollessa kolmevuotias vanhemmat tekivät sopimuksen, jonka mukaan Saralla on oikeus tavata isää joka toinen viikonloppu. Vähitellen isän hakemiset harvenivat. Saran ollessa viisivuotias tapaamiset loppuivat kokonaan. Isä lupasi lähettämässään postikorteissa ottaa yhteyttä, mutta tapaamiset eivät toteutuneet. Kuuden väli vuoden jälkeen isä halusi aloittaa Saran tapaamiset. Saran ehdottomasti kieltäytyttyä äiti vastasi kieltävästi. Isä vei täytäntöönpanohakemuksen oikeuteen vanhaan sopimukseen nojaten. Oikeus määräsi sovittelun ja sen ajaksi valvottuja tapaamisia.

Psykologin luona Sara puhui suoraan. Hän sanoi, että häntä on rasittanut ja valvottanut kysymys isän tapaamisista. Hän sanoi, ettei halua tavata tätä ollenkaan, kun ei isääkään aiempina vuosina ole kiinnostanut. Hän lisäsi, että isä on hänelle vieras ihminen. Ensimmäistä tapaamista kuitenkin suunniteltiin. Sara totesi, että hänellä ei ole mitään puhumista. Psykologi kysyi, voisiko hän auttaa puhumisessa. Sara sanoi, että ”voit sä kysyä sen juomisesta”. Isän tapaamisen jälkeen Sara totesi: ”Olihan se hyvä kuulla, mitä se sanoi. Mut ei ne asiat niin ollu.” Käyntien lopussa Sara pohti, että jos hänen pakotetaan tapaamisille, niitä voisi olla pari kertaa vuodessa ja valvottuina.

Oikeus katsoi alkuperäisen sopimuksen täytäntöönpanon selvästi lapsen edun vastaiseksi. Seuraavien kuukausien ajalle määrättiin muutama lyhyt valvottu tapaaminen, jona aikana Saralla on mahdollisuus tutustua isäänsä. Tämän jälkeen Sara voisi itse päättää, haluaako tavata isää jatkossa.

Sara oli kiinnittynyt äitiinsä ja täysin lojaali häntä kohtaan. Isä oli Saralle vieras aikuinen. Saran käsitykset isästä olivat kielteisiä. Sara oli myös loukkaantunut isälle, jonka hän koki hyljänneen hänet. Isälle itselleen Saralla oli merkitystä. Isä oli ollut kiinteämmin tytön elämässä varhaisena ajanjaksona, jota Sara taas ei voinut muistaa.

Aki 5 v. ja Aapeli 3 v.

Eron jälkeen äiti muutti lasten kanssa kauas kotikyläänsä. Tällöin Aapeli oli vuoden vanha. Parin vuoden aikana isä tapasi lapsia muutaman tunnin kerrallaan äidin kotona, mutta tilanteet muuttuivat yhä riitaisemmiksi. Isä kuljetti rekkaa kaukoliikenteessä. Hän haki runsaan kuukauden välein toistuvia viikon tapaamisia oikeuden kautta ja sai toivomansa päätöksen. Tapaamisviikkoina isä oli vapaalla ja keskittyi omien sanojensa mukaan ”kokonaan lasten kanssa touhuamiseen”. Äiti peruutti lasten ja isän tapaamisia ja niihin tuli yhä pidempiä taukoja. Perusteena äidillä olivat lasten sairastelut ja Akin keliakiaepäily. Isän mukaan äiti järjestää esteitä, kuten lääkärikäyntejä tapaamisviikoille, jotteivät lapset voisi tulla. Isä sanoi noudattaneensa kaikkia äidiltä tulleita ruokaohjeita, eikä poika ole hänen luonaan oirehtinut. Äiti pyrki todistamaan, että sairastelu lisääntyy tapaamisten jälkeen. Hänen mielestään isän tulisi tavata lapsia lähempänä näiden kotia. Isän mukaan äiti pyrki vieraannuttamaan lapsia isästä. Kun tapaamisissa oli usean kuukauden katko, isä vei täytäntöönpanohakemuksen oikeuteen.

Aki ja Aapeli tapasivat ensin äidin kanssa sovittelijoita. Aki näytti lelujaan ja sitten perheen valokuvia. Kysyttäessä hän osoitti kuvista myös isän. Enempää hän ei isästä puhunut, vaan ryntäsi takaisin lelujensa luo.

Sovittelijat järjestivät myöhemmin isän ja lasten tapaamisen siten, että äiti toi lapset toimistoon ja poistui. Äiti sanoi, että oli todella vaikeaa saada Aki lähtemään. Sovittelijat veivät lapset huoneeseen, jossa isä oli. Aapeli juoksi isää kohti

ja kiersi kätensä tämän ympärille. Aki teki lähtöä äidin perään, mutta hänet saatiin takaisin. Aki meni kaapin taakse, kääntyi nurkkaan päin ja jäi sinne. Sovittelijat poistuivat huoneesta. Kun he palasivat, Aki oli tullut nurkasta. Hän oli kehittänyt leikin, jossa hän piilotteli esinettä ja isän tuli löytää se. Kaikilla kolmella näytti olevan hauskaa, ja leikki jatkui. Myöhemmin sovittelijat sanoivat, että yhteinen aika alkaa loppua ja että äiti on odotushuoneessa. Aki alkoi juosta ympäri huonetta, jotta isä ottaisi hänet kiinni. Vauhdissa Akin käsi osui tuolin käsinojaan ja Aki pidätteli itkua. Isä yritti ottaa Akin syliinsä, mutta Aki juoksi käytävään.

Lapsilla oli sovittelijoiden käsityksen mukaan vahva kiintymyssuhde äidin ohella myös isään. Aapelilla ei ollut lojaalisuudessa ongelmaa (ainakaan vielä), vaan hän siirtyi luottavaisesti vanhemman luota toisen luo. Akille siirtymät olivat vaikeampia, ja äidille hän (äidin mieliksi ollakseen?) osoitti haluttomuutta mennä isän luo.

Lassi 7 v.

Lassin äiti ja isä olivat kokeilleet vähän aikaa yhdessä asumista Lassin syntymän aikoihin, mutta todenneet, ettei yhteen sovita. Ekaluokkalaisten Lassin ja äidin perheeseen kuului myös 15-vuotias sisarpuoli, jonka isä asui ja työskenteli hiihtokeskuksessa Lapissa. Isosisko ei tavannut viikonloppuisin isäänsä, mutta hän vietti sitä pidemmät lomansa lähes kokonaan pohjoisessa. Lassin isän työ oli kausittaista, ja isä vietti paljon aikaansa maalla tädiltä perimässään mummonmökissä. Lassi ei aina siellä viihtynyt, jolloin hän kaipasi paitsi äitiä myös kavereitaan. Äidin ja isän välille syntyi kitkaa, jos Lassi ei halunnut tulla sopimuksen mukaiselle tapaamiselle. Joskus isä itsekin perui tapaamisen. Kerran Lassi satutti jalkansa maalla ja olisi halunnut soittaa äidille. Puhelin ei toiminut, ja isä vakuutti hoitavansa jalkaa. Lassi protestoi, mutta rauhoittui sitten. Seuraavalle lomajaksolle Lassi kieltäytyi lähtemästä. Äiti viestitti isälle, ettei hän voi hysterisesti huutavaa poikaa pakottaakaan. Koulun alettua Lassi ei tullut viikonloputapaamiseenkaan. Isä haki oikeudelta tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa.

Ensimmäisessä keskustelussa sovittelijoiden ja äidin kanssa Lassi oli aluksi jännittynyt. Äiti rohkaisi, että Lassi voi kertoa asiat aivan omalta kannaltaan. Ollessaan psykologin kanssa kahden Lassi vapautuikin kertomaan itsestään, kavereis-

taan ja vapaa-ajan harrastuksistaan. Tapahtumista mökillä hän kertoi varsin avoimesti: hän olisi halunnut palata äidin luo, mutta isä yritti lohduttaa ja sanoi hoitavansa häntä itse. Psykologi ehdotti, että isä hakisi hänet seuraavalle sovitte-
lutapaamiselle, mutta Lassi ei siihen suostunut. Päädyttiin siihen, että äiti tuo Lassin ja lähtee sitten omille asioilleen.

Seuraavalla käynnillä Lassi jutteli aluksi hetken psykologin kanssa. Kun isä tuli huoneeseen, jossa Lassi oli, Lassi liikahti ja jännittyi. Hän katsoi isää silmiin ja oli varautuneen ja vakavan oloinen. Kun keskusteltiin pitkästä tapaamattomuuden jaksosta, Lassi sanoi, että hän ei ollut halunnut tulla isän luo. Lassi näytti tietävän, että isä arvosteli äitiä asiasta ja lisäsi: ”ei se äidistä johdu.” Isä ei jatkanut tästä aiheesta. Hän kyseli, mitä Lassille kuuluu. Isä muisteli yhteisiä tekemisiä Lassin kanssa, kuten liiterin maalaamista ja metsäretkiä. Lassi hymyili pari kertaa ja kommentoi hiljaa. Toisella isän tapaamisella Lassi oli selvästi vapautuneempi ja ehdotteli isälle, mitä talvella tehtäisiin. Isän poistuttua psykologi esitti Lassille tapaamista isän kotona. Lassi sanoi, että hän voisi lähteä ihan lyhyelle käynnille isän luo. Äidin ja Lassin kanssa sitten sovittiin, että Lassi menee isän luo ensi kerralla psykologin kanssa.

Seuraavalla kerralla psykologin luona Lassi esitti toivomuksen, että viikonloppu-
tapaamiset olisivat harvemmin kuin tähän asti. Sovittelija totesi, ettei oikeus voi paljoa muuttaa päätöstä. Keskustelun aikana Lassi katsoi usein kelloa, joko lähdetään. Parkkipaikalta Lassi kulki edellä puolijuoksua isän ulko-ovelle asti. Isä avasi oven ja Lassi pujahti sisään. Hän katsoi nopeasti huoneet läpi, kommentoi havaitsemiaan muutoksia ja alkoi sitten etsiä korkeasta kaapista tavaroitaan. Myöhemmin isä istui pöydän ääressä puhumassa psykologin kanssa. Lassi kiersi takaa kätensä isän kaulan ympärille ja kysyi: ”mennäänkö tänään mummun luo?”

Lassille äiti oli elämän keskushenkilö, johon hän turvautui ja jolle hän osoitti lojaaliutensa. Lassi näytti myös suojelevan äitiä isän syytöksiltä. Lassi pelkäsi voimakkaan ikävän tunteen toistumista, kun äitiin ei maalta saatu yhteyttä. Nyt hän näytti jännittävän isän tapaamista pitkän tauon jälkeen, jonka hän koki itse aiheuttaneensa. Kun isä oli hyväntuulinen eikä vihai-

nen, pelko väistyi kahden tapaamisen aikana. Sovittelijoille erikseen Lassi ilmaisi toiveen harvempaa tapaamista. Mahdollisesti äiti oli rohkaissut siihen.

Nella 5 v.

Nellan isä ja äiti erosivat tytön ollessa kaksivuotias. Isä sai asunnon läheltä. Joka toisen viikonlopun luonapidon lisäksi isä saattoi ulkoilla Nellan kanssa työpäivän jälkeen. Kun äiti ja Nella muuttivat kauemmas, syntyi erimielisyyksiä. Isä halusi jatkaa arkitapaamista, mutta äiti sanoi niiden rasittavan lasta pitkän hoitopäivän jälkeen. Sosiaalityöntekijän välityksellä sovittiin yksi arkitapaaminen. Kerran äidin vanhemmat olivat lähdössä junamatkalle Nellan kanssa. Äiti kysyi isältä, voisiko tapaaminen jäädä väliin. Isä otti sosiaalityöntekijään yhteyttä kysyen oikeuksiaan. Tämän välityksellä sovittiin, että isä käy katsomassa Nella mummolassa ennen matkaa. Kun isä tuli, pitivät isovanhemmat jo kiirettä, ja paikalla olleen äidin kanssa syntyi sanaharkkaa ulko-ovella. Nella näki eteisestä, kun isä raivostui, paiskasi oven kiinni ja löi kukkaruukun kaiteelta maahan.

Tämän jälkeen Nella kieltäytyi kokonaan lähtemästä isän luo. Äiti otti sosiaalityöntekijään yhteyttä, mitä tehdä, kun lapsi huutaa tauotta, kun pitäisi lähteä. Hän oli myös levoton iltaisin ja nukkumaanmeno oli vaikeaa. Äidille sanottiin, että tässä tilanteessa lapsen ei ole pakko mennä, vaan asia on selvitettävä. Äiti haki Nellalle apua pelkojen vuoksi. Tilanne ei kuitenkaan laennut. Kun isä tuli Nella hakemaan, tämä juoksi pois ovelta ja kiljui. Isä uskoi Nellan kylä rauhoittuvan hänen kanssaan. Kun äiti ei suostunut antamaan itkevää lasta isälle, isä haki oikeudesta Nellan tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa.

Oikeus määräsi täytäntöönpanosovittelun ja isän ja lapsen parin tunnin tapaamisia, joista kahteen ensimmäiseen Nella lähtisi päivähoitajan luota. Ensimmäiselle kerralle Nella lähti itkien, toisellakin selvästi äidin kertoman mukaan jännitti. Kolmannella kerralla Nella oli kysynyt äidiltä: ”Voinko jo mennä ulos odottamaan?”

Nella tuli sovittelukäynnille äidin kanssa. Hänelle oli kerrottu, että isä tulee paikalle myöhemmin. Nella ei halunnut erkaantua äidistä vaan piti tämän käsivar-

resta kiinni. Kun isä tuli, Nella oli hiljaa ja katsoi isää tarkoin. Keskustelua käytiin isän ja äidin kanssa ”neutraaleista” aiheista, Nellan varhaisvaiheista. Nella näytti rentoutuvan, ja hän pyysi paperia piirtämiseen. Myöhemmin äiti poistui huoneesta, ja Nella halusi esitellä piirustustaan isälle.

Nella oli pelästynyt isän aggressiivista käytöstä äitiä kohtaan. Hän kieltäytyi menemästä isän mukaan ja turvautui äitiin. Hän myös kärsi pelkotiloista, jotka liittyivät isään ja joita oli vaikea helpottaa ilman isän yhteistyötä. Oikeuden määräämät tapaamiset alkoivat siten, että äiti ja isä eivät kohdanneet luovutustilanteissa. Vähitellen isän luo meno oli taas helpompaa, mutta vielä Nella näytti pelkäävän isän ja äidin kohtaamista. Nellan jännitys laukesi, kun hän näki isän ja äidin kykenevän keskustelemaan sovussa.

Inka 14 v. ja Iina 12 v.

Erossa äiti muutti yhteisestä kodista. Inka ja Iina halusivat jäädä isän kanssa vanhaan rivitalo-asuntoon ja jatkaa tuttua koulua. Oikeus päätti lasten asumisen isän luona. Inka ja Iina alkoivat tulla äidin luo yhä epäsäännöllisemmin. Äidin mukaan isä veti mattoa tyttöjen tapaamisoikeuden ja siten hänen ja tyttöjen suhteen alta. Äiti haki tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa oikeudesta.

Sovittelussa tilannetta selviteltiin vanhempien kanssa, yhdessä ja erikseen. Kummallakin työllä oli kavereita isän kodin läheisyydessä, ja heidän kanssaan tytöt olivat viikonloppuisin paljon yhdessä. Isän mukaan äiti ei päästänyt tyttöjä omiin menoihin. Nämä saattoivat mennä äidin luo perjantain sijaan vasta lauantaina tai lähteä jo aiemmin pois. He kokivat, ettei äidin luona aina ole tekemistä. Äiti ei tiennyt, mitä tytöt olivat kavereidensa kanssa sopineet, eikä hänellä ollut otetta tyttöjen asioihin eikä isä tuntunut tukevan hänen ja lasten suhdetta. Isä toisaalta sanoi itsekin toivovansa tyttöjen ja äidin ehjiä viikonloppuja, jotta saisi itse jonkin verran omaa aikaa.

Sovittelijalla Inka ja Iina kävivät sekä yhdessä että yksin. Tytöt olivat alakuloisia, ja tapaamisasian miettiminen näytti raskaalta. Äidillä ja isällä ei ollut puheyhteyttä, ja tytöt joutuivat puolin ja toisin kuljettamaan viestejä, mihin he ovat

haluttomia ja kyllästyneitä. Jos asiat eivät sujuneet, tytöt kokivat saavansa kummaltakin arvostelua. Jos äiti ja isä voisivat sopia käytännöistä, tyttöjen olisi Inkan mukaan helpompi toimia sen mukaan.

- - -

Sovittelussa löytyivät sellaiset yhteydenpidon säännöt, jotka kaikki saattoivat hyväksyä. Äiti suunnittelisi tyttöjen kanssa aina seuraavan tapaamisen. Tytöt kertoisivat isän sijaan äidille, jos äidin viikonlopulle on tulossa muita menoja. Äiti olisi valmis joustamaan tyttöjen menojen mukaan ja kuljettaisi heitä. Äiti ja isä käyttävät tekstiviestiä, jos on keskinäistä kysyttävää tai tiedotettavaa. Toinen toisensa moittiminen viesteissä lopetetaan.

Tytöt olivat tulleet ikään, jolloin he omin tein sopivat viikonloppumenoja. He kysyivät lupaa läsnä olevalta vanhemmaltaan. Menoja oli myös tapaamisviikonlopuille, ja kun vanhempien keskusteluyhteys oli poikki, syntyi skismaa. Äiti syytti isää tyttöjen vieraannuttamisesta äidistä. Tytöt kokivat syyllisyyttä omista ratkaisuksistaan, joutuivat kuljettamaan viestejä ja kuuntelemaan isän ja äidin toistensa moittimista. Kumpikaan vanhempi ei ollut tyytyväinen. Siskokset turvautuivat lähinnä toisiinsa ja tekivät päätöksiä yhdessä. Yhteistyö oli sujunut isän kanssa paremmin. Lojaalisuutta kummallakin oli enemmän isän suuntaan, mutta toisaalta tytöt ottivat etäisyyttä kumpaankin vanhempaansa ja tekivät ratkaisuja keskenään. Eniten he toivoivat isän ja äidin sopua. Näin he pääsisivät myös raskaaksi kokemastaan välikädestä.

Samuli 10 v.

Perheeseen kuului äidin, isän ja Samulin lisäksi häntä kahta vuotta nuorempi sisko ja kolme vuotta nuorempi veli. Samulin ollessa 7-vuotias isä muutti yhteisestä asunnosta parin kilometrin päähän. Samuli halusi asua isän kanssa. Ensimmäisen vuoden aikana Samuli piipahti usein arkisinkin äidin ja sisarusten luona.

Isän työpaikka siirtyi toiselle paikkakunnalle. Samulia täytyi isän mukaan suostutella ja rohkaista mukana muuttamiseen kesken kouluvuoden, ja hän oli siihen lopulta valmis. Pikkusisarukset olivat isän luona kerran kuukaudessa ja Samuli äidin luona kerran kuukaudessa. Samulin lähdöt takaisin isän luo olivat äidin kertoman mukaan yhä vaikeampia ja alakuloi-

sempia. Syksyllä Samulin keskittyminen koulutyöhön romahti. Kotona hän sai muutaman silmittömän raivokohtauksen. Isä haki pojalle apua. Hiihtolomalta Samuli kieltäytyi ehdottomasti palaamasta isän luo. Äiti viestitti isälle, että ”en voinut pakottaa poikaa lähtemään”. Seuraavana aamuna äiti soitti oikeusaputoimistoon, jossa neuvottiin hakemaan pojan asumiseen muutosta. Kun isälle selvisi, ettei äiti aiokaan palauttaa Samulia, hän haki sopimukseen perustuen asumisen täytöntöönpanoa oikeudesta.

Samuli puhui rauhallisen ja keskittyneen oloisena. Hän kertoi halunneensa alun perin asua isän luona senkin vuoksi, ”ettei isä olisi yksin”. Aluksi Samuli viihtyikin ”ihan hyvin”. Uudessa asuinpaikassa riitoja alkoi olla yhä enemmän. Samuli pelkäsi, mitä tapahtuu, jos ne yltyvät. ”Isä oli ennen erilainen mua kohtaan”, Samuli sanoi. Hän oli pettynyt, kun isän uusi naisystävä meni isän puolelle. Samuli olisi joutunut jälleen vaihtamaan koulua, kun isä olisi avovaimonsa kanssa hankkinut yhteisen asunnon. Samuli sanoi, että hänellä on koko ajan ikävä paitsi äitiä ja sisaruksia, myös serkkuja ja vanhoja kavereita. Kysyttäessä, toiko äidin luo jääminen jotain hyvää tullessaan, Samuli vastasi: ”Ikävä hävisi saman tien.”

Samuli istui hiljaa, kun isä tuli sovittelijan huoneeseen. Kahteen kuukauteen ei ollut tavattu. Tunnin lopussa Samuli istui helpottuneen oloisena isän sylissä eikä asumisasiasta keskusteltu. Samuli kiteytti kannanottonsa vielä psykologin kanssa erikseen. Hän sanoi, että jos hän saa jäädä äidille, hän haluaa olla sisarustensa kanssa isän luona useammin kuin kerran kuussa.

Samulille molemmat vanhemmat olivat läheisiä, samoin sisarukset, ja Samuli halusi olla lojaali sekä isälle että äidille. Samulin ratkaisun isän luona asumisesta ja sisarusten päätöksen äidin luo jäämisestä olivat molemmat vanhemmat hyväksyneet, eikä kenellekään aluksi tullut merkittävää lojaalisuusristiriitaa. Samuli perusteli omaa ratkaisuaan myös siten, että isä ei joutuisi asumaan yksin. Sitten olosuhteet muuttuivat. Samuli alkoi voida huonosti ja ikävöidä uudessa paikassa ja lopulta tarttunut toiveeseensa jäädä äidin ja sisarusten luo. Ensimmäistä isän tapaamista lopullisen päätöksensä jälkeen hän vielä jännitti. Kun isä ei arvostellut Samulia, pojan olo alkoi helpottua.

5.2. Lasten lojaalisuudet ja niiden ristiriidat

Lapset osoittivat eri tavoin lojaliteettiaan keskeisissä kiintymyssuhteissaan. Lapsen kuulemisessa ei ollut mahdollista syvemmin analysoida kiintymyssuhteen tyyppiä. Tapaukset osoittavat, etteivät kaikki lapsi–vanhempi-kiintymyssuhteet eivätkä kaikki lojaalisuussuhteet ole ongelmatonta tai turvallisia. Lojaliteetti ei tarkoita samaa kuin kiintymys, vaan se on pikemmin tapa ilmaista kiintymyksensä tietyissä tilanteissa. Kun lapsen on valittava kahden kiintymyskohteen väliltä, hän joutuu lojaalisuuden ristiriitaan.

Olosuhdeselvitykset. Kim kantoi vanhemmastaan sinänsä myönteisellä tavalla huolta. Vaarana hänen kehitykselleen arvioitiin vanhempi- ja lapsi-roolien pysyvämpi sekoittuminen. Muiden kuvattujen lasten kiintymyssuhteet ovat turvallisen tuntuisia niin, että lapset saattoivat luottaa kummankin vanhemman huolenpitoon ja ilmaista itseään vapaasti. He olivat lojaaleja vanhemmilleen, joskin *Petra ja Niko* joutuivat tasapainoilemaan isän ja äidin erimielisyyden välissä.

Täytäntöönpanosovittelut. Lojaalisuuden ilmenemisessä oli vaihtelua ja lojaalisuuden osoittamisen tavat herättivät jatkokysymyksiä. *Oonan* ja *Samulin* suhde kumpaankin vanhempansa näytti perustaltaan olevan hyvä ja turvallinen, mutta kummassakin tapauksessa vanhempien ratkaisematon erimielisyys lapsen asumisesta aiheutti lapselle vaikean lojaalisuusongelman ja turvattomuuden tunnetta. *Tino*, *Lassi* ja *Nella* eivät kokeneet toisen vanhempansa tapaamista turvalliseksi, ja vanhempien keskinäisen epäluottamuksen vuoksi ongelma ei ilman ulkopuolista apua poistunut. Kukin lapsi turvautui lähivanhempansa. Tinon lähivanhempi näytti aktiivisesti ajavan ratkaisua, jonka mukaan toisella vanhemmalla ei olisi sopimuksen mukaisia tapaamisia. Mahdollisesti hän kohdisti Tinoon suoria lojaalisuusvaatimuksia. Kaikissa tapauksissa lapsen lojaalisuus oli ainakin konfliktin aikana voimakkaampaa sitä vanhempaa kohtaan, jonka luona lapsi asui. Tino, Lassi ja Nella olivat kiintyneet myös tapaavaan vanhempaan sekä ikävöivät tätä, ja tapaamiskatkon loppuminen oli heille helpottavaa. *Aki* vältteli toista vanhempansa mahdollisesti saadakseen hyväksyntää toiselta, sillä siirtymätilanteet olivat hänelle vaikeimpia. 3-vuotias pikkuveli *Aapeli* ei ainakaan vielä näyttänyt tuntevan painetta lojaalisuusvalinnan tekemiseen, vaan osoitti avoimesti kiintymystä myös tapaavaan vanhempaan (usean kuukauden katkosta huolimatta). *Kosti* liittyi kulloinkin läsnä olevaan vanhempaan ja

osoitti tähän kiintymystään takertumalla erotilanteessa. Hän ei kokenut kuitenkaan asemaansa tai haastattelevaa työntekijää turvalliseksi: hän kieltäytyi puhumasta kaikesta, mikä koski äitiä ja isää. Näin hän vältti pettämistä kummankaan lojaalisuusodotuksia. *Sara* oli ainoastaan lähivanhempaansa kiintynyt ja kiinnittynyt sekä lojaali tälle. Vuosien tapaamiskatkon aikana kuva etävanhemmasta oli muodostunut ja vakiintunut kielteiseksi. Pientä uteliaisuutta Saralla oli tämän elämästä ja kuulumisista, muttei halua tavata. *Inka ja Lina* olivat tulossa murrosikään, jolloin vanhempien yhteistyö mm. rajojen pitämisessä tukisi lapsen turvallista kasvua. Isän ja äidin välillä puuttui keskusteluyhteys. Tytöt toteuttivat omia ratkaisujaan ja voivat huonosti: he eivät tunteneet saavansa hyväksyntää kummaltakaan.

Lojaliteettien ristiriita oli useimmissa kuulemistilanteissa selvästi havaittava lapsen oma ongelma. Kun lapsen mielipidettä kysytään asumisesta ja tapaamisista, lojaliteetit ovat usein *toisensa poissulkevia*: toisen puolelle meneminen on toista vastaan. Tapausesimerkeissä lapsi saattoi yrittää luovia, kieltäytyä ottamasta kantaa tai valita puolensa, jolloin hän ainakin tilapäisesti luopui lojaalisuudesta toista vanhempaansa kohtaan.

Lasten lojaalisuusongelman ratkaisuyritykset. Tapauksertomuksista nähdään lasten toisistaan poikkeavia ratkaisuja tai toimintatapoja kuulemistilanteessa, kun lojaalisuudet ovat ilmeisessä ristiriidassa. Näitä ratkaisumalleja voitiin erottaa neljää päätyyppiä:

1. *Lapsi liittyy yhteen vanhempaan.* Tässä ratkaisussa lapsi on lähes poikkeuksetta lojaali sitä vanhempaansa kohtaan, jonka luona hän asuu. Hän ilmaisee mielipiteitä, joiden takana tietää tai olettaa tämän vanhemman olevan. Selvimmin ja johdonmukaisimmin haastattelujen kuluessa yhteen vanhempaansa liittyivät Tino ja Sara, samalla he torjuivat toista. Myös Samuli liittyi kannanotoissaan johdonmukaisesti yhteen vanhempansa, mutta osoitti näkyvästi kiintymystään myös toiselle.
2. *Lapsi liittyy siihen vanhempaan, jonka kanssa kulloinkin on, ja osoittaa hänelle kiintymyksensä.* Suuri osa lapsista toimi siten, että kummankin vanhemman erikseen läsnä ollessa he osoittivat eri tavoin kiintymystään tätä kohtaan. Mikäli lapset koskettelivat puheessaan kiistanalaista asumis- tai tapaamisasiaa, puhe sai eri vivahteita sen mukaan, oliko isä tai äiti läsnä. Jos joku näistä lapsista yhden vanhemman läsnä ollessa otti kantaa tämän edustaman ratkaisun puolesta, hän toisen vanhemman aikana ei kuitenkaan

ottanut kantaa tätä vastaan. Näitä lapsia ovat kuvatuista olosuhdeselvittelyistä Kim ja Niko sekä täytäntöönpanosovitteluista Oona, Kosti, Aki, Lassi ja Nella.

3. *Lapsi sulkeutuu tai ottaa kumpaankin vanhempaansa etäisyyttä.* Yksi mahdollisuus lapselle välttää lojaalisuuden ristiriitaista ilmaisua on välimatkan ottaminen kumpaankin vanhempaansa. Sisarukset Inka ja Iina olivat joutuneet vastakkaisten lojaalisuusodotusten kohteeksi, mutta he tekivät omia ratkaisujaan ja ottivat etäisyyttä sekä isään että äitiin.
4. *Lapsi on lojaali ja avoin tunteissaan ja kertomuksissaan sekä isälle että äidille.* Näin teki 3-vuotias Aapeli, joka ei joko vielä tiedostanut vanhempien ristikkäisiä lojaalisuusodotuksia tai häneltä ei lojaalisuutta vielä edellytettykään. Petra valitsi asumisen äidin luona, mutta korosti haluavansa olla paljon myös isän kanssa. Turolle vanhemmat antoivat melko itsenäisen ratkaisuvallan, eikä Turo valintaa tehdessään ollut huolissaan suhteestaan vanhempiinsa. Huoltoriitatilanteissa lasten avoin kiintymyksen ja myönteisten tunteiden osoittaminen molempia vanhempiaan kohtaan näyttää joka tapauksessa poikkeukselta. Jos lapsi on aiemmin saanut vapaan tilan ilmaista toiveitaan kummallekin vanhemmalleen ja huoltoriidan aikana lapsen tahto otetaan huomioon (Turo) tai jos lapsi on niin pieni, ettei hän vielä tiedosta tai tunne painetta valinnan tekoon (Aki ja Niko), tämä on mahdollista.

Lojaalisuusristiriidan voimakkuutta ja sen vaikutusta lapseen arvioitiin lausunto- ja kertomusaineiston perusteella. Arvio tehtiin koko tapausaineistosta kliinisesti (13 olosuhdeselvityksessä ja 36 täytäntöönpanosovittelussa haastateltua lasta) lapsen oireilun, tapaamistilanteissa havaitun painostuksen tai lapsen suoraan ilmaiseman vaikean valintatilanteen perusteella. Kriteeriksi *vaikeaan* lojaalisuusristiriitaan määriteltiin psyykinen tai psykosomaattinen oireilu (masennus, unettomuus, lisääntynyt levottomuus, vatsakivut siirtymien aikaan ym.) tai voimakkaan painostuksen (esim. hylkäämisen uhkailun) kohteeksi joutumien. Ristiriidan vaikeusaste luokiteltiin siten sekä lapsen oman tilannearvion ja reagoinnin pohjalta että ilmenneen suoran pakoituksen perusteella. Kahdessa täytäntöönpanosovittelussa lapsen aktiivinen manipulointi, uhkailu tai painostaminen voitiin todentaa, ja niissä lapset voivat ilmeisen huonosti. Ristiriita luettiin *melko vaikeaksi*, kun lapsi tiedosti vaikean asemansa isän ja äidin välissä ja kertoi siitä, tai

työntekijä havaitsi sen, mutta lapsen psyykkinen energia riitti vielä kohtuullisesti omiin arkiin asioihin ja ihmissuhteisiin. Lojaalisuusristiriidan voimakkuutta ei tässä siten määritelty vanhempien lojaalisuusodotusten vastakkaisuuden pohjalta (jota lapsen kokemus heijastaa), vaan lapsen itse kokeman ristiriidan ja hänen psyykkisten oireidensa pohjalta. Sitä, kuinka paljon lapsen paha olo ja oireilu liittyivät juuri lojaalisuuden ristiriitaan (eikä muihin tekijöihin), voitiin päätellä lapsen käyttäytymisen vaihtelusta haastattelutilanteesta toiseen.

Lojaalisuusristiriidan vaikeusasteesta ja edellä mainituista lapsen toimintamalleista lojaalisuusongelmassaan muodostettiin *ristiintaulukoinnit*. Tarkoituksena oli arvioida, onko lojaliteetin vaikeus yhteydessä siihen, minkä toimintamallin lapsi valitsee. Lapsessa havaitun lojaalisuusristiriidan vaikeusaste on taulukossa *rivimuuttujana*. *Sarakemuuttujan* avulla kuvataan sitä, kuinka lapsi haastattelujen aikana sekä sanoin että elein ilmaisi suhdettaan isäänsä ja äitiinsä. Episodit sisälsivät vanhempien ja lapsen yhteiset tapaamiset ja saattamishetket sekä lapsen yksilöhaastattelut. Oikeutta varten kirjoitetuissa lausunnoissa ja kertomuksissa kuvattiin myös havainnot, jotka tässä on luokiteltu neljään edellä kuvattuun pääryhmään. Täytäntöönpanosovittelujen ja olosuhdeselvitysten *taulukot (3 ja 4)* on muodostettu erikseen.

Taulukko 3: Täytäntöönpanosovittelussa tavattujen lasten arvioitu tai heidän kertomansa lojaalisuusristiriita ja sen ratkaisu haastatteluepisodien aikana.

1. TÄYTÄNTÖÖNPANO-SOVITTELU	LAPSEN LOJAALISUUSRATKAISU KUULEMISTEN YHTEYDESSÄ				
LOJAALISUUDEN RISTIRIIDAN VOIMAKKUUS LAUSUNTOJEN MUKAAN	1. Liittyy täysin toisen vanhemman kantaan	2 Kanta puuttuu tai vaihtelee, ilmaisee kiintymyksensä läsnä olevalle	3 Arvioi ”etäämpää”, ottaa välimatkaa	4 Ilmaisee kiintymyksensä avoimesti molemmille	Lkm
Vaikea: <ul style="list-style-type: none"> • vakava psyykinen oireilu • vaikea tai mahdoton tuoda kantaansa tai valintapakko 	N=6 T10p, L7t, J5t, E8t, B10p, J11p	N=4 A5p, N5t, O9t, K8p	N=2 I14t, I13t	N=1 tS7	13
Melko vaikea: <ul style="list-style-type: none"> • lapsi kertoo vaikeasta asemastaan isän ja äidin kannan välissä • <u>tai</u> työntekijä on havainnut sen ja raportoinut siitä 	N=6 R10p, S8t, F7p, D9t, P11p, S10p	N=7 H6t, L7p, L12t, O8t, T9p, U7p, S5t	N=3 U12t, A11p, Y14p	N=3 M9t, V14t, A3p	19
Ei merkittävää lojaalisuusongelmaa, <ul style="list-style-type: none"> • lapsi kertoo kantansa avoimesti, äiti ja isä hyväksyvät sen 	N=3 S11t, I10p, N11t,	N=1 G5p			4
Yhteensä	15	12	5	4	36

*Täytäntöönpanosovittelut (36 lasta) sijoittuivat usein eron jälkeen pitkittyneeseen ja jumiutuneeseen konfliktiin, jossa saattoi olla takana jo useita sovitteluja, selvittelyjä ja eri asteiden oikeuskäsittelyjä. Oli siten jo oletettavaa, että ristiriidat lapsen mielessä ovat keskimäärin vakavampia kuin olosuhdeselvittelyn aikaan. Kolmasosassa (13/36) kaikista täytäntöönpanosovitteluista lapsen lojaalisuusongelma oli vaikea. Todettakoon, että näistä 13 lapsesta suurin osa sai sovittelun aikaan apua joko lastenpsykiatrian klinikalta (4) tai perheneuvolasta (5) ja kaksi sai erityistukea koulussa. Ensisijaisena oireityyppinä olivat masennustyyppiset oireet viidellä, psykosomaattinen reagointi kolmella, levottomuus kahdella ja pelkotilat yhdellä. Kahta lasta kohtaan ilmeni tiukka tai sanktioiva lojaalisuusodotus, mutta kumpikaan ei ollut hoidon piirissä ilmeisestä tarpeesta huolimatta. *Aineiston vaikeat lojaalisuuskonfliktit olivat täytäntöönpanosovitteluissa yhtä poikkeusta lukuun ottamatta.**

Varsinaisesta ristiriidasta näyttivät olevan vapaita haastatteluhetkellä ainoastaan kolme täytännönpanosovittelun lasta, jotka usean vuoden katkon aikana olivat vieraantuneet toisesta vanhemmastaan. Kunkin kiintymyssuhteen tyyppiä ei arvioitu; lojaalisuus ja sen myötä konfliktitilanteessa lojaalisuuden ristiriita on kiintymyssuhteen laadusta riippumatta näkyvillä (vrt. Kauppi, 1996).

Edellä kuvatut yhdeksän lasta oireilivat raporttien mukaan eri tavoin. *Tinolla* oli nukkumisvaikeuksia, levottomuutta, vatsaoireita ja isän ikävää, jota tunnetta hän ei voinut äidille ilmaista. *Aki* sai yllättäviä raivokohtauksia, jotka heijastivat vanhempien jännitettä ja omaa paha mieltä ja ikävää. Lisäksi Aki sairasteli paljon. Siirtymät isän ja äidin välillä olivat vaikeita. Kumpikin kertoi lapsen viihtyvän kanssaan hyvin, minkä viranomaisraportitkin saattoivat todistaa. Aki oli vielä niin pieni, ettei hän itse pystynyt sanoittamaan kokemuksiaan ja sitä, mistä paha olo tulee. *Nella* oli pelästynyt isän reaktiota, pelkotilat toistuivat kuukausien ajan ja niihin äiti haki ammattiapua. Sovittelijoilla ei ollut tiedossa sitä, oliko Nella nähnyt vanhempien aggressioita tai rajuja riitoja varhemmin lapsuudessaan, mikä olisi saattanut voimistaa reagointia. *Oona* oli syyllisyydentuntoinen sekä umpikujassa ja voimaton vaikuttaakseen ongelman ratkaisuun. Vanhempien konfliktin pitkittyminen vaaransi vakavasti Oonan jaksamisen ja tasapainon. *Kosti* oli ahdistunut ja levoton, ja hänet oli ohjattu hoitoon. Lojaalina kummallekin vanhemmalle hän aktiivisesti rajasi puheenaiheita. Siirtymät olivat vaikeita, ja hän takertui vuoroin äitiin, vuoroin isään. *Inka ja Iina* kokivat saavansa arvostelua kummaltakin vanhemmaltaan. Oma hyväksytyt liikkumatila oli pieni ottaen huomioon tyttöjen normaalit tarpeet viettää aikaansa ikäistensä kanssa. Tyttöistä tuli viestinviejiä, koska isän ja äidin yhteydenpito oli poikki. Seurauksena oli voimattomuuden tunnetta, masennusoireita ja itsetuhoisia ajatuksia.

Taulukko 4: Olosuhdeselvityksissä tavattujen lasten arvioitu tai heidän kertomansa lojaalisuusristiriita ja sen ratkaisu haastatteluepisodien aikana.

2.OLOSUHDESELVITYKSET	LAPSEN LOJAALISUUSRATKAISU KUULEMISTEN YHTEYDESSÄ:				
LOJAALISUUDEN RISTIRIIDAN VOIMAKKUUS LAUSUNTOJEN MUKAAN	1. Liittyy täysin toisen vanhemman kantaan	2 Kanta puuttuu tai vaihtelee, ilmaisee kiintymyksensä läsnä olevalle	3 Arvioi ”etäämpää”, ottaa välimatkaa	4 Ilmaisee kiintymyksensä avoimesti molemmille	Lkm
<u>Vaikea:</u>		N=1 K9p			1
<u>Melko vaikea:</u>	N=1 R14t	N=6 I7p, A3t, V8p, L7p, O8p, N5p	N=1 H10p	N=2 P8p, S12p	10
<u>Ei merkittävää lojaalisuusongelmaa</u>			N=1 E14t	N=1 T11p	2
Yhteensä	1	7	2	3	13

Lapsen *olosuhdeselvitysten* (13 lasta) aikaan esiintyviin mahdollisiin lapsen psyykkisiin ongelmiin kuuluivat melko vaikeat lojaalisuuden ristiriidat. Ne esiintyivät useimmissa raporteissa ja ilmenivät monin tavoin. Edellä kuvatuista neljästä lapsesta *Petralla* oli kykyä ottaa riittävästi etäisyyttä riitoihin nähdäkseen ja valistaakseen *Nikoa*, että vaikka riita koski lapsia, lapset eivät olleet riitapuolia. Petra kärsi tilanteesta silti. Jatkuvasti oman sovittelijan aseman ottaminen ja veljen tukeminen kuluttivat voimia. *Nikoa* riidat häiritsivät, ja hän oli vielä neuvottomampi. *Kimin* tasapainoilu ja ”heikomman vanhemman” tukeminen oli raskasta, ja hän purki paineitaan koulussa. *Turo* ei näyttänyt joutuvan psykologiseksi osapuoleksi isän ja äidin ristivetoon.

Edellä esitetyissä kahdessa taulukossa lasten psyykkiset paineet eivät keskity mihinkään ikäryhmään eikä mikään ikäryhmä ole vailla riskiä joutua vaikeaan tilanteeseen. Vaikeiden ja melko vaikeiden lojaalisuusongelmien keskellä olevien lasten ikäkeskiarvo on tässä pienhkössä aineistossa lähes sama (8,6 v. ja 9,1 v.). Tuloksella ei ole sellaista tilastollista merkitystä, jossa olisi etsitty keskiarvoja tai jakautumia. Taulukon tulokset ovat siinä suh-

teessa korkeintaan suuntaa-antavia. Olenaisempaa on se havainto, että *lapsella voi olla erittäin vaikea lojaalisuusasema riippumatta siitä, minkä ikäinen hän on.*

Lojaalisuusongelman voimakkuuden ja lapsen ratkaisumallin ristiintaulukoinnissa nähdään, että *vaikeita lojaalisuusongelmia voi ilmetä, toimiipa lapsi vanhempien välikädessä millä tavalla tahansa.* Eniten vaikeita ongelmia näkyy lapsilla, jotka liittyvät ongelmasaan toiseen vanhempaan, mutta myös paljon niillä, jotka liittyvät kulloinkin läsnä olevaan tai eivät ota kantaa. Täytäntöönpanoprosessin lähtötilanteessa lapsen ja toisen vanhemman tapaamisyhteys on katkennut, mikä osaltaan selittää yhteen vanhempaan liittoutumisen yleisyyttä.

Vanhempien keskinäisen lähentymisen vaikutus lapsen vointiin. Arvioitaessa lojaliteettiristiriidan vaikutusta lapsen psyykkiseen rasittumiseen on hyödyllistä tutkia, mitä muutos vanhempien konfliktissa tai lapsen käsityksessä siitä vaikutti lapseen. Osassa täytäntöönpanosovitteluja näitä havaintoja oli mahdollista tehdä, kun sovinto syntyi lapsen tapaamisen aikana. Osassa voidaan vaikutusta perustellusti päätellä. Kuvatut olosuhdeselvittelyt eivät johtaneet sovintoon, joten niiden osalta kyseistä lapsen reagointia ei ole esillä. Täytäntöönpanosovittelutapaukset käydään seuraavassa läpi jakson 5.1.2. mukaisessa järjestyksessä.

Oona (9 v.) esitti ”suurimpana toiveenaan”, että isä ja äiti olisivat sovussa: hän toimisi siten niin kuin he sopivat. Hänen muuten ilmenevä rohkeutensa puhua oli kadonnut, kun häneltä kysyttiin äidistä, isästä ja asumiskysymyksestä. Koska sovinto syntyi vasta sovittelun jälkeen, havaintoa sen vaikutuksesta ei voitu tehdä. Edellisen perusteella voidaan olettaa, että sovinto toi hänen suurimpaan ongelmaansa ratkaisevan helpotuksen. *Tinon* (9 v.) vanhemmat eivät päässeet keskinäiseen ratkaisuun. Tino oli kuitenkin helpottunut siitä, että isän tapaamisen pitkä katko loppui ja että hän saattoi käsitellä isän kanssa kysymyksiä, jotka häntä vaivasivat. Myöskään *Kostin* (8 v.) vanhemmat eivät päässeet sopuun. Tinon ja Kostin tapaamisoikeuden toteutuminen oikeuden velvoittamana (valvotusti tai avoimesti) voi helpottaa kummankin pojan ikävää, mahdollista huolta toisesta vanhemmasta, pelkoja tai muita tapaamiskatkon kasvattamia tunteita. Lojaliteettiongelmaa oikeuden päätös ei kuitenkaan ratkaissut, kun vanhempien välillä ei tapahtunut lähentymistä. *Saralla* (11 v.) ei lojaliteettiristiriitaa ole edellä kuvatulla tavalla, sillä isä ei ollut hänelle sellainen kiinty-

myskohde, joka pienessäkään määrin kilpailisi äidin kanssa. *Akille* (5 v.) siirtyminen isän luo tuotti ahdistusta, mutta isän kanssa oleminen näytti mieluisalta. Koska vanhemmat eivät päässeet sopuun (vaan tapaamisten oletettiin toteutuvan oikeuden velvoittamana), Akille jäi lojaalisuusongelma. On mahdollista, että kiintymystään kummallekin esteittä ilmaissut pikkuveli *Aapeli* (3 v.) alkaa kokea siirtymät ja yhteydenpidot isään samalla tavalla ongelmallisina pari vuotta kasvettuaan. *Lassia* (7 v.) helpotti isän tapaamisten katkon loppuminen. Lojaalisuusongelmaa lienee helpottanut sekin seikka, että ensi tapaamisen järjestelyistä voitiin sopia äidin kanssa. *Nella* (5 v.), joka oli pelästynyt isän raivoa, helpottui silminnähdessä, kun näki isän ja äidin keskustelevan sovussa. Vanhempien pääseminen uuteen sopimukseen tapaamisista ennakoivat sitä, että Nellan psyykinen lojaalisuusongelma helpottuisi edelleen. *Inkaa ja Iinaa* (14 v. ja 12 v.) auttoi yhteydenpitoa ja tapaamisia koskeva sopimus, jonka isä ja äiti tekivät ja jonka tytöt hyväksyivät. Vanhempien kielteinen asenne toisiaan kohtaan oli ennuste sille, että lojaalisuusongelmaa ilmenee jonkin verran jatkossakin. *Samuli* (10 v.) jännitti isän ensimmäistä tapaamista katkon jälkeen, koska oli päättänyt jäädä äidin luo. Hän helpottui siitä, että isä ei ollut vihainen hänelle. Vanhemmat eivät antaneet hakemuksestaan periksi, mutta heidän kunnioituksensa toisiaan kohtaan vanhempain ja todennäköinen oikeuden päätökseen tyytyminen oletettavasti helpottivat Samulin lojaalisuusristiriitaa. Edellä kuvatun perusteella *varmin tie lapsen aseman ja sitä kautta oireilun helpottamiseen on vanhempien sovinto ja varsinkin yhteistyön syntyminen tai palaaminen.*

Kertomuksissa voitiin näin havaita sekä vanhempien sovintoon pääsyjä että vanhemman hyväksyntää ja tukea sille, että lapsen ja toisen vanhemman tapaamiskatko päättyi, sekä siitä seurauksena lapsen lojaalisuusongelman helpottumisen. Kuinka ristiriita on lapsen mielessä ja kuinka se rasittaa häntä, näyttää riippuvan myös muista tekijöistä, kuten lapsen iästä, persoonallisuudesta ja kapasiteetista löytää ratkaisuja ongelmaan. Lapsilla, jotka ovat tietoisia vaikeasta asemastaan, on erilaisia keinoja käsitellä stressiä ja selviytyä tilanteesta. *Nellan* ja *Tinon* pelkotilat eivät puolestaan kokonaan johtuneet lojaalisuusongelmasta, vaan kummallakin ne puhkesivat pelottavan tapahtuman yhteydessä. Vanhempien kontakti oli poikki, mikä osaltaan hidasti heidän pelkojensa hoitamista. 3–5-vuotiaat lapset näyttivät selviävän helpommalla toistaiseksi, sillä he ovat taipuvaisia osoittamaan kiintymystään spontaanisti riippumatta vanhempien konfliktista (pikkuveljet Niko ja Aapeli).

Muutammat episodit kuvaavat sitä, että lasten itseilmaisun liikkumavara vaihteli huomattavasti. Eräät lapset toivat esiin suoranaisten velvoituksen tai painostuksen lojaalisuuteen. Ote täytöntöönpanosovittelun kertomuksista antaa tästä viitteen:

Sovittelijat järjestelivät tapaamista, jossa heidän lisäksi olisivat isä ja lapsi.

J (J5t) sanoi äidille: "Mä en halua jäädä tänne reppuisän kanssa, kun mä en tiedä mitä sanoja mä puhun."

Toisen järjestetyn tapaamisen jälkeen J sanoi kahden kesken, kyöneleet silmissä: "Mä tein väärin, kun mä otin ne värit." Psykologi: "Mitkä värit?" J: "Ne, jotka reppuisä toi. Äiti oli vihainen mulle."

Kun lapsi kokee voivansa ilmaista toiveensa vapaasti niin isälle kuin äidille, hän saattaa antaa häntä kuulevalle työntekijälle luvan kertoa "ihana kaikesta", mitä on puhuttu, vaikka kannanotot olisivat voimakkaitakin:

Psykologi kysyi M:lta (M9t), mitä hän ajattelisi tai tekisi, jos oikeus päättää hänen asumisestaan isän luona tai äidin luona. M: "Jos oikeus päättää isälle ja mua tullaan hakemaan, niin mä rimpuilen ja panen vastaan." Psykologin kirjoittaessa lausetta fläppitaululle M lisäsi: "Laita siihen vielä sulkuihin: 'Ehkä kiroilen.'"

Jotkut lapset toivat esiin sen, että äidin tai isän pitäisi pystyä puhumaan asiasta, josta nyt lapsia haastatellaan. S (S7t):

"Mä oon joskus aatellu, ett miks *meidän* (lasten) täytyy mennä aina jonkun kanssa jutteleen: (laskee sormilla) Maijan (lääkärin), sen miehen (erikoislääkärin), ja sen joka kävi meillä (ulosottomiehen), ja sen yhden toisen psykologin. Koulustakin pitää aina lähteä kesken kaiken. *Aikuisten* pitäis mennä!"
Psykologi: "Kenen?" S: "Äidin ja isän." Hiukan myöhemmin S totesi: "Isona mä voin itte asua. Ei tarvii riitoja sitten."

5.3. Lapsen mielipide

5.3.1. Mielipiteen riippumattomuus

Lapsen tuleminen kuulluksi edellyttää sitä, että hän voi vapaasti ilmaista itseään. Edellä esitettiin oletus, jonka mukaan vanhempien konflikti voi luoda esteitä lapsen ajatusten ja mielipiteiden ilmaisulle lojaalisuuksien ristiriidan vuoksi. *Mielipiteen riippumattomuus* tarkoittaa kuulemisen yhteydessä (1) sitä, että mielipide on verraten johdonmukainen ja riippumaton haastattelukontekstista ja (2) sitä, että lapsen lausumassa ei ole merkkejä asiattomasta vaikuttamisesta (usein käytetty termi: manipuloinnista).

Kuulemisen edellytyksenä juridisessa mielessä on se, että lapsi ymmärtää lausumansa merkityksen ikätaso huomioon ottaen. Lain mukaan 12-vuotias lapsi katsotaan riittävän kehittyneeksi, jotta hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota. Maija Auvisen aineiston mukaan sen ikäisen lapsen tahto yleensä välittyy hyvin ja myös vanhemmat antavat jo painoa teini-ikää lähestyvän omille mielipiteille (Auvinen, 2002, 156). 7–11-vuotiaiden lasten mielipiteen ilmaisussa, sen välittämisessä oikeudelle ja heidän mielipiteelleen annetulla painoarvolla sitä vastoin on paljon vaihtelua (mts., 154–155).

Olosuhdeselvityksessä on lain perusteella arvioitava lapsen kehittyneisyyttä ja hänen mielipiteensä riippumattomuutta. Samalla arvioidaan sitä, onko lapsi hyvin osannut perustella mielipidettään oman etunsa lähtökohdasta. *Täytäntöönpanosovittelun* kertomus laaditaan oikeusministeriön kaavakkeelle (Liite). Siinä sovittelijan on ”kyllä tai ei” arvioitava se, ”onko lapsi niin kehittynyt, että hänen tahtonsa voitaisiin kiinnittää huomiota”. Molemmissa lapsen kuulemisissa samassa yhteydessä arvioidaan lapsen kehittyneisyyttä ja mielipiteen riippumattomuutta.

Täytäntöönpanosovittelujen kertomusaineistossa nämä kaavakkeille tehdyt arvioinnit ja-kaantuivat seuraavasti:

Taulukko 5: Lasten kehittyneisyyden arviointi täytäntöönpanosovitteluissa

Onko ”lapsi on riittävän kehittynyt, jotta hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota”?	tyttö/poika, aliasnimi, ikä	Lukumäärä ja iän keskiarvo
Lapsi on riittävän kehittynyt...	S11t, S7t, M9t, V14t, U12t, S10p, O9 t, A11p, B10p, D9t, I10p, I14t, I12,t P11p, Y14p, N11t, L12t, O8t, T9p, U7p	N = 20 keskiarvo 10,6 vuotta
Lapsi ei ole riittävän kehittynyt...	T10p, L7t, N5t, H6t, J5t, R10p, S8t, K8p, E8t, F7p, G5p, A4p, A3p, L7p, J11p, S5t	N = 16 keskiarvo 6,8 vuotta

Runsas puolet (20/36) lapsista todettiin ”riittävän kehittyneiksi, jotta heidän tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota”. Nämä lapset olivat täyttäneet 7 vuotta. 7–11-vuotiaista ”riittävän kehittyneitä” oli 15/24 eli suurin osa. Koko sovitteluaineistossa riittävän kehittyneiksi arvioitujen iän keskiarvo oli 10,6 vuotta, kun taas ”ei riittävän kehittyneiksi” arvioitujen iän keskiarvo oli selvästi alempi, 6,8 vuotta. Lapsen iällä ja kehitystasolla oli siten merkitystä, mutta vaihtelua syntyi muidenkin seikkojen perusteella.

”Riittävän kehittyneiksi” arvioituista lapsista *Sara* (11 v.) ja *Samuli* (10 v.) sekä sisarukset *Inka* ja *Iina* (14 v. ja 12 v.) toivat ajatuksiaan haastattelukerrasta ja -kontekstista toiseen johdonmukaisella tavalla. Vaikka tapaamisoikeutta ei voida panna täytäntöön vastoin kaksoista vuotta täyttäneen tahtoa, on sovittelijan mahdollista todeta tätä vanhemmankin mielipiteeseen epäasiallisesti vaikutetun tai muun syyn, miksi hänen mielipiteelleen ei voida antaa täyttä painoa. Tutkimusjoukossa ei sellaisia lapsia ollut.

”Ei riittävän kehittynyt” -joukossa olivat tapausaineistosta *Tino* (10 v.), *Nella* (5 v.), *Kosti* (8 v.), *Aki* (5 v.), *Aapeli* (3 v.) ja *Lassi* (7 v.). Tinon kohdalla oli merkkejä siitä, että äiti säätelä tahollaan tapaamisia ja vaikutti aktiivisesti Tinon asenteisiin. Nella, Aki ja Aapeli eivät joko ilmaisseet mielipidettään tai ilmaisut vaihtelivat tilanteen ja tunnetilan mukana niin paljon, ettei niitä olisi voitu pitää selkeinä tahdonilmaisuuksina. Pienet lapset eivät myöskään perustelleet toiveitaan. Kosti vältti puhumasta isästä, äidistä ja suhteestaan heihin. Suhtautuminen isään ja äitiin vaihteli sen mukaan, kumpi oli läsnä. Lassin asenne isään

muuttui tapaamistauon jälkeen myönteisemmäksi ja tapaamishalu kasvoi. Äidin vaikutusta Lassin esiin tuomiin toiveisiin myös pohdittiin kertomuksessa. Kun lapsilta kysyttiin muita asioita, jossa ei ollut kuvattuja psyykkisiä jännitteitä, olivat ainakin Tino, Lassi ja Kosti ja osin jopa Nella ja Aki olleet ”riittävän kehittyneitä” ymmärtääkseen kysymyksen ja vastatakseen asianmukaisesti. *Toisin sanoen (näiden) lasten lojaalisuuden ristiriita rajoitti ilmaisua tai asiaton vaikuttaminen heihin kyseenalaisti mielipiteen riippumattomuuden.*

Taulukossa 6 käydään sekä täytäntöönpanosovittelujen että olosuhdeselvitysten lausunnoista läpi merkittävimmät perustelut tapauksista, joissa lapsen mielipiteelle sellaisenaan ei annettu painoa. Olosuhdeselvityksissä näitä lapsia oli kuusi (6/13) ja sovitteluissa 16 (16/36). Taulukossa on eroteltu toisistaan puhtaasti lapsen ikään ja kehitystasoon liittyvät ja muut riippumattomuuden kyseenalaistavat tekijät.

Taulukko 6: Ensisijainen tekijä, jonka vuoksi lausunnoissa kyseenalaistettiin lapsen riittävä kehittyneisyys ja/tai mielipiteen riippumattomuus

Kyseenalaistava tekijä	täytäntöönpanosovittelussa	olosuhdeselvityksessä	Yhteensä
LAPSI EI OLE RIITTÄVÄN KEHITTYNYT:	6	2	8
1. Lapsi ei riittävän kehittynyt tai arastelee, ei tuo omaa mielipidettä esiin	N5t, H6t, A4p, A3p, S5t	A3t,	6
2. Lapsen mielipide tai tunne on spontaani ja vaihteleva	G5p	N5p	2
LAPSI EI TUO RIIPPUMATONTA MIELIPIDETTÄ ESIIN:	10	4	14
3. Lapsi liittyy läsnä olevaan, ei tuo omaa näkökulmaa esiin.	K8p	O8p, I7p	3
4. Lapsi on lojaali yhdelle, suhde toiseenkin toimii.	T10p, R10p, S8t, L7p		4
5. Lapsi pelkää jommankumman vanhemman reaktiota, tai puhe on manipuloitu tai velvoitettu.	J11p		1
6. Lapsi ottaa väärän roolin: esim. vastuun vanhemmasta.	E8t, F7p	K9p, S12p	4
7. Lasta ei kuultu toisen vanhemman kanssa.	L7t, J5t		2
YHTEENSÄ LAPSLIA:	16	6	22

Taulukko yksinkertaistaa todellisuutta siten, että monessa lausunnossa kyseenalaistavia tekijöitä mainittiin useampia. ”Lapsi ei ole riittävän kehittynyt” -ryhmän lapset olivat liian pieniä, jotta he voisivat ymmärtää lausumansa merkityksen tai yleistää sitä ”tässä ja nyt” -tilanteen ulkopuolelle. Psykologityön painopiste oli heidän ja vanhempien suhteen arvioinnissa mm. observoimalla. Eräät pienet lapset kertoivat itsestään ja vanhemmistaan, mutta eivät muodostaneet mielipidettä. *Niko* kallistui ”isän puolelle” reaktiona isosiskon halulle asua äidin kanssa, mutta jo seuraavalla käynnillä hänelle tärkeintä oli asua Petran kanssa. *Nella, Aki ja Aapeli* eivät edes puhuneet isästä tai äidistä, vaan muilla tavoin osoittivat vanhempaansa kohtaan liittymistä tai torjuntaa.

”Lapsi ei tuo riippumatonta mielipidettä esiin” -joukon lapset olivat yleisesti riittävän kehittyneitä voidakseen ottaa kantaa asioihin ja perustella niitä. Vanhempien konflikti ja kuulemisen konteksti muodostivat kuitenkin esteen vapaalle itseilmaisulle. Eräiden lasten ilmaisu jopa taantui, kun tuli puhe äidin ja isän asioista ja erityisesti riidoista.

Kosti takertui vuorollaan kumpaakin vanhempaansa. Lisäksi *Kosti* kieltäytyi johdonmukaisesti keskustelemasta poissaolevasta vanhemmastaan. Hän toivoi, ettei häneltä kyseltäisi mielipidettä asumisasiassa. Elämänsä arkisista asioista hän kuitenkin kertoi sujuvasti haastattelijalle. *Tino ja Lassi* olivat sanavalmiita ja itseään ilmaisevia, sinänsä ”riittävän kehittyneitä” poikia. Vahva lojaalisuus äitiä kohtaan ja turvan hakeminen äidiltä sovittelun lähtötilanteessa aiheuttivat sen, että he kumpikin torjuivat isän. Vahva kiintymyssuhde tähän kuitenkin oli olemassa, ja torjunta alkoi sulaa, kun kontakti saatiin uudelleen syntymään. Toisin sanoen mielipide ei ollut kontekstista riippumaton vaan muuttui, kun lapsi sai jälleen yhteyden toiseen vanhempaansa.

Lapsen kokema vastuu vanhemman hyvinvoinnista voidaan ajatella rajatapaukseksi riippumattomuuden kriteerinä. Neljän lapsen perusteluissa oli mukana huoli toisen vanhemman selviämisestä ilman häntä. Tällöin lapsi ei ole ensisijaisesti ajatellut omaa turvallista kasvuaan, omia tärkeitä kontaktejaan ja muita perusteltuja etujaan, vaan jopa uhrautui isänsä tai äitinsä (mielen)terveyden vuoksi. Lapsi voidaan tietenkin nähdä kehittyneeksi ja empaattiseksi, jopa poikkeuksellisen vastuulliseksi. *Kimin* perustelut valinnoilleen olivat kuitenkin kyseenalaisia hänen oman etunsa näkökulmasta.

Useimmissa tapauksissa (13/21) lapsen mielipiteen riippumattomuuden kyseenalaisti ensisijaisesti lojaalisuuteen liittyvä tekijä. Kyseiset lapset olivat iältään 7–12-vuotiaita. Niissä tapauksissa, joissa kehitystaso ja -ikä oli perusteena mielipiteen riippumattomuuden kyseenalaistamiselle (8/21), lapset olivat 3–6-vuotiaita eivätkä käytännössä tuoneet selkeää mielipidettä. Vielä on mainittava eri perheiden 5- ja 7-vuotiaat tytöt, jota toinen vanhempi ei sallinut sovittelijoiden tavata erikseen toisen kanssa. Tämä jo sinänsä kyseenalaisti lapsen riippumattomuuden.

Lähes kaikissa 13 selvittelyssä ja 36 sovittelussa isät ja äidit olivat valmiita yhteistyöhön työntekijöiden kanssa siten, että lapsia ja vanhempia voitiin tavata eri kokoonpanoissa, toimistossa ja kodeissa. Yhteistyö on vapaaehtoista, mutta oikeus saa tiedon, jos isä tai äiti estää tapaamisia. Riippumattoman mielipiteenilmaisun kyseenalaistavat syyt olivat samansuuntaiset kuin Auvisen tutkimuksessa olosuhdeselvityksistä (2006). Lapsen kehittyneisyyttä ei paljonkaan ollut arvioitu, vaikka lakitekstissä se mainitaan ensimmäisenä mielipiteen painoarvon kriteerinä. Lapsen kehityksen viivästyneisyydellä pyrittiin harvoin perustelemaan lapsen harkintakyvyn vaillinaisuutta. Esikouluikää nuorempia lapsia kuultiin harvoin, heidän toivomuksilleen ei annettu painoa ja heidän tunnesuhteitaan arvioitiin vain tarkkailun avulla. Muut kriittiset tekijät kuin kehittyneisyys sinänsä vaikuttivat lasten kuulemisissa enemmän. Lapsen toivomusten ilmaisuun ja myös niiden arviointiin vaikuttivat aineiston mukaan mm. konfliktin syvyys ja lapsen emotionaalinen liikkumatila; riidan vaihe ja kuulemistilanne; riidan kohde (asuminen, tapaaminen, huoltomuoto); mielipiteen muodostuksen edellytykset (informoitu suostumus -edellytys, päätös- ja harkintakyky ja vapaus epäasiallisesta vaikuttamisesta); sisarusten ja muun lähipiirin toivomukset. (Auvinen, 2006, 413.)

5.3.2. Lapsen mielipiteen merkitys

Olosuhdeselvittelyissä kouluikäisiä oli tavattu sekä vanhempiensa kanssa yhdessä että erikseen. Alle 6-vuotiaiden erillistapaamiset oli erikseen harkittu. Lausunnoissa oli arvioitu lapsen kannanoton pysyvyyttä ja hänen riippumattomuuttaan. Selvittelijän havaintojen ja osapuolten lausumien pohjalta oli kuvattu lapsen ja kummankin vanhemman suhdetta. Lisäksi oli tehty selvitys vanhempien omista valmiuksista ja olosuhteista. On mahdollista, että lapsen kuulemi-

sesta eräät vanhemmat saivat perusteita sovintoratkaisulle, joka kirjattiin oikeuden päätökseksi. Kertomukset viittaavat siihen, että lapsen perustellut mielipiteet saavat painoa lausunnoissa. Kuvatuista lapsista *Kimistä* näkyi läheinen ja huolehtivainen kontakti isän kanssa. Kim ei työryhmän mielestä osannut perustella toivettaan oman etunsa näkökulmasta, eikä hänen mielipiteensä painanut asumisratkaisussa. Kuitenkin selvittelijät ja oikeus panivat painoa sille Kimin toiveelle, että hänen tiivis yhteytensä molempiin vanhempiin voisi säilyä. Näiden palaaminen yhteistyöhön myös pojan kasvatuksessa auttaisi siinä. *Petran* perustellulla mielipiteellä oli painoa sekä selvityksessä että päätöksessä. Lisäksi sekä vanhemmat että viranomaiset olivat yhtä mieltä siitä, että lasten etu on pysyä yhdessä, mikä määrittä myös *Nikon* paikkaa. Sinänsä kysymys oli ns. *tasapeliriidasta* (Auvinen, 2006), jossa kumpikin vanhempi tarjoaa edellytykset lasten hyvälle kasvulle. *Turon* vanhemmat lähtivät siitä, että poika saa valita. Päätös haettiin oikeudelta, vaikka olisi ollut mahdollista keskeyttää prosessointi ja sopia.

Täytäntöönpanosovitteluisissa lapsen haastattelulla oli merkitystä sekä tuomioistuimen ratkaisuun että vanhempien asenteiden pehmenemiseen. Jos lapsen kuuleminen olisi puuttunut prosesseista, neuvottelujen vaihtoehtoista kulkua ja lopputulosta ei voi arvioida. Täytäntöönpanoprosessien aikana lasten psyykkiset paineet ovat olleet erittäin voimakkaat, samoin työntekijöiden ja useimpien vanhempien halu saada prosessoinnin kehä poikki. Lasten sietämätön umpikuja ajoi äitejä ja isiä ratkaisuun.

Taulukossa 7 käydään läpi sovittelijoiden loppupäätelmät ja oikeuden ratkaisut 28 täytäntöönpanoasiassa, joissa lasta tai lapsia on kuultu. Kuudessa oli kysymys lapsen palauttamisesta asuinpaikkaansa ja 22:ssa lapsen luovuttamisesta tapaamisille. Kahdeksassa sovittelussa tavattiin kaksi lasta, 20:ssä yksi lapsi. Taulukossa ensimmäinen lukusarake ilmaisee vasemmalla kuvattujen lopputulosten määrää. Toisessa lukusarakkeessa listataan se, kuinka monessa tapauksessa sovittelija on arvioinut lapsen ”riittävän kehittyneeksi, että hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota”. Kolmas lukusarake kertoo, kuinka moni toisen lukusarakkeen lapsista sai toiveensa mukaisen päätöksen.

Taulukko 7: Täytäntöönpano-oikeuden lopputulos ja riittävän kehittyneiksi arvioitujen lasten saama päätös heidän ilmaisemaansa mielipiteeseen nähden

<u>Täytäntöönpanoprosessin lopputulos</u>	N	lapsi (tai 2) kehittyneyt	päätös lapsen mukainen
HAKEMUS: LAPSI PALAUTETTAVA ASUINPAIKKAANSA	6	5	5
• hakemus hylättiin ("ei lapsen edun mukaista")	4	3	3
• uusi sopimus tai sovittiin vanhan toteutustavasta	2	2	2
HAKEMUS: LAPSI LUOVUTETTAVA TAPAAMISILLE	22	10	9
• hakemus hylättiin (lapsi vieraantunut eikä halua tavata)	2	2	2
• oikeus määräsi uhkasakon tapaamisten varmistamiseksi	3	0	-
• oikeus muutti hiukan päätöstä tapaamisten edistämiseksi	2	0	-
• oikeus teki väliaikaisen päätöksen tapaamisten edistämiseksi	7	4	3
• vanh:t sopivat tapaamisten toteuttamisen yksityiskohdista	7	4	4
• vanhemmat tekivät uuden tapaamissopimuksen	1	0	-
YHTEENSÄ	28	15	14

Neljä hakemusta (4/6) lapsen palauttamiseksi asuinpaikkaansa hylättiin ja asumisen muutokset olivat lasten tahdon mukaisia. Kahdessa asuinpaikkaprosessissa vanhemmat päätyivät lasten toiveiden mukaiseen sovintoon.

Kahdeksan (8/22) tapaamista koskevaa sovittelua päättyi sopimukseen siten, että vanhemmat tarkensivat tapaamisen ehtoja tai tekivät uuden tapaamissopimuksen. Oikeuden tehtäväksi jäi todeta tai päätöksellään vahvistaa asia. Yhdeksässä tapauksessa oikeus muutti "vähäisessä määrin" päätöspäätöstä tai määräsi siirtymäajan tapaamiset poikkeavina, yleensä vähitellen pitenevinä. Kolmelle vanhemmalle määrättiin uhkasakko, jolla oikeus halusi varmistaa lapsen luovuttamisen tapaamisille. Kaksi hakemusta hylättiin, koska lapsi oli vieraantunut vanhemmastaan, vastusti tiukasti tapaamista, ja oikeus katsoi ne lapsen edun vastaisiksi. 23 täytäntöönpanoasiassa (23/28) syntyi tulos, jossa käräjäoikeus ennustaa loppuvan. Useimmissa tapauksissa vanhemmat ottivat yhdessä vastuuta siten, että lapsen psyykinen asema helpottuisi. Viidessä (5/28) tapauksessa asenteet olivat edelleen tiukat, käräjäoikeuden mahdollisuus oli jatkossakin olemassa eikä lapsen paineen siten voinut ennustaa helpottuvan. Lapset, jotka arvioitiin "riittävän kehittyneiksi" ja jotka muodostivat verraten riippumattoman mielipiteen, saivat lähes kaikissa tapauksissa oman tahtonsa läpi. Ainoastaan *Saralle*, joka oli vieraantunut

isästään, määrättiin muutaman kuukauden aikana neljä valvottua tapaamista, ”jotta hän voisi tutustua isäänsä”. Sara oli haluton tapaamisiin, ”mutta jos on pakko, sitten valvottuna”.

Lapsen mielipiteellä on päätöksenteossa vahva paino, jos hänet on arvioitu riittävän kehittyneeksi. Nämä lapset olivat iältään keskimäärin 10,6 vuotta. Jos tämän ikäinen tai vanhempi lapsi esittää harkitun mielipiteensä, voidaan olettaa, että hänen tahdonilmauksensa vastainen päätös ei yleisesti ottaen toimita. Lapsi ei mielipiteineen ole yksin, vaan toinen vanhemmista on käytännössä aina ajamassa samansuuntaista ratkaisua vedoten lapsen tahtoon. Lainlaatija on asettanut 12 vuoden ikärajaksi, jonka jälkeen ei huolto- tai tapaamisoikeuden täytäntöönpanoon voida ryhtyä vastoin lapsen tahtoa (ilman erittäin painavia kuten lastensuojelullisia perusteita).

Kun lapsen sanojen painoa arvioidaan, on huomionarvoista se, että lapsen sanat tai tunteet ovat monen konfliktin keskiössä alusta asti. Lapsen kertomus tai tunteen purkaminen voi aktivoida toisen vanhemmista "ajamaan lapsen asiaa". *Taulukossa 8* on eritelty koko täytäntöönpanoaineistosta keskeiset tekijät, jotka johtivat hakemuksen jättämiseen (N= 28 sovittelutapausta). Kahdeksassa sovittelussa oli kuultavana kaksi sisarusta, joten lasten lukumäärä on siten 36.

Taulukko 8: Tapaamiskatkon käynnistävä tekijä täytäntöönpanotapauksissa

Mikä ajankohtaisesti käynnisti tapaamiskatkon tai aiheutti täytäntöönpanoprosessin	LKM
1. Lapsi ilmaisi halunsa asumisen muutokseen.	4
2. Lapsi (/lapset) oli pelästynyt tai pettynyt tapaamisilla. Lähivanhempi: "En voi pakottaa menemään."	9
3. Lapsen (/lasten) menojen vuoksi on tullut tapaamiskatkoja ja etävanhempi haluaa varmuuden tapaamisista.	4
4. Vanhempi ei salli lapsen tavata etävanhempaa. Hän pelkää lopulta menettävänsä lapsen.	4
5. Vanhempi haluaa käynnistää yhteyden lapseen (/lapsiin), jota ei ole vuosiin tavannut.	4
6. Tarkemmin määrittelemätön umpikuja, jossa myös lastensuojelu valvoo lapsen etua.	3
TÄYTÄNTÖÖNPANOSOVITTELUJA YHTEENSÄ	28

Yllä kuvattujen luokkien muodostaminen yksinkertaistaa perheen tapahtumien dynamiikkaa. Suurimmassa osassa sovitteluista lapsen viesti tai toiminta on ollut konfliktin laukaisevana tekijänä siten, että aikuinen on omissa ratkaisuisissaan vedonnut siihen. Tällainen alkuasetelma sopii yhteen sen havainnon kanssa, että lapset ovat paitsi vaikeassa äidin ja isän välikädessä, myös enemmän tai vähemmän syyllisyydentuntoisia.

Kuvatuista lapsista *Tino, Nella, Oona ja Lassi* olivat pelästyneet tai kokeneet pettymyksiä tapaavan vanhemman luona. Tyypillisesti lapset ovat vastustaneet tapaamisille lähtemistä. Lähivanhempi on oikeudelle argumentoinut, että ”en voi pakottaa lasta tapaamiselle”. Nellan, Oonan ja Lassin lähivanhemmat pitivät tapaavaa vanhempaa sinänsä turvallisena ja toivoivat ongelman selvittämistä. Sitä vastoin tapaavat vanhemmat lähtivät siitä, ettei vastapuoli lain kirjaimen mukaisesti ollut aktiivisesti ”myötävaikuttanut lapsen tapaamisoi-keuden toteutumiseksi”. Tinon äiti epäröi sovittelussakin päästää lasta isän luo, vaikka sovittelijat ja heidän kuulemansa asiantuntijat eivät nähneet lastensuojelullista estettä isän luo menemiseen. *Samuli* oli vahvasti päättänyt, että hän haluaa muuttaa äidin ja sisarusten luo. Prosessointi alkoi, kun hän ei palannut lomalta isän kotiin. *Inka ja Iina* lähestyivät murrosikää ja halusivat entistä joustavampia mahdollisuuksia tavata kavereitaan. Isän ja äidin erimielisyyksien vuoksi tukevaa ja rajaavaa yhteistä vanhemmuutta ei löytynyt. Nuoret ajalehtivat ja olivat umpikujassa ja syyllisyydentuntoisia.

Lasten toiminnalla, ilmaisuilla ja mielipiteillä on merkitystä useimpien prosessien alusta asti, ja myös vanhemmat argumentoivat niiden perusteella. Lapsen ilmaisujen vaikutus on koko riidassa siten laajempi kuin pelkkä mielipide ja sen kuulemisen yhteydessä arvioitu painoarvo. Niissäkin tapauksissa, joissa lasta ei arvioitu ”riittävän kehittyneeksi”, lapsen ja hänen vanhempiansa suhdetta arvioitiin lausunnoissa hänen puheensa ja eri tavoin ilmaisemansa isä- tai äitisuhteen perusteella.

6. Tulosten pohdinta ja johtopäätökset

6.1. Päätulokset: lapsen kuulemisen psykologinen kehys

Lähes kaikissa tutkituissa lasten kuulemisissa ja erikseen kuvatuissa tapauksissa oli nähtävissä lasten eri tavoin osoittama kiintymys molempiin vanhempiin.

Laadultaan kiintymyssuhteet isään ja äitiin saattoivat olla hyvinkin erilaisia, *suhdespesifejä*, kuten tutkijat aiemmin ovat havainnoineet (ks. s. 96–97). Tämä isä- ja äitisuhteen erilaisuus voi arvotuskysymyksenä tulla yhdeksi ristiriidan aiheeksi. Sovittelijoiden ja selvittelijöiden on hyvä pitää mielessä se, että isän ja äidin vanhemmuus voi olla hyvinkin erilaista (ks. s. 99–100) ja silti myönteisesti toimivaa. Yleisesti ottaen molempien vanhempien positiivinen osallistuminen eri ikäkausien kehitystehtävissä on lapselle eduksi (mm. Bauserman, 2000, 83).

Peruskiintymykset osoittautuivat vahvoiksi ja sitkeiksi. Pienet täytäntöönpanosovittelussa tavatut lapset, joilla oli ollut jopa yli puolen vuoden tapaamiskatkoja, orientoituivat etävanhempaansa selvästi. Tapaamis- ja yhteydenpitokatkot aiheuttivat lapsille huomattavaa stressiä. Ikävöinti tuli esiin silloinkin, kun lapsi oli itse kieltäytynyt kontaktista. Kieltäytyminen näytti useassa tapauksessa liittyvän siihen, että siten lapsi koki saavansa hyväksynnän ja enemmän turvaa lähivanhemmaltaan. Katkojen jälkeen tapaamiset oli tavallisesti käynnistetty asteittain, mitä lapsetkin olivat toivoneet. Lain määräämä täytäntöönpanohakemusten käsittely kiireisenä on lapsen hyvinvoinnin lähtökohdista joka tapauksessa aiheellinen.

Mikäli yhteydenpidon katko oli alkanut lasta pelästyttäneestä tapahtumasta (Nella, Tino), katko itsessään ei lopultakaan helpottanut lasta, vaan etävanhemman rauhallinen tapaaminen ja parhaassa tapauksessa vanhempien yhteistyö auttoivat lasta irti peloistaan. Tässä ammattiauttajien sovittelyllä on merkitystä. Havainto vahvistaa edellä esitettyä asiantuntijanäkemyä (s. 81; Divorce 1982): lapselle pitää taata mahdollisuus työstää suhdettaan

vanhempaan, joka on toiminut "sopimattomasti", jottei hän jää raskaiden ja pelottavien tunteidensa vangiksi.

Tapauksissa, joissa käytännössä oli usean vuoden tapaamiskatko, kiintymys oli ohutta tai olematonta. Peruskouluikäiset lapset kokivat silloin raskaaksi tai stressaavaksi tutustumisen vieraan tuntuiseen ihmiseen. Lapsi saattoi lisäksi mieltää tämän hänet hyljänneeksi tai muuten etukäteen kielteisesti.

Kuulemistilanteessa merkittävin havaittava lapsen oma ongelma oli lojaalisuuden ristiriita, joka näkyi eri tavoin tavattaessa lapsia selvittelyissä ja sovitteluissa.

Lapselta odotettiin mielipidettä asiasta, josta erimielisinä äiti ja isä kävivät oikeutta. Ääritapauksessa vanhempi kontrolloi lapsen sanomisia ja tekemisiä ja sanktioi kiintymyksen ilmaisua toista vanhempaa kohtaan. Yksittäistapauksissa lapset saattoivat myös tulla ensimmäiseen tapaamiseen sellaisen valmiin mielipiteen tai ratkaisuehdotuksen kanssa, joka herätti epäilyn aikuisen tekemästä johdattelusta. Useimmat vanhemmat kuitenkin viestittivät lapselle, että tämä saa puhua juuri niin kuin itse ajattelee. Tämä lupa ei ratkaissut lasten lojaalisuuskonfliktia, sillä he eivät halunneet kääntää selkäänsä kiintymiskohteilleen. He lähinnä odottivat omaankin ristiriitaansa helpotusta toivomalla, että äiti ja isä lopulta pääsisivät sopuun. Toiset kieltäytyivät keskustelemasta asioista tai vastaamasta kysymyksiin silloin, kun on vaara sanoa jotain äitiä tai isää vastaan. Kymmenen vuotta täyttäneille lapsille oli tavallisempaa kannan ottaminen ja sen perusteleminen, mutta mielipiteen ilmaiseminen oli silloinkin usein raskaan oloista. Lapset toivat oman vaikeassa välikädessä olemisensa esiin suoraan sanomalla, verhotusti kertomuksissaan tai sen saattoi todeta havainnoimalla.

Lain valmistelijat olivat korostaneet lapsen kuulemisen hienovaraisuutta ja sitä, ettei aiheuteta vahinkoa lapsen ja hänen vanhempiansa suhteille (ks. s. 20). Lasten vaikeus ottaa kantaa elämänsä keskeisessä kysymyksessä tuli esiin varsinkin täytäntöönpanosovitteluissa. Havainto vastaa Luepnitzin (1982, 90, 91) haastattelemien lasten toivetta tietää, mitä on tapahtumassa, mutta pelkoa siitä, että heidät pannaan valitsemaan. Samoin Bren Nealen (2002, 93) tutkimuksen lapset olivat toivoneet vanhempien hallitsevan konfliktinsa niin, ettei heidän tarvitse valita puolta. Lasta kuulevat työntekijät ovat vaikean ammatillisen tehtävän edessä, jotta lapsen oikeus tulla kuulluksi myös huoltajuusriidan keskellä toteutuu. Kuulluksi

tuleminen voi merkitä myönteisiä asioita, vaikka lapsi ei ota kantaa isän ja äidin välillä: hän voi esimerkiksi saada helpotusta siitä, että hänen vaikea asemansa on ymmärretty, tai siitä, että vanhemmat jatkossa pyrkivät suojaamaan lasta joutumasta osapuoleksi riitaansa.

Lojaalisuusongelmasta erillisenä on tarkasteltava kysymystä lasten osallistumisen ja kuulluksi tulemisen oikeudesta. Erityisesti täytäntöönpanosovitteluissa oli lapsia, jotka yleisesti ottaen voitiin arvioida riittävän kehittyneiksi ilmaisemaan mielipiteensä ja perustelemaan niitä, mutta joiden mielipiteen riippumattomuus juuri huolto- ja tapaamiskysymyksessä kyseenalaistui. Lisäksi eräät lapset ilmaisivat harkitun mielipiteensä siten, että he toivoivat vanhempien päättävän asiasta ja kieltäytyivät itse ottamasta kantaa ydinkysymykseen. Oli vielä lapsia, jotka ottivat kantaa, mutta olivat varovaisia tai ahdistuneita siinä yhteydessä. Näiden kaikkien lasten asemasta voidaan päätellä:

Psykologisista syistä suurin osa lapsista ei vaikeissa huoltoriidoissa pysty esteettömästi käyttämään omaa ääntään ja puhevaltaansa.

Luvussa 3 tarkasteltiin lapsen aseman yhteiskunnallista ja oikeudellista kohenemistä. Eri-tyisesti lapsen osallistumisoikeus on nyt monin tavoin tuotu esiin. Lapsi nähdään kansalaiseksi, jolla on omat yksilölliset intressit, oma ääni ja omat oikeudet tuoda tarpeensa kuuluviin. Edellä viitatuissa tutkimuksissa haastatellut lapset joka tapauksessa toivoivat, että he saisivat osallistua keskusteluun perheen asioista ja tietää, mitä on tapahtumassa.

Tutkimus toi esiin lapsen osallistumisoikeuden yhden kipukohdan. Lasten mahdollisuudet tulla kuulluksi omassa asioissaan ovat sekä perheissä että muissa lasten yhteisöissä parantuneet, mitä voidaan pitää yhtenä heidän hyvinvointinsa mittarina. Tätä taustaa vasten entistä marginaalisempaan asemaan joutuvat arjessaan ne huoltajuusriidan keskellä kuukausien tai vuosien ajan elävät lapset, joiden on kannettava salaisuuksia tai lapselle kuulumattomia vastuita ja huolia. Kuulemistilaisuuksien järjestämisessä ja lasten viestien välittämisessä tavoitellaan heidän perusoikeutensa toteutumista. Yleisemmin haluan sanoa, että osa vaikeassa tai poikkeavassa elämäntilanteessa olevista lapsista tarvitsee kokemustensa välittämiseksi (ammattillisia) ”kovaäänisiä”, jotta heidän henkilökohtaiset tarpeensa tulevat nähtyiksi ja kuulluiksi. Se, kokeeko lapsi tulevansa kuulluksi sekä tilanteen turvalliseksi ja

helpottavaksi, riippuu osaltaan tilaisuuden järjestelyistä, työntekijästä ja yhteistyöstä vanhempien kanssa, mistä enemmän jaksossa 6.2.

Lasten itsensä kuulluksi tuleminen sekä heidän tapaamisensa erikseen ja yhdessä äidin ja isän kanssa antoivat sovittelijoille ja selvittelijöille sekä isille ja äideille, siis *aikuisille keskeistä tietoa lapsen tarpeiden ja edun ymmärtämiseksi*.

Lapset olivat kuultavina juuri heitä koskevan huoltajuusprosessin aikana. Heistä heijastui stressaava elämäntilanne ja raskas psykologinen asema olla riidan kohteena. Muitakin kuormittavia asioita oli havaittavissa, kuten vanhempien riitely itsessään, lapsen huoli äidin, isän, sisaruksen tai kaikkien jaksamisesta tai asuinpaikan muutokseen sopeutuminen. Monet vanhemmat olivat lapsensa voinnista huolissaan ja hakeneet lapselleen apua perheneuvolasta tai lastenpsykiatrian klinikalta.

Useimmissa täytäntöönpanosovitteluun edenneissä konflikteissa lasten tasapainoinen kehitys oli vakavasti vaarantunut huoltajuusriidan vuoksi.

Lapsen psyykkisen voinnin näkökulmasta näyttää olevan olennaisena kysymyksenä riitaisuuden vs. sovun, ei niinkään esimerkiksi luonapidon tuntien tai öiden määrä. Tulos on samansuuntainen Bausermanin (s. 77) johtopäätöksen kanssa, jonka mukaan yhteistyövanhemmuudessakaan tasan asuminen ei ole merkittävää. Toinen Bausermanin päätelmä – huonokin suhde kiintymiskohteeseen on parempi kuin ei mikään – näyttää tämän tutkimuksen lasten osalta pitävän paikkansa. Lähes kaikki täytäntöönpanosovittelun lapset joka tapauksessa osoittivat kiintymystään vanhemmalleen, johon kontakti oli ollut katkolla, ja helpottuivat tapaamiskatkon päättyessä. Kuitenkin on vaikea vetää lopullisia johtopäätöksiä, koska täytäntöönpanoprosessin jälkeistä aikaa ei ollut mahdollisuutta seurata.

Vielä yksi Bausermanin laajan tutkimuksen päätelmä oli, että vain äärimmäisissä poikkeustilanteissa (kaltointkohtelu, hyljeksiminen) yhteinen huolto on lapselle vahingollinen. Tässä tutkimuksessa ei erikseen käsitelty tällaisia poikkeuksia. Niiden kohdalla myös varsinainen sovittelu toimii huonosti, ja yhteiskunnan kontrollin täytyy olla tavalla tai toisella mukana (valvotut tapaamiset, lastensuojelu, lähestymiskiellot). Argumentit väkivaltaisuudesta, alistamisesta tai hyväksikäytöstä ja siihen liittyvistä lapsen peloista ovat monesti perusteena kontaktikatkoille. Kysymys voi liittyä lähivanhemman omiin traumaattisiin muis-

toihin entisestä parisuhteestaan, mutta huolenaiheet on mahdollisimman hyvin tarkistettava myös lapsen kokemuksen näkökulmasta. Tähän lisäisin ajatukseni, että isä tai äiti saa joskus lapsesta liittolaisen toisen vanhemman negatiiviseen leimaamiseen ja jopa kontaktista erottamiseen, mutta myöhemmin lapsen aikuisen identiteetin muodostuessa tällainen toiminta voi todella koitua nuorelle vahingoksi.

Toisensa poissulkevien lojaalisuuksien vallitessa lapset joutuivat valitsemaan toimintatapansa ja ottamaan paikkansa. Tämä valinta toteutui sekä arkipäivässä että erityisesti kuulemisessa, jossa lapsen ajatuksia kysyttiin. Tapausaineistosta voi erottaa neljä pääsuuntausta, kuinka lapset toimivat: (1) liittyminen toiseen vanhempaan sekä turvan ja hyväksynnän hakeminen häneltä; (2) liittyminen siihen vanhempaan, jonka kanssa kulloinkin on, ja kiintymyksen osoittaminen hänelle; (3) sulkeutuminen tai etäisyyden ottaminen kumpaankin vanhempaan; (4) avoin kiintymyksen osoittaminen kumpaankin vanhempaa kohtaan. Pienet lapset olivat taipuvaisempia toimimaan ”tässä ja nyt” ja osoittamaan kiintymyksensä aina sille vanhemmalle, joka on läsnä. Myös mielipiteen ilmaisu vaihteli usein sen mukaan, kumpi vanhempi on paikalla. Yli kymmenvuotiaat saattoivat voimakkaastikin samastua toiseen vanhempaan, mahdollisesti hänen kokemuksiinsa vääryyksiin, kuten lapsi oli ne ymmärtänyt, ja liittyä hänen kantaansa. Liittoutumalla lapsi saattoi myös hakea täyttä hyväksyntää tältä vanhemmalta. Havainnot olivat samansuuntaisia kuin psykiatrian asiantuntijaryhmällä (Divorce, 1981): lapsi saattaa torjua moraalisin perustein toisen vanhempansa huolimatta muuten hyvästä suhteesta tähän. Eräät murrosikäiset lapset ottivat etäisyyttä molempiin vanhempiin ja karttoivat keskusteluja, jotka koskevat toista vanhempaa.

Lojaalisuusongelma saattoi olla hyvin vaikea ja aiheuttaa lapselle sietämättömiä paineita ja monenlaista oireilua riippumatta siitä, minkä toimintatavan lapsi oli ottanut, tai siitä, minkä ikäinen lapsi oli.

Kirjallisuudessa (luku 3, s. 101) nähtiin karkealla jaolla kolmentasoisia mahdollisuuksia, joita isän ja äidin vanhemmuus antaa lapsille eron jälkeen: (1) yhteistyövanhemmuus, (2) erillinen, ”toinen toisensa rauhaan jättävä” vanhemmuus ja (3) jatkuvan tai toistuvan konfliktin vanhemmuus (Sinkkonen, 2001, 207; Mäkijärvi, 1995, 28). Tutkimusaineistossa varsinaista yhteistyövanhemmuutta ei esiintynyt, joskin olosuhdeselvittelyissä oli lapsia (kuten *Turo*), joiden vanhemmat saattavat palata yhteistyöhön lapsen asumisen ratkettua.

Täytäntöönpanosovitteluiden lasten isät ja äidit olivat sovittelun aikaan avoimessa konfliktitilanteessa ja useimmissa tapauksissa keskusteluyhteys oli kokonaan poikki. Tilanne aiheutti lähes kaikille lapsille arjen hyvinvointia ja myös kuulemistilannetta voimakkaasti raskastavan lojaalisuusristiriidan ja ykköstoiveen siitä, että isä ja äiti pääsisivät keskenään sovintoon. Silti eräät vanhemmat olivat ennen konfliktia pystyneet keskenään neuvottelemaan ja sopimaan lapsen asioista jollain tasolla: tältä pohjalta saattoi myös ennustaa, että lapsille voi palautua sovinnon tai oikeusratkaisun jälkeen mahdollisuus jatkaa elämänsä kahdessa maailmassa (2)-vaihtoehdon mukaan (ainakin *Oona, Nella ja Samuli*). Siinä vanhemmat kunnioittavat toistensa merkitystä lapselle, mutta varsinainen yhteinen vanhemmuus puuttuu. Eron kokeneiden lasten joukossa oikeuspäätöksiä hakevien vanhempien lapsilla on selvästi suurempi riski siihen, että vanhemmuuden ristiriidat uhkaavat tasapainoista kasvua. Eräiden täytäntöönpanosovittelun vanhempien voitiin ennustaa jatkavan oikeusprosessointia tai vähintään keskinäisen epäluottamuksen olevan niin voimakkaan, että lapsen asema lojaalisuusvälikädessä ei helpotu (3-vaihtoehto).

Tutkimusolelut saivat aineiston perusteella vahvistusta:

(1) Lasten *vaikeat* lojaalisuuskonfliktit painottuivat täytäntöönpanosovitteluihin, joissa vanhempien keskinäinen epäluottamus oli syvä tai pitkäaikainen ja heidän keskusteluyhteytensä oli poikki tai avoimen riitainen. Jotkut lapset toivoivat voimakkaasti äidin ja isän sovintoa, ja tulokseen pääseminen silminnähden helpotti lasta. Lojaalisuusristiriita näytti puuttuvan vain niissä tapauksissa, joissa lapsi oli jo vieraantunut toisesta vanhemmastaan. (2) Tapaustarinat osoittivat, kuinka lojaalisuusongelma esti tai rajoitti lasta tuomasta ajatuksiaan tai ilmaista esteettä kiintymystään. Tulos vastaa edellä kuvattuja Luepnitzin (1982) ja Nealen (2002) havaintoja, joiden mukaan valintatilanne on vaikea tai tuskallinen lapselle ja vastaavasti helpottavaa on, jos lapsen ei tarvitse valita puolta. 3) Vastaavasti lasten itseilmaisuus helpottui tilanteissa, joissa vanhemmat pääsivät sopimukseen tai heidän keskusteluyhteytensä palasi.

Täytäntöönpanosovitteluissa, joissa vanhempien konflikti oli kireämpi ja yleensä pitkityneempi, lasten oireilua oli enemmän kuin alkuperäisissä huolto- ja tapaamisprosesseissa (olosuhdeselvittelyissä). Täytäntöönpanosovitteluissa oli lapsia, jotka ensin olivat torjuneet toisen vanhempansa ja kieltäytyneet tapaamisista, mutta kontaktin uudelleen käynnistyttyä

olivat helpottuneita ja osoittivat kiintymyksensä myös tätä vanhempaansa kohtaan. Kieltäytymisiin saattoi liittyä hyväksymisen hakemista lähivanhemmalta liittoutumalla tämän kanssa, mutta myös aitoja pelkoreaktioita tapaavan vanhemman aiemman käyttäytymisen takia. Nämä tapaukset antavat aiheen seuraavaan johtopäätökseen:

Pelkkä lapsen mielipiteen kuuleminen ja välittäminen eivät riitä hänen etunsa selvittämiseksi. Selvityksen tai sovittelun pitäisi olla ammatillinen prosessi, jossa lapsi on mukana ja jossa hänen kokemuksensa tulee kertaluontoista haastattelua perusteellisemmin kuulluksi ja huomiioon otetuksi.

Yhteenvedona voidaan nähdä, että useissa oikeuden määräämissä olosuhdeselvityksissä ja lähes kaikissa täytäntöönpanosovitteluissa lapsen kuulemisen psykologinen kehys on varsinkin lojaalisuusriidan vuoksi jännitteinen ja vaikea. Kuulemisen ammatilliseen menettelyyn on siksi kiinnitettävä huomiota, jotta se palvelisi lasta, hänen kuulluksi tulemisen oikeuttaan ja hänen suojeluaan riidan välikädessä.

6.2. Kohti parempaa lapsen kuulemistä

Kiinnostus tutkia huoltajuusriidan kohteena olevan lapsen kuulemisen problematiikkaa syntyi psykologityön ammatillisen kehittämisen tarpeista. Historiallisesti lapsen kuuleminen ja lapsen mielipiteen huomioon ottaminen perheoikeudessa on uusi asia; samoin kuulemiseen liittyvät ongelmat, jotka on avattava ja ratkaistava.

Tutkimuksen lapset olivat lojaalisuusvälikädessä. Kuvatuissa episodeissa tuli esiin lasten vaikeus ottaa kantaa ja ilmaista itseään. Lasten oikeus tulla kuulluiksi toteutuu vain muodollisesti, jos lasta kuulevat työntekijät eivät ota lapsen lojaalisuusongelmaa huomioon. Jo lähtötilanne uhkaa marginalisoida heitä sekä suojelluksi tulemisen oikeutensa (protection) että osallistumisoikeutensa (participation) osalta.

Seuraavassa esitetään tutkimustuloksen valossa elementtejä, jotka kuulemisissa voidaan ottaa huomioon, jotta lapsi saisi samanaikaisesti mahdollisimman hyvän suojan isän ja äidin riidalta ja toisaalta lisää rohkeutta ilmaista itseään. Näin lapsen oikeutta osallistumiseen ja suojaan pyritään vahvistamaan samanaikaisesti. Lasta palvelevan kuulemisen perusteita esitellessäni pyrin sovittamaan omassa työkäytännössäni kehittyneet menettelyt tutkimuksen havaintoihin ja johtopäätöksiin.

Jälkimmäisessä osassa (6.2.2.) arvioidaan, miten yhteiskunta voi tukea lapsiperheitä niin, että vanhempien eron tullen lasten taakka ei käy kohtuuttomaksi. Edellä todettiin, että oikeusriita itsessään on merkki perheen heikentyneestä päätöksentekokyvystä. Sovitteleva työ ja vanhempien psykologinen sitouttaminen oikeuden päätöksiin auttaa perheen autonomian palautumista ja ylläpitämistä. Riitojen ennaltaehkäisy ja perheasioiden sovittelun tehostaminen sekä viipymättömät oikeuskäsittelyt mahdollisine asiantuntija-apuineen voivat säästää lapsia juuttumasta riidan osapuoliksi asemaan, joka on vakava uhka lapsen kestokyvylle ja psyykkiselle tasapainolle.

6.2.1. Lapsen kuulemisen työtapojen kehittäminen

Vanhemmuus ja lapsen kestävä etu

Lapsen kuulemisen lähtökohta on vanhempien erimielisyys, mutta vanhempien omat eroon liittyvät ongelmat ja prosessit rajattiin tarkastelun ulkopuolelle. Kuitenkaan lapsen mielipiteen selvittäminen ei ole niistä irrallinen tehtävä, vaan sovitteleva yhteistyö vanhempien kanssa kuuluu sekä olosuhdeselvittelyyn että täytäntöönpanosovitteluun.

Lapsen etu -käsitettä on käytetty huoltajuusriidoissa siten, että (1) oikeuden *ratkaisun* tulee olla lapsen edun mukainen. Tehtävän saaneiden selvittelijöiden ja sovittelijöiden on vielä käsitykseni mukaan punnittava, (2) miten *lapsen kuuleminen* toteutetaan niin, että hänen etunsa ei vaarannu. Lisäksi käytän käsitettä lapsen *kestävä etu* (3) halutessani korostaa, että päätöksen lisäksi tarvitaan muutakin, mikä mahdollistaa lapsen tulevan hyvinvoinnin. Kestävän edun tavoittelu on vanhempien tukemista ja motivointia, jotta he vähintään noudattavat päätöstä, sitoutuvat siihen ja konfliktin hellittäessä pyrkivät lapsen asioissa keskinäiseen tiedottamiseen ja parhaassa tapauksessa joustavaan yhteistyöhön, jossa lapsella on kasvaessaan yhä merkittävämpi sanansija.

Lasten ja nuorten tasapainoinen kasvu tapahtuu vanhempien eron ja siihen liittyvien ratkaisujen jälkeenkin hyvän vanhemmuuden sekä turvallisten kiintymyssuhteiden puitteissa. Ero saattaa itsessään koetella perherooleja ja toimivaa vanhemmuutta monella tavalla. Monet lapset ottavat hoitaakseen heille normaalisti kuulumattomia tehtäviä ja vastuita. Vanhempien oma psyykkinen jaksaminen ja tunteiden hallinta ovat koetteilla. Vanhempien välinen yhteistyö, kommunikointi ja työnjako saattavat katkeilla. Oikeuteen edennyt huolto- ja tapaamisriita ajaa isät ja äidit etsimään ja korostamaan toistensa vanhemmuuden puutteita. Vanhempi voi kokea uhkana vanhemmuudelleen senkin, että ulkopuolinen asiantuntija tapaa hänen lastaan ja puhuu hänen nimissään.

Vanhemmuuden vahvistamisen yksi lähtökohta on sen erityisyyden kunnioittaminen, joka jokaisella lapsella on äiti- ja isäsuhteessaan. Lasten kiintymyssuhteet äitiin ja isään ovat suhdessesifejä, laadultaan erilaisia ja vastaavat yleensä toisiaan täydentäen ja vahvistaen lapsen kehitystarpeisiin. Vanhemmuutta ei kuulemisen yhteydessä pidä kyseenalaistaa esi-

merkiksi pyytämällä lasta vertailemaan äitiä ja isää eri asioissa. Silloin lasta altistettaisiin lisää lojaalisuusristiriidalle, jolta lainlaatijakin halusi lapsen suojata. Kun muutamien tutkimusaineiston lasten lojaalisuusristiriita ja mahdollinen menettämisen pelko laukesivat, heidän asemansa helpottui ja he uskalsivat avoimemmin tuoda esiin toiveensa, tarpeensa ja ajatuksensa sekä äidille että isälle.

Vanhemman vanhemmuutta ja lapsen lapseutta on mahdollista eri tavoin vahvistaa lapsen kuulemisen yhteydessä. Silloinkin, kun oikeus on erityisesti edellyttänyt lapsen mielipiteen selvittämistä ja siten lapsen omaa asiakkuutta, lasta tulisi tavata äidin, isän ja, aina kun mahdollista, molempien kanssa. Lapsen turvallisuudentunnetta vahvistaa se, että hänen asiakkuutensa aloitetaan ja päätetään, jos mahdollista, vanhempien läsnä ollessa. Jos ensin tavataan vanhemmat ja lapsi yhdessä, lapsella on mahdollisuus saada isältä ja äidiltä lupa ja oikeutus puhua asioista omalta kannaltaan.

Vuosia sitten oikeudet edellyttivät, että havaintoja ei käydä asianosaisten kanssa läpi, vaan selvitykset ja kertomukset toimitetaan oikeudelle suoraan. Nykyisin pääsääntönä on se, että työntekijät keskustelevat osapuolten kanssa havainnoistaan ja johtopäätöksistään. Perheen tilanteesta riippuen lapsi voi olla siinä mukana. Erikseen palautetta annetaan myös lapselle.

Palautekeskustelun järjestäminen sopii oikeuden periaatteeseen kunnioittaa vanhempien osittaistakin sopimusta. Vanhemmat voivat tutkia yhteistyön mahdollisuutta aina, kun tulee uusia näkökulmia ja perusteita siihen. Jos äidin ja isän toisistaan poikkeava käsitys lapsen tarpeista on värittänyt heidän omien vahvojen tunteidensa vuoksi, lapsen lausuma tai ulkopuolisen asiantuntijan arvio lapsen välittömistä tarpeista voi kokemukseni mukaan tuoda uuden lähtökohdan yhteisten päämäärien etsimiseksi. Vanhemmat ovat erokriisin aikana hyvin herkkiä lapsen hyvinvoinnista, minkä olen nähnyt palautekeskusteluissa. Työntekijän palaute lapsen ajatuksista, havainnot lapsesta ja päätelmät lapsen erityistarpeista ovat vanhempien käytettävissä. Kun työntekijä pitää lapsen aseman ja tulevaisuuden keskustelun keskiössä, hän samalla korostaa äidin ja isän vanhemmuutta. Tällainen keskustelu voi parhaassa tapauksessa irrottaa vanhempia tiukoista asemistaan, joihin he ovat keskinäisen kommunikation puutteen ja epäluottamuksen vallitessa ajautuneet.

Vanhempien oikeuteen siirtynyt riita houkuttelee puhumaan vain vanhempien tarpeista ja esimerkiksi tapaamistunneista. Lapsen tavanneen työntekijän kannattaa silloin painottaa

äidin ja isän vastuuta vanhempina siitä, että he yleensä päättävät jotain tai sitoutuvat johonkin yhdessä. Vanhempien riitelyyn kasautuu usein monentasoisia pettymyksiä, kuten hylätyksi tuleminen, ulkopuoliset suhteet, elatuskysymykset ja omaisuuden ositus. Kokemukseni mukaan vanhemmat kuitenkin yleensä sanovat tärkeimmäksi asiaksi lapsen ja hänen hyvinvointinsa. Lapsen asioihin keskittyminen auttaa jäsentämään monin tuntein latautunutta kokonaisuutta tärkeimmästä aiheesta alkaen.

Yksi keino vanhemmuuden vahvistamiseksi silloin, kun vanhemmat eivät pääse sovintoon, on ns. *sitouttava keskustelu* siitä, miten lapsen asema voisi helpottua päätöksen jälkeen. Kun työntekijä ei voi ennakoita oikeuden lopputulosta, hänellä on mahdollisuus puhuttaa äitiä ja isää erilaisten oikeuden lopputulosten pohjalta. Miten vanhemmat pyrkisivät yhteistyöhön, jos oikeus päättyy isän hakemaan ratkaisuun, äidin hakemaan ratkaisuun tai kolmanteen lopputulokseen? Miten isä ja äiti tukisivat toistensa vanhemmuutta ja helpottaisivat lapsen asemaa kunkin ratkaisun jälkeen? Jos jompikumpi veisi ratkaisun ylempään oikeusasteeseen, miten lapsi pidetään konfliktin ulkopuolella ja miten lapsen oikeus vanhempiinsa varmistetaan prosessoinnin jatkuessa?

Kuulluksi tulemisen merkitys lapselle

Tutkimuksessa kartoitettiin, mitä lapsen kuulluksi tuleminen voi merkitä päätöksenteolle, perheelle ja lapselle itselleen. Lapsen oikeus tulla kuulluksi itseään koskevassa päätöksenteossa iän ja kehityksen mukaisesti on kansainvälisesti hyväksytty normi. Minimaalinen normin noudattaminen – kuulemistilaisuuden pikainen järjestäminen vieraan aikuisen kanssa – ei tuota oikeudelle lisäinformaatiota, jos lapsen on vaikea puhua koko asiasta. Samankaltaisista syistä Suomen lainsäätäjä on lähtenyt siitä pääsäännöstä, että lasta ei kuulla oikeudessa, vaan sosiaalityöntekijät tai psykologit haastattelevat häntä. Kuulemisen ja mielipiteen selvittämisen ohella heidän tehtävänä on lisäksi arvioida lapsen kehittyneisyyttä ja hänen mielipiteensä riippumattomuutta.

Äidin ja isän erimielisyyden vallitessa sekä lojaalisuusongelman vääristämänä tai vaihtamana voi aikuisilta jäädä huomaamatta se, että lapsella on kokonaan oma kokemusmaailmansa ja omat haaveensa. Edellä käsiteltyjen tutkimusten mukaan vanhempien on vaikea tavoittaa tätä lapsen kokemuksen tasoa varsinkaan, jos he ovat itse psyykkisessä kriisissä. Lapsen vaihtoehdot nähdään vain suhteessa aikuisten vaihtoehtoihin. Tutkimukset viittasi-

vat lisäksi siihen, että erosta puhutaan yllättävän vähän lasten kanssa. Tällöin vanhemman käsitys lapsen mielenliikkeistä jää oman, omasta näkökulmasta lähtevän tulkinnan varaan.

Tutkimusjoukossa osa oikeusriidoista sai alkunsa siitä, mitä isä ja mitä äiti kertoi lapsen haluavan. Toisin sanoen keskeisissä vaatimuksen perusteluissa vedottiin lapsen mielipiteeseen tai lapsen tunteisiin, kuten pelkoihin. Varsinkin pienet lapset osoittavat kiintymisensä kumpaankin vanhempaansa spontaanein sanattomin ja sanallisin ilmaisuin, mutta lapsen tunneilmaisut voivat vahvistaa isän tai äidin omia vahvoja laajempia tulkintoja. Äidillä ja isällä voi kokemukseni mukaan syntyä jopa täysin eri käsitys siitä, missä lapsi haluaa asua. Toinen esimerkki tulkinnan vääristymästä: lapsi kertoo äidille tai isälle arkisista harmeistaan toisen vanhemman luona – viesti saakin moninkertaisen merkityksen ja kaikupohjan, kun se vanhemman mielessä kytkeytyy omiin raskaisiin kokemuksiin toisesta osapuolesta tai parisuhteesta.

Edellä jo todettiin, että lapsen ja vanhempien toiveet ja intressit saattavat poiketa huomattavastikin toisistaan. Tyypillisiä lapsille ovat haave perheen uudelleen eheytymisestä ja alkuperäisen perheen mieltäminen omaksi perheeksi jopa vuosia sen hajottua. Edelleen, lapset haluavat useimmiten oman ihmissuhteiden verkoston säilyvän muutenkin: koulun, kavereiden, perheystävien, vanhempien lähisuvun jne. Isän tai äidin toiveena voi olla uuden elämän aloittaminen uudessa ympäristössä, mutta lapselle asuinpaikan pysyvyys varmistaa monet hänelle tärkeät asiat ja kontaktit.

Lapset voivat sanoa asioita, jotka asettavat vanhemmat uuden pohdinnan eteen. Lapset tuovat omat priorisointinsa usein kirkkaana esille, esimerkiksi siten, että riitelyn loppuminen itsessään on paljon tärkeämpää kuin sopimuksen yksityiskohdat. *Oona* (9 v.) sanoi: "Kunpa äiti ja isä pääsis sopuun! Kyllä mä sitten kuljen niin kuin ne päättää." Tätä ennen asuminen- ja tapaamisjärjestelyt eivät olleet kummankaan vanhemman kontrollissa. Lapsi teki omia ratkaisujaan, koki syyllisyyttä niistä ja oli ahdistunut. Tieto lapsen suuresta toiveesta näytti lisäävän kummankin vanhemman motivaatiota puristaa sopimus, joka sitten lopulta syntyi.

Suorat lainaukset ja niihin liittyvät haastatteluepisodioiden kuvaukset voivat olla osa lausuntoa. Koska lapsia ei kuulla tuomioistuimessa, lapsen ääni tulee välitettynä: toistettuna, va-

likoituna, muokattuna tai tulkittuna. Tuomarit pitävät tärkeänä sitä, että lapsen ääni välit-
tyisi mahdollisimman autenttisenä kuvauksena siitä, mitä ja miten lapsi vastaa tai reagoi
kysymyksiin tai spontaanisti ilmaisee asiasta.

Lakien tarkoittamasta "iän ja kehitystason" huomioon ottamisesta seuraa, että työntekijän
ja oikeuden tulee punnita ja perustella lapsen mielipiteen painoarvoa. Lapsen mielipiteen
ns. riippumattomuuden arvioiminen on varsin monisyistä ja haastavaa. Arvioijan olisi ylei-
sellä tasolla tiedettävä lapsen kielen ja tunne-elämän kehityksestä, perhesysteemien lain-
alaisuuksista ja puhediskurssien tuottamisesta eri konteksteissa ja eri yleisöille. Hänen olisi
tavattava lasta tasapuolisesti niin, että molemmat vanhemmat ovat yhdessä ja erikseen ti-
lanteessa voidakseen tehdä havaintoja lapsen ja vanhemman suhteesta ja tarkataksien
mahdollisia siitä riippuvia puheen painotuseroja, kumpi vanhemmista on läheisyydessä.
Keskeisin osa lapsen haastattelua on kuitenkin tehtävä kahden kesken ja luottamuksellises-
ti. Täytäntöönpanolakiesitys tähdensi samaa: "lapsen kuulemisen olisi tapahduttava siten,
ettei kumpikaan vanhemmista ole läsnä, jotta lapsen tahto tulisi riittävän luotettavasti esil-
le" (HE 96/1995).

Lapsen suhdetta vanhempiinsa voi selvittää monipuolisesti, eri näkökulmista ja aikaper-
spektiiviä laajentaen. Perheen yhteisestä menneisyydestä ja tulevaisuuden toiveista puhu-
minen saattaa irrottaa lasta lojaalisuusongelman tukahduttamasta nykyhetken "isä vai äiti"
-puheesta, jolloin lapsen oma, kolmas näkökulma voi päästä esiin.

Lapsen sitoutuminen ja turvautuminen yhteen vanhempaan saattaa näkyä siten, että hän
toistaa aikuisen käsitteitä ja argumentteja. Kyse voi silloin olla myös epäasiallisesta vai-
kuttamista lapseen, sanojen tarjoamisesta kuulemistilannetta varten. Lasten voimakas lo-
jaalisuusongelma näkyi täytäntöönpanosovitteluissa: isompienkin lasten mielipiteet saat-
toivat kuulostaa velvoitetulta, tai lapsi kieltäytyi puhumasta kokonaan perheen asiasta.
Nämä havainnot kertoivat lapsen vaikeasta psyykkisestä asemasta.

Useat yli kymmenvuotiaat lapset toivat esiin loogisen kuvauksen siitä, miten hänen suh-
teensa isään tai äitiin on toiminut muutosten eri vaiheissa. Lapsi pystyi samalla perustele-
maan sen, miten hän halusi järjestää asumisen ja yhteydenpidon. Tämän ikäisen lapsen
kannanotto oli yleensä riippumaton siitä, kuka hänet on tuonut haastatteluun.

Lähes kaikki vanhemmat näkivät, että jatkuva riidan välikappaleena oleminen on vakava uhka lapsen voinnille. He olivat kuitenkin yhdessä neuvottomia ulospääsyn keinoista, ja monesti tästä syytettiin vastapuolta. Vastakkaisen osapuolen nähtiin hakevan ratkaisua, joka on omiaan supistamaan omaa osallisuutta lapsen elämässä ja vanhemmuudessa, mikä aiheutti katkeruutta.

Lapsen kuulemisesta oikeus saa taustatietoa siitä psykologisesta asemasta, jossa lapsi perheessään on. Toimiva huoltoratkaisu ja lapsen hyvinvointi edellyttävät sitä, että *hänen* kokemuksensa sekä *hänen* ihmissuhteille ja asioille antamansa merkitykset otetaan huomioon. Kysymys ei ole vain lapsen äänen välittämisestä oikeudelle, vaan siitä, että psykologi tai muu ammattilainen kuvaa, tulkitsee ja arvioi lapsen tilannetta havaintojensa ja haastattelun perusteella. Tulkintojen osuvuutta on mahdollista testata ja tarkentaa keskustelemalla niistä erikseen lapsen ja hänen vanhempiensa kanssa.

Jos lapset perheessä ilmaisevat itseään varovasti tai eivät tule ymmärretyiksi vanhempien oman kriisin vuoksi, jos lapset pyrkivät salaamaan tapahtumat kavereiltaan, opettajilta ym. tai jos suvut ovat tunteella kiinni äidin tai isän asiassa, lapsilla ei silloin ole aikuista, joka antaisi tilaa heidän omille kokemuksilleen ja tunteilleen. Lasta kuuleva työntekijä voi silloin olla tilapäinen mahdollisuus saada ulkopuolinen, luottamuksellinen, neutraali ja hyväksyvä aikuinen omaksi tueksi.

Jos lapsen asiakkuus jää vain työntekijän kanssa kahdenkeskiseksi, lapsi olisi kontaktin jälkeen jälleen yksin mietteineen. Lapsen keskeiset viestit ja tarpeet tulee siksi käydä läpi vanhempien kanssa. Parasta lapsen kannalta on, jos vanhemmat lähentyisivät toisiaan siten, että lapsi kokee puhumisen heidän kanssaan vapaammaksi ja että lapsi saa hyväksynnän ja vahvistuksen kaikille tunteilleen. Jos tämä ei onnistu, on lapsen ja vanhempien kanssa hyvä puhua siitä, kenen kanssa lapsi voisi jatkossa luottamuksellisesti pohdiskella perheen asioita omalta kannaltaan.

Viittasin jaksossa 3.3. tutkimuksiin, joiden mukaan lapsen kyky arvioida ja käsitellä ihmissuhteita auttaa sopeutumista. Tämän kyvyn käyttöönottoa ja kehittymistä voi vieraskin aikuinen lapsessa edesauttaa kyselemällä ja pohdiskelemalla asioita lapsen kanssa. Yli 5-

vuotias lapsi pystyy yleensä aikuisen tukemana laajentamaan ja kohdentamaan asioiden käsittelyä välittömästi sekä ennen koettuun että tulevaan, jolloin lapsen ajatukset tulevat entistä paremmin esiin (ks. Lyytinen ym., 2001, 120).

Lapsen asiakkuuden rakentuminen

Työntekijän ja lapsen väliseen suhteeseen vaikuttaa se, kuinka työntekijä sovittaa kuulemiselle asetetut odotukset ja lapsen ristiriitaisen aseman ja kuinka hän osaltaan luo ja ylläpitää kontaktia lapsen kanssa. Seuraavassa asiakkuuden keskeisiä elementtejä kuvataan ja perustellaan. Kuulemisen juridiset periaatteet, lapsen oikeudellinen ja psykologinen asema sekä edellä esille tulleet havainnot lapsen itseilmaisun vaikeuksista pyritään ottamaan huomioon. Tavoitteena on lapsen kestävä etu siten, että hänen mielipiteensä ja hänen tasapainoisen kasvun mukaiset tarpeensa tulevat esille ja että kuulemisesta itsestään ei ole lapselle vahinkoa.

Lapsen tuleminen kuultavaksi on syytä valmistella huolellisesti, jotta kontakti saavuttaisi tavoitteensa ja jotta se muodostuisi lapselle ja hänen vanhemmille myönteiseksi kokemukseksi. Huoltajuusriidoissa lähtötilanne on herkkä ja jännitteinen. Siksi on hyödyllistä perehtyä vanhempien näkökulmiin ja siihen, mitä he kertovat lapsestaan. Sellaisen neutraalisuuden tavoittelu, jossa psykologi kieltäytyy ottamasta vastaan ennakkotietoa, ei mielestäni palvele tarkoitustaan. Kun lapsen tapaamisten yhtenä tavoitteena on vahvistaa vanhemmuutta ja lapsen asemaa lapsena, ei ole hyvä ohittaa sitä, mitä äidit ja mitä isät haluavat kertoa lapsestaan.

Oikeus edellyttää lapsen kuulemista, joten lapsi tulee asiakkaaksi perheen ulkopuolisten toimeksiannon perusteella. Vanhemmat saattavat epäillä lapsen tuomisen mielekkyyttä tai haluaisivat suojata lasta: he voivat kysyä, mitä lapselle kerrotaan tapaamisen tarkoituksesta tai mitä tehdä, jos tai kun lapsi vastustelee. He ehkä kertovat lapselle, että häneltä aiotaan kysyä omia toiveita asumisesta ja tapaamisista. Kuten lasten haastattelut ovat viitanneet, lapsi voi pelätä siitä, että joutuu valitsemaan joko äidin tai isän mielen mukaan ja vastustamaan toista. Jos lapsen tuominen kuultavaksi ahdistaa vanhempaa, lapsi aistii sen. Kuitenkin kokemukseni mukaan useimmat vanhemmat pitävät lapsen kuulemista tarpeellisena ja suhtautuvat siihen myönteisesti ja luontevasti.

Vanhempien kanssa voidaan tehdä suunnitelma lapsen kuulemisesta: tapaamisten tarkoitus; ajat, paikat, kuka tuo, kuka on paikalla. Joskus vanhempien konflikti on juuri niin tuledusherkkä, että lapsen ja kummankin vanhemman yhteistapaamisen vaarat nousevat etuja suuremmiksi. Silloin lapsi voidaan tavata ensimmäisellä kerralla toisen ja sitten toisen vanhemman kanssa ja joka tapauksessa todeta, että nämä tapaamiset on sovittu kummankin vanhemman kanssa. Lapsen tai lasten omien toiveiden huomioonottaminen kuulemistilanteiden järjestelyissä lisää hänen (tai heidän) luottamustaan siihen, että lasten ajatuksia arvostetaan.

Työntekijän tehtävä on luoda lapselle puitteet, joissa hän tulee mahdollisimman hyvin kuulluksi ja ymmärretyksi. Lapsella täytyy puolestaan olla tieto siitä, mikä on tapaamisten tarkoitus, miten se voi palvella hänen parastaan ja mihin hänen sanojaan voidaan käyttää. Vaikka lapsi ei ole osapuoli huoltajuusoikeudessa eikä osallistu pääkäsittelyihin, kyse on hänen elämänsä tärkeistä ratkaisuista. Kuulemisessa noudatettavat periaatteet käydään läpi sekä lapsen että vanhempien läsnä ollessa, mieluiten yhteisellä istunnolla. Lapsen kanssa voidaan vielä varmistaa, miten hän on ne ymmärtänyt.

Informoidun suostumuksen (informed consent) periaate on keskeinen edellytys lapsen ja yleensä henkilön kuulemisessa: "Salaisuuden alkuperäiselle haltijalle tehdään tarkoin selkoa hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan. Eri vaihtoehtoista koituvat seuraamukset on tarkoin selvitettävä asiakkaalle. Tällöin on paitsi kuultava häntä myös kunnioitettava hänen oikeuttaan yksityisyyteen" (ks. Mahkonen, 1998, 115–117, Mahkonen, 1995, 115). Informoitu suostumus on eettinen ja juridinen velvollisuus, ja sen katsotaan kuuluvan hyvään kliiniseen käytäntöön (Knapp, 2001). Se on kirjattu mm. Pohjoismaiden psykologien ammattieettisiin sääntöihin (www.psyli.fi).

Lapsen informointi on erityisen haasteellista. Lapsen tulisi voida ikätasonsa mukaisesti tietää oikeutensa ja asemansa. Prosessikokonaisuus ja lapsen viestien merkitys tulisi tehdä lapselle tajuttavaksi kielellä, jota hän käyttää ja ymmärtää. Voi olla hyödyllistä piirtää lapselle kuvia tai kaavioita siitä, mikä osa lapsen tapaamisilla on selvityksessä ja oikeuden päätöksessä. Usein on tarpeen kuulostella, miten lapsi on ymmärtänyt sanotun. Pieni lapsi

asettuu keskusteluun "tässä ja nyt" ja saattaa ainakin hetkittäin unohtaa tapaamisten tarkoituksen, joten sitä on hyvä välillä kerrata.

Informoitavia asioita ovat esimerkiksi: "äiti ja isä ovat eri mieltä siitä, missä sinä asuisit; heitä tavataan myös ja he saavat kertoa, mikä heidän mielestään on sinulle parasta; oikeus päättää asian; äiti ja isä ovat myös siellä oikeudessa; oikeudessa halutaan tietää, mitä sinä ajattelet asiasta, mikä sinulle on tärkeää ja mitä sinä toivoisit; minä kerron eteenpäin, mitä sinä haluat asiasta sanoa; sinä et päästä asiaa, vaan oikeus päättää; tai äiti ja isä voivat päättää, jos he pääsevät sovintoon; voit ratkaista itse, mitä haluat sanoa oikeudelle; voit myös olla sanomatta yhtään mitään ja sekin on ihan OK".

Lapselle voidaan luvata, että hänen puheistaan, ajatuksistaan ja mielipiteistään kerrotaan eteenpäin juuri se, minkä hän haluaa ajatuksenaan tulevan esiin. Luottamuksellisuuden tehtävä on suojata lasta ja avartaa puhumisen tilaa. Keskustelu voi kulkea lapsen erilaisiin näkökulmiin, menneisyyteen ja tulevaisuuteen, eri ihmisten kannanottoihin, verkostoihin, kouluun ja kaverisuhteisiin niin, ettei lapsen tarvitse koko ajan olla varuillaan siitä, mitä voi puhua, miten sanominen ymmärretään, miten sitä käytetään ja kenelle siitä kerrotaan. Keskustelujen kuluessa voidaan täyttää paperia, johon kootaan lapsen ajatuksia ja kannanottoja; lopussa lapsi valitsee ja tarkistaa, mitä viestejä hän haluaa välitettävän eteenpäin. Siinä yhteydessä kannattaa vielä kerrata haastattelun tarkoitus ja lapsen oikeudet. Osa lapsista antaa luvan kertoa kaikesta, mistä on puhuttu. Näillä lapsilla lojaalisuusongelma ei kokemukseni mukaan yleensä ole vaikea. Yksi rajoitus tällaiseen luottamuksellisuuteen on lapselle sanottava: lapsen voinnin ja turvallisuuden (ja päätöksenteon) kannalta tärkeät asiat (kuten väkivalta tai päihteiden väärinkäyttö) täytyy joka tapauksessa tuoda esiin silloinkin, kun lapsi haluaisi salata asian (ks. s. 25–26; Gottberg 1992 ja 1997).

Lapselle kerrotaan, että työntekijä sanoo vanhemmille ja oikeudelle omat arvionsa siitä, mikä lapsen tilanne on ja mikä voi helpottaa sitä. Arviot käydään läpi myös lapsen kanssa. Työntekijä on siten sekä lapsen äänen ja kokemusten välittäjä että asiantuntija, joka arvioi lapsen asemaa ja hyvinvoinnin edellytyksiä.

Kun aikuinen haastattelee lasta, kysymyksessä on aina myös valtasuhde (Ritala-Koskinen, 75). *Olosuhdeselvittelyssä ja täytäntöönpanosovittelussa haastattelijan valta korostuu.* Se

on ilmaistu hänen tehtävässään välittää lapsen mielipide, arvioida lapsen ja vanhemman välistä suhdetta tai arvioida lapsen kehittyneisyyttä. Haastattelijalla on siten monenlaista välillistä valtaa lapsen elämän ratkaisuissa, mikä varsinkin alkutilanteessa saattaa pelottaa sekä vanhempia että lasta itseään. Tästä koituvat eettiset kysymykset ja ratkaisut on mahdollisimman avoimesti käsiteltävä kaikkien osapuolten kanssa. Keskustelun sääntöjen läpikäyminen ja niistä sopiminen on sekä lapsen että työntekijän vallan ja vallan rajojen määrittelyä. Psykologin ja muiden ammattilaisten työssä työntekijän omat tunteet, ajattelutavat ja asenteet ovat aina läsnä. Arviointien luotettavuus kasvaa, kun työntekijät tuovat tulkintansa lapsen itsensä, vanhempien ja työparin arvioitavaksi ja käy niistä dialogia heidän kanssaan. Tällä tavoin voidaan vähentää kritiikin aiheita mielivallasta, spontaanien tai poikkeuksellisten episodien ylitulkinnasta, sympatioista ja antipatioista tai viitekehyksen ja omien asenteiden vaikutuksista. Psykologi voi katsoa onnistuneensa, jos tapaamiset ovat helpottaneet lapsen oloa ja lapsi on tyytyväinen sen tuloksiin ja jos molemmat vanhemmat pitävät hänen osuuttaan tasapuolisena ja informatiivisena.

Jos lapsella on oma työntekijä, joka paneutuu lapsen ajatuksiin, kysymyksenasetteluihin ja lapsen omiin merkityksenantoihin (ks. s. 11 ja 63–64), hän voi kuvata lapsen psykologista asemaa lapsen kokemusmaailmasta. Mitä kitkerämpi erimielisyys vanhemmilla on, sitä voimakkaammin heidän kanssaan työskentelevien työntekijöiden ajatukset ovat taipuvaisia kohdistumaan isän ja äidin valmiisiin merkityksiin ja kysymyksenasetteluihin. Tällöin myös heidän on työläämpää pysähtyä lapsen tunteiden ja ajatusten ääreen. Lapsen vaikeus saada tilaa ja kuuluvuutta omille ajatuksilleen ja ilmaisuilleen on silloin vaarassa kertaautua sovittelussa tai selvittelyssä.

Työntekijän on syytä pitää se, minkä on lapselle luvannut. Jos vanhemmilla on akuutti tai pitkittynyt riita, lapsi on melko varmasti joutunut kokemaan perhekriisin aikaan yllätyksellisiä käännteitä ja pettymyksiä. Lapsen luottamus perheen tapahtumien ennustettavuuteen on ollut koetuksella. Lapsen on hyvä saada sellainen kokemus, että hänen asiaansa perehdytään huolellisesti ja että päätöstä kohti edetään harkitusti ja hallitusti. Parhaimmillaan haastattelu on lapselle positiivinen kokemus, jossa hän on voinut olla aikuisen jakamattoman huomion, kunnioituksen ja kuuntelun kohteena ja joka auttaa häntä myös ymmärtämään itse itseään paremmin (Ritala-Koskinen, 2001, 75).

Työntekijän tehtävä on mahdollisuuksien mukaan pitää huolta siitä, että kuulemisesta ei tule jatkossakaan aiheutumaan haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa väliselle suhteelle (LHL). Esimerkkinä voi olla lapsi N, joka antoi luvan kertoa kaikki asiat keskusteluista. N oli purkanut tunnettaan nimitellen vanhempaansa siaksi, ääliöksi ym. Lausunnossa mainittiin, että ”N oli X:lle todella vihainen ja haukkui tätä”. ”Sikaa” ja ”ääliötä” ei kirjattu lausuntoihin, koska spontaanin tunnepurkauksen yksittäiset sanat olisivat voineet virallisiin papereihin vietyinä saada vuosien ajan kohtuuttomasti merkitystä ja aikanaan haitata N:n ja tämän vanhemman suhteen kohenemistä. Psykologi toimi suodattimena suojaten lasta hänen pitkäaikaisen etunsa vuoksi.

Lapsen ja työntekijän suhteen syntymisellä ei voi olla valmista kaavaa tai polkua, jota työntekijä voisi lähteä toteuttamaan, vaan parhaimmillaan se syntyy dialogin tapaan. Kuvattujen kuulemisen keskeisten elementtien tulee luontevalla tavalla sijoittua vuoropuheeseen. Suhteen rakentumisessa olisi pidettävä kummankin intressit avoimena ja tasapainossa: työntekijä on lapsen hyvinvoinnin ja lapsen kuulluksi tulemisen palveluksessa ja lapsi kertoo työntekijälle toiveistaan ja kokemuksistaan.

Lapsen näkökulman ja ajattelutavan esille tulemistä tukee sellainen keskustelumalli, jossa lapsi omalla tavallaan määrittelee ongelman ja pyrkii sitä ratkaisemaan. Työntekijä voi tällöin siirtää sivuun omat kysymyksensä ja asettua lapsen kanssa pohtimaan, miten hän voisi saavuttaa omat päämääränsä. *Lapsen psykologisen asiakkuuden* ideaa (Karttunen, 1996) soveltaen voidaan luoda kuulemistilanne, jota lapsi käyttäisi avuksi ja hyödyksi itselleen. Keskustelu lähtee silloin siitä, miten lapsi näkee elämäntilanteensa, tulevaisuuden näköalat ja ongelmat, jotka odottavat ratkaisua. Lapselta voidaan kysyä, millä tavoin äiti ja isä sekä esimerkiksi sisarukset, isovanhemmat ja sukulaiset pystyisivät auttamaan lasta tavoitteensa saavuttamisessa. Tai lasta voi haastaa hahmottelemaan, ”miten perheen asiat järjestyisivät, jos sinä saisit määrätä”.

Kun keskustelun tarkoitus, lapsen oikeudet ja luottamuksellisuus on määritelty, voidaan lähteä tutustumaan puolin ja toisin. Lapsi saattaa tarkkailla, voiko tähän vieraaseen aikuiseseen luottaa ja onko tämä hänestä ja hänen parhaastaan oikeasti kiinnostunut. *Oonan* tarina viritti kysymystä, millä tavoin keskusteluissa voi edetä lapsen ollessa ”lukossa”. Esimerkiksi lapsen koulusta, harrastuksista ja kavereista puhuminen auttaa tutustumista ja arki-

elämän merkittävien asioiden näkemistä. Konfliktiin nähden neutraalit aiheet tuovat kontaktiin ilmavuutta, parhaimmillaan myös huumoria.

Lapsilla (ja aikuisillakin) voi vaikeassa elämäntilanteessa olla voimakas yksinäisyyden tunne: kavereilla tai tuskin kenelläkään on tällaista; näistä asioista ei voi puhua kenellekään; kukaan ei kuitenkaan ymmärtäisi, miltä tämä tuntuu. Työntekijän voi olla hyvä viitata siihen, jos hän on tavannut muitakin lapsia, joiden vanhemmat ovat eronneet ja yleisesti kertoa ajatuksista tai tunteista, joista lapset ovat kertoneet. On kuitenkin perusteetonta sanoa, että "tiedän miltä sinusta tuntuu", koska lapsi on siinä asiassa asiansa *tuntija*, pystyy hän kuvaamaan asemaansa ja puhumaan tunteistaan tai ei. Toteamus lapsen tilanteen tajuamisesta ilman, että lapsi on löytänyt merkkiä ymmärretyksi tulemisesta, voi tuntua ontolta ja vain lisätä yksinäisyyden tunnetta.

Itseisarvoista ja tavoiteltavaa kuulemisessa on se, että lapsi kokee tullessa ymmärretyksi. Jos lapsella on vaikeutta ilmaista ajatuksiaan, työntekijä voi tuottaa mahdollisia tulkintoja ja käsitteitä lapsen avuksi: "Onko se jotenkin näin, että...?". Samalla hän haastaa lapsen kommentoimaan. "Tienhaarakysymyksillä" voidaan esittää useita asian kuvaus- tai tulkintavaihtoehtoja, joiden osuvuutta lapsi vertailee. Lapsi oman elämänsä *tuntijana* hyväksyy, hylkää, korjaa tai täsmentää. Keskustelussa lapsella on silloin tulkintaetuoikeus (ns. ylempi positio) ja työntekijän tulee olla sensitiivinen lapsen kommenteille. Työntekijällä on mahdollista kertoa tarinoita elämästä ja kysyä, onko lapsen tilanteessa jotain samantapaista. Työntekijä on siten tarpeen tullen varsin aktiivinen, mutta lapsi ohjaa kohti omaa tulkintaansa.

Lapsen elämän asioita voi myös yhdessä jäsentää paperille: perhepiirroksset, verkostokartat, sukupuut, kodin pohjapiirroksset jne. Piirtäjänä voi toimia lapsi tai työntekijä. Jäsentämisen ohella nämä kohteet saattavat myös helpottaa puhumista – ihmissuhdeasiat voivat olla helpompia käsitellä teknisinä kysymyksinä: ketkä piirrän kauas toisistaan, ketkä lähelle toisaan, miten toivoisit asian olevan kolmen tai kymmenen vuoden kuluttua – mitä pitäisi tapahtua, että toiveesi toteutuisi?

Jos psykologi käyttää ns. projektiivisiä menetelmiä lapsen tunne-elämän tai läheisten ihmissuhteiden arviointiin, hänen pitää sanallistaa, käsitellä ja uudelleen arvioida psykologiset tulkintansa lapsen ja vanhempien kanssa. Samoin esimerkiksi lapsen nukkeleikkien pe-

rusteella psykologi voi tehdä oletuksia perheen ihmissuhteista, mutta tulkintojen arvo jää ilmaan, jos lapsi ei saa tilaisuutta kommentoida niitä.

Työntekijän tulee informoida lasta hänen oikeudestaan vaieta, kieltää puhumasta eteenpäin mitään tai kieltäytyä yhteistyöstä kokonaan. Lapsen mahdollinen kieltäytymispäätös on todettava myönteisellä ja sallivalla tavalla siten, ettei hän ainakaan koe arvostelua ratkaisustaan.

Kun on keskusteltu kenties vaikeista asioista, lapsen kanssa kannattaa tilannetta purkaa. "Onko joku asia tänään jäänyt harmittamaan tai vaivaamaan ajatuksia?" Lapsen oikeuksista valita ja vaieta on hyvä vielä muistuttaa. Seuraavalla kerralla voidaan myös palata asiaan. Tärkeää on pyrkiä siihen, että tapaamisesta jää helpottunut olo ja vähintään, että lapsi voi jatkossakin puhua ajatuksistaan luottamuksellisesti jonkun (isän, äidin, psykologin, opettajan, kaverin ym.) kanssa eikä jää mietteineen yksin.

Työntekijän roolit ja sudenkuopat

Suomessa lasta kuulevalle työntekijälle on asetettu monta roolia: hän hankkii tietoa *lapselta* hänen ajatuksistaan ja mielipiteistään, mutta myös *lapsesta*: hän arvioi lapsen kehittyneisyyttä ja tilannetta. Kuultavien lasten asema äidin ja isän riidan välissä ei ole helppo, mikä työntekijän tulee ottaa huomioon. Työntekijän on tunnistettava ja jäsennettävä roolinsa. Lasta kuulevan sosiaalityöntekijän tai psykologin pitäisi olla samanaikaisesti tiedonhankkija, lapsen mielipiteen ajaja, lapsen edun ajaja, terapeutti ja tutkija. Liian rajatun roolin omaksuminen voi johtaa vaikeuksiin.

Tiedon hankkiminen oikeuden päätöksenteon pohjaksi on olosuhdeselvittelijän ja täytännönpanosovittelijan keskeinen tehtävä. Lasta ei kuitenkaan saa noin vain jututtaa kertomatta tarkoitusta. Haastattelukontaktin aloittaminen ilman lapsen informointia polkee lapsen oikeutta tulla kuulluksi. Hän ei aavista, missä keskustelussa hän on ja miten kerättyä tietoa käytetään hyväksi. Jos työntekijän ja lapsen kesken syntyy sujuva vuoropuhelu niin, että lapsi ilmaisee itseään paljon, spontaanisti ja eri näkökulmia esiin tuoden, työntekijän ei yksin pitäisi valikoida lapsen sanomasta hänen viestiään vanhemmille ja oikeudelle. Kun erimieliset vanhemmat ovat tulkinneet lapsen viestejä omien tunteidensa läpi, työntekijä

voi samoin värittää niitä ammatillisten tai subjektiivisten käsitystensä mukaan. Lapsen näkökulmasta katsoen näin koottujen ja siivilöityjen viestien käyttämistä voidaan kutsua lapsen pettämiseksi tai hyväksikäyttämiseksi.

Tiedon hankkiminen lapsen ajatuksista ja mielipiteistä ei ole itsetarkoitus. Työntekijä voi rohkaista lasta ilmaisemaan itseään, muttei suostutella tätä kaikkien ajatustensa julkistamiseen. Lapset valikoivat viestinsä ja kannanottonsa autonomisesti. Jos esimerkiksi lapsi ei salli keskusteluista välitettäväksi muuta kuin haaveensa riitojen loppumisesta, on sekin merkittävä kannanotto.

Kuulemisen päämäärä ei myöskään ole psykologinen *lapsen tutkiminen*, jolloin lapsesta ja lapselta haetaan vastauksia ennalta asetettuihin kysymyksiin. Lapsella täytyy olla mahdollisuus ajaa kuulemisen välityksellä omaa asiaansa ja tulla siinä huomioon otetuksi. Työntekijän kysymysten rajallisuus ja hänen määrittelynsä siitä, mikä on merkittävää, eivät silloin saa tulla esteeksi.

Lapsen mielipiteiden kritiikitön ajaminen voi myös olla haitallista. Jo lain perusteella soveltelijat ja selvittelijät ovat ensisijaisesti lapsen edun palveluksessa. Kaikki lapset eivät muodosta mielipidettään kestävän etunsa näkökulmasta, vaan spontaani mielihyvä tai äidistä tai isästä huolen pitäminen saattaa olla päämotiivina. Lapsi voi myös olla alistettu tai pelokas, tai hänen mielipiteitään sanktioidaan, jolloin mielipiteen vapaus puuttuu. Siksi kuulijan on lapsen edun vuoksi perehdyttävä lapsen kehittyneisyyteen, mielipiteen riippumattomuuteen ja motiiveihin ja lausuttava arvionsa niistä.

Myös lapsen etua voidaan ajaa yksipuolisesti jopa siten, että työntekijä tähtää olosuhdeselvityksessä oikeaksi katsomaansa ratkaisuun, ja kaikki toiminta on tämän pyrkimyksen palveluksessa. Lausunnosta perusteluineen voi silloin tulla yhtä argumentoiva ja mustavalkoinen kuin vanhempien vaatimuspaperit kärkevimmillään ovat. Oikeusistuun, joka tekee päätöksen, ei silloin saa pyytämänsä tasapainoista ja monipuolista selvitystä isän ja äidin olosuhteista. Tällaisessa selvittelijän työotteessa myös lapsen mielipide voi hukkaa "vääränä" tai "hyödyttömänä". Lyhytnäköinen oikeuden "oikeaan ratkaisuun" perustuva lapsen etu saatetaan saavuttaa lapsen kestävän edun kustannuksella, sillä tällainen työskentely on omiaan lisäämään vanhempien välistä kaunaa.

Lasta kuuleva *työntekijä ei ole lapsen terapeutti*. Lapsessa ei pidä virittää katteetonta odotusta jatkuvasta käytettävissä olemisesta. Suhde määritellään kuulemisen tarkoituksen pohjalta, jolloin sen tehtävä ja tilapäisyys tuodaan esiin. Voidakseen toteuttaa tehtävänsä ja luodakseen tilaa lapsen kuulluksi tulemiselle työntekijän on kontaktin rakentamisessa kuitenkin hyvä noudattaa eräitä terapiatyölle tunnusomaisia menettelyjä. Lapset ovat monesti hyvin poikkeuksellisessa, jopa traumatisoivassa elämäntilanteessa, jolloin kriisityössä hyödylliseksi havaittuja työtapoja kannattaa käyttää. Niitä ovat mm. faktojen, tilanteiden ja muiden merkittävien henkilöiden kommenttien (kuten vanhempien argumentit) tarkka läpikäyminen sekä lapsen vaihtelevien voimakkaiden tunteiden normalisointi ilmiöinä ja niiden ymmärrettäväksi tekeminen.

Jotta lapsen oma "kolmas" näkökulma omasta ja perheensä tilanteesta pääsisi esiin, hänellä täytyy olla tilaa ja aikaa tuottaa omia merkityksiä ja assosioida vapaasti kuten psykodynaamisissa terapioissa. Lyhyt vastaaminen kysymyksiin nostaa merkittäväksi vain ne teemat, joista työntekijä on kiinnostunut. Vapaa assosiointi voi kerronnan ohella toteutua monin tavoin, kuten leikin, satujen, tarinoiden tai piirrosten välityksellä. Tällöin työntekijän työote on uteliaisuus siitä, mitä lapsi haluaa tuoda esiin.

Parhaimmillaan kuuleminen kokonaisuutena on lapselle ”terapeuttinen”, joka arkikielellä tarkoittaa myönteistä ja helpottavaa kokemusta. Kokemus ymmärretyksi tulemisesta on tavoiteltavaa. Lapsen tulisi myös voida luottaa siihen, että häntä kuullut työntekijä toimii hänen hyväkseen. Kuulemisen tulisi vahvistaa hänen asemaansa lapsena ja vanhempien vanhemmuutta. Tällöin vastuusuhteet selkeytyvät lapselle entistä paremmin, mikä vähentää hänen taakkaansa.

Yhteenvetoa kuulemisen toteuttamisesta

Edellä on hahmoteltu sellaista lapsen kuulemisen työkehystä, joka palvelisi lapsen sekä välitöntä että pitkäaikaista hyvinvointia. Kuulluksi tuleminen omissa asioissaan on lapsen perusoikeus, ja viranomaisen tehtävä on huolehtia sen toteutumisesta. Kuulemisesta voidaan luopua, jos vanhemmat antavat yhtäpitävän todistuksen lapsen ilmaisemasta mielipiteestä

(ja sen merkityksestä). Kuulemisen toteuttamista on punnittava myös äärimmäisissä tilanteissa, joissa vanhemman ilmeisen uhkaavuuden tai persoonallisuushäiriön vuoksi kuulemistilanteen arvioidaan olevan erityisen raskas lapselle tai hänen turvallisuutensa tai turvallisuudentunteensa vaarantuu jo kuulemisen vuoksi.

Lapsen kuulemisessa hänen osallistumisen ja kuulluksi tulemisen oikeuttaan sekä hänen hyvinvointiaan ja suojaamistaan vanhempien väliseltä ristiriidalta tulee painottaa samanaikaisesti. Tämä asettaa omat vaatimuksensa selvittelijöiden ja sovittelijöiden ammattitaidolle ja heidän herkkyydelleen ottaa kunkin perheen piirteet huomioon.

Lapsen omat vanhemmat ovat avain onnistuneeseen lapsen kuulemiseen, joka palvelee lapsen kestävää etua. Vanhempien antama lupa puhua on lähtökohtana sille, että lapsi voi mahdollisimman vapaasti käsitellä asiaa, joista hän on kenties eri yhteyksissä joutunut vaikeuteen. Kuulemisesta voi tulla helpottava kokemus lapselle, jos se toteutetaan avoimesti, luottamuksellisesti ja hänen integriteettiään ja kiintymyssuhteitaan kunnioittaen. Lapsen kuulemisen tulee tapahtua vanhemmuutta tukien ja arvostaen. Vanhemmat ovat huoltajuusprosesseissa riitansa vuoksi tilapäisesti luovuttaneet päätösvaltansa perheen asiassa oikeudelle, mutta perheen autonomian palautuminen ja vahvistuminen on sekä yhteiskunnan että perheen ja sen jäsenten intressissä.

Lapsen kuuleminen tuo sekä vanhemmille että oikeudelle keskeistä informaatiota lapsen edun ymmärtämiseksi. Vanhempien argumentteja täydentävää tai niistä poikkeavaa informaatiota voi tulla sekä lapsen ilmaisemien ajatusten ja mielipiteiden kautta että asiantuntijan arviossa lapsen psykologisesta asemasta ja hyvinvoinnin edellytyksistä. Lapsen kuuleminen voi palvella sovittelufunktiota silloin, kun isän ja äidin käsitykset lapsen edusta tai lapsen ajatuksista ovat poikenneet selvästi toisistaan.

Lasta kuulevien työntekijöiden ja työryhmien valmentautumiselle ja kuulemisen järjestelyille on asetettava erityisiä vaatimuksia. Suunnitelma tapaamisista ja yhteydenotoista on hyvä käydä vanhempien kanssa läpi tasapuolisuuden varmistamiseksi ja jälkikäteisten valitusten ehkäisemiseksi. Kuulemiseen saattaa sen juridisen ja psykologisen ristiriitaisuuden vuoksi sisältyä lapselle vahvoja riskejä tai pelkoja, joiden vuoksi myös vanhempia on tarpeen tavata etukäteen. Lapsen oikeuksien ja luottamuksellisuuden säännöt tulee käydä läpi

sekä vanhempien että lapsen kanssa, mikä luo selkeyttä ja turvallisuutta sekä rohkaisee keskustelua. Kuuleminen on rajattu toimeksianto, mutta sille on annettava riittävästi aikaa, jotta toimiva ja lasta palveleva suhde voi syntyä.

Lasta kuulevan psykologin, sosiaalityöntekijän tai lastenpsykiatrin perustehtävät voidaan tiivistää seuraavasti:

Työntekijän tehtävät lapsen kuulemisessa:

- 1. lasta tukevan ja rohkaisevan keskustelutilan luominen lapsen omalle pohdinnalle ja äänelle (yhteistyössä vanhempien kanssa)**
- 2. lapsen ajatusten ja kannanottojen välittäminen lapsen ehdoilla, mutta myös kaikkien tietojen välittäminen, joilla saattaa olla merkitystä päätöksenteossa**
- 3. lapsen psykologisen aseman arviointi ja kuvaaminen**
- 4. lapsen kehitystason ja mielipiteen riippumattomuuden arviointi**
- 5. sovittelufunktio vanhempien välillä sovittelun tai selvityksen aikana, lapsen tarpeiden ja näkemysten avaaminen siinä.**

6.2.2. Palvelujen kehittäminen

Sovittelua ajoissa

Tutkimuksen mukaan suurin tie auttaa lasta oli auttaa vanhempia kohti sovintoa. Päästessään sovintoon vanhemmat helpottivat lapsensa oloa huomattavasti. Poissulkevien lojaalisuuksien tuottamat psyykkiset paineet poistuivat, ja lapsi saattoi ilmaista entistä vapaammin tunteensa molempia vanhempiaan kohtaan. *Lapsen hyvinvointia tukee se, että ensisijaisesti ehkäistään riitautumista sekä konfliktin pitkittymistä ja syvenemistä.* Edellä on jo todettu, että kaikissa erokriisin ja prosessoinnin vaiheissa viranomaisten ja auttajien keskeinen tehtävä on edistää sovinnollisuutta. Lapsiperheiden elämää tukevat palvelut ja erokriisipalvelut voidaan nähdä yhtenäisenä ketjuna, jossa osien toimivuus vahvistaa yhteistä tavoitetta. Perheen toimintakyvyn ja autonomian sekä lasten hyvinvoinnin kannalta on erityisen tärkeää, että mainitut palvelut ovat perheille oikeaan aikaan saavutettavia (ks. myös Wallerstein & ym., 2007, 312–313). Kuukausien jonottaminen vaikeuttaa kriisissä olevan perheen toimintakykyä.

Perheen vuorovaikutusongelmissa, erokriiseissä ja huoltajuuskonflikteissa ketjun voidaan nähdä kohdentavan palvelunsa perheen ja ongelmien eri vaiheisiin. Äitiys- ja lastenneuvoloiden, sosiaalitoimen ja perheneuvoloiden toteuttamat *perhekasvatus ja perhevalmennus* edistävät yhteistä vanhemmuutta. Viime aikoina on suunniteltu avioliittoon aikoville tai lasta odottaville pareille perhe- ja vanhemmuuskouluja antamaan välineitä käsitellä ja ratkaista arkielämässä syntyviä ongelmia. Niiden jatkuessa on pari-, perhe- ja vuorovaikutusterapia-apua saatavana esimerkiksi perheneuvoloista.

Perheasioiden sovittelu on vanhempien käytettävissä, kun puolisoitten suhde on kriisissä ja eroa harkitaan, kun avio- tai avoero on toteutumassa ja esimerkiksi lasten hoidon tulevasta järjestelystä keskustellaan tai kun eron jälkeen vanhemmat haluavat apua konfliktien sovittelemiseksi tai yhteisen vanhemmuuden tervehdyttämiseksi. Perheneuvoloissa perheasioiden sovittelun käyttökerrat notkahtivat 2000-luvun alkuvuosina edeltävien vuosien tasosta. Perussyynä olivat lisääntyneet lasten vakavat mielenterveyshäiriöt, jotka sitoivat huomattavasti voimavaroja ja joiden hoito priorisoidaan sovittelujen ohi. Monet parit eivät jääneet odottamaan kuukausien sovittelujonoihin. Pitkittyvät kriisit heijastuivat muiden terveys- ja

mielenterveyspalvelujen käyttönä ja lisääntyvinä huoltajuusprosesseina sekä eri tavoin lasten toimintaympäristöissä.

Toinen palveluiden pullonkaula on ollut sosiaalitoimen työruuhka ja siihen liittyen oikeuden pyytämien olosuhdeselvitysten käynnistyminen vasta kuukausien päästä (ks. esim. Sannemann, 2003). Tänä aikana argumentit viimeistään voivat lukkiutua, jolloin sovinnon mahdollisuus liukuu entistä kauemmas. Pitkään jatkuva epävarmuus vie voimia ja viivyyttää sopeutumista syntyvään uuteen perherakenteeseen. Eräissä suurimmissa kaupungeissa on perustettu olosuhdeselvityksiin keskittyvä sosiaalitoimen yksikkö, mutta puutteellinen resursointi on aiheuttanut pitkiä odotusaikoja niissäkin. Oikeusministeriö on velvoittanut kuntia pikaisempiin selvityksiin myös asianosaisten oikeusturvan takaamiseksi.

Sekä perheasioiden sovittelu että olosuhdeselvittely on nähtävä kiireellisenä työnä, jossa varhainen ja riittävä palvelu ehkäisee konfliktien lukkiutumista ja psyykkisten paineiden pitkittymistä ja siten vähentää myöhempien ja kalliimpien yhteiskunnan palvelujen tarvetta. Viiveajalla on lapselle vielä kohtalokkaampi merkitys kuin aikuiselle. Pieni lapsi ei osaa jäsentää aikatauluja ja prosesseja. Ahdistavan perhetilanteen pitkittyminen tuntuu siksi ikuisuudelta ja vaikuttaa perusturvallisuuteen. Täytäntöönpanosovittelu on jo lain mukaan kiireellistä: se on aloitettava välittömästi käräjäoikeuden määräyksestä ja toteutettava pääsääntöisesti neljän viikon aikana.

Julkisessa keskustelussa on joskus esitetty *perheasioiden sovittelun määrittelyä pakolliseksi niissä tapauksissa, joissa eroavalla parilla on yhteisiä alaikäisiä lapsia*. Pidän asiaa selvittämisen arvoisena. Avioliittolakia valmisteltaessa perheasioiden sovittelu määriteltiin vapaaehtoiseksi palveluksi, johon kunnalla on järjestämisvelvollisuus. Tuolloin haluttiin päästä eroon kaavamaisesta pakkosovittelukäytännöstä tilanteissa, jolloin osapuolten motivaatio täysin puuttui. Vanhan avioliittolain aikana sovittelun yksi keskeinen tavoite oli avioliiton jatkamisen mahdollisuuden tutkiminen myös tilanteissa, joissa eropäätös oli jo pitkään ollut selvä. Tämä turhautti eroavia, ja pakkosovittelusta luovuttiin. Lapsiperheille sovittelun määrääminen pakolliseksi voisi varmistaa sen, että lasten tulevaa asemaa ja parhaassa tapauksessa yhteistyövanhemmuutta voidaan edistää silloinkin, kun vanhemmat akuutin parisuhdekriisin vuoksi eivät ilman apua saa aikaan toimivaa keskusteluyhteyttä. Oikeuskäsittelyjä saatetaan myös näin ehkäistä. Avoliittojen lapsia sovittelun pitäisi hyö-

dyttää vastaavasti. Pakollisuus sotii perheen autonomiaa vastaan, mutta toisaalta oikeuspäätöksen hakeminenkin merkitsee luopumista autonomiasta. Sovittelun puitteissa voidaan lisäksi varmistaa lapsen kuulluksi tuleminen. Mikäli vanhemmat toimivat muutenkin hyvässä yhteisymmärryksessä ja jatkavat kasvatusyhteistyötään, perheen autonomia toteutuu joka tapauksessa eikä sovittelua tarvitse pitkittää.

Lapsen kuuleminen on monipuolista asiantuntijatyötä

Tutkimuksessa ilmeni, että pelkkä mielipiteen kysyminen lapselta olosuhdeselvittelyissä ja täytäntöönpanosovitteluihin ei anna riittäviä vastauksia oikeuden tarpeisiin. Lain edellyttämä iän ja kehitystason arviointi edellyttää kuulijalta valmiuksia päätellä, ymmärtääkö lapsi riittävästi lausumansa merkityksen. Lapsen mielipiteen riippumattomuuden tutkiminen vaatii tätäkin tarkempaa perehtymistä lapsen psykologiseen tilanteeseen ja kiintymyssuhteisiin. Lojaalisuusongelmien vuoksi lapsen mielipide voi syntyä painostavassa ilmapiirissä ja tavalla, joka kyseenalaistaa riippumattomuuden. Täytäntöönpanosovittelussa oleva lapsi saattoi esimerkiksi tilapäisesti ”hylätä” vanhempansa, johon on ilmiselvästi kiintynyt, ajatellen näin saavansa hyväksynnän toiselta vanhemmaltaan. Tai lapsi, joka muuten oli kehittynyt ja ilmaisi itseään hyvin, saattoi taantua tai salpautua, kun puhuttiin perheen tilanteesta.

Jotta oikeus saisi riittävän selvityksen lapsen edun arvioimiseksi, lapsen mielipiteen selvittämisen tulee jatkossakin olla tehtävä, johon kunta huolehtii tarpeellisen asiantuntemuksen. Vaikeissa riidoissa on lapsen kuulluksi tulemiselle eduksi oma työntekijä, joka etäämpänä vanhempien argumentaatioista voisi keskittyä lapseen ja hänen toiveisiinsa ja asemaansa. Lapsen mielipiteen välittämisen ohella hän arvioi lapsen kognitiivista ja emotionaalista kehitystä, mielipiteen riippumattomuutta, keskeisiä kiintymyssuhteita ja lapsen psykologista asemaa perheessään. Lausunnossa lasta tavanneen henkilön tulee esittää ja perustella näkemyksensä siitä, millaiset ratkaisut palvelevat lapsen hyvinvointia jatkossa.

Asiantuntemuksen varustaminen kunnissa vaikeiden huoltoriitojen selvittelyihin ja sovitteluihin on eritasoista. Sosiaalityöntekijöillä on ristikkäisiä kantoja jopa siitä, onko lapsen mielipiteen selvittämisestä hyötyä vai haittaa (Maula, 2004). Kuulemista toteutetaan hyvin erilaisilla kokoonpanoilla (Auvinen, 2006) ja lausunnot ovat erimitallisia. Alueelliset erot

lisääntyvät. Väestökeskittymässä tehtäviä tulee useammin, joten kokemusta ja koulutushalua syntyy vastaavasti enemmän kuin pienissä kunnissa.

Täytäntöönpanosovitteluissa erityisasiantuntemuksen ja kokemuksen merkitys korostuu, sillä riita on yleensä akuutissa vaiheessa osana jatkuvaa prosessointia, joka rasittaa lapsen mielenterveyttä. Kokemusvaatimus on ristiriidassa todellisuuden kanssa. Pienellä paikkakunnalla tulee täytäntöönpanosovitteluja todella harvoin, jolloin kokemusta ei synny eikä niin muodoin koulutusmotivaatiota. Täytäntöönpanolain säätäjät pyrkivät ottamaan pätevien sovittelijoiden rekrytoinnin huomioon edellyttämällä heiltä lapsiperheiden sosiaalityön kokemusta tai lasten kasvun ja kehityksen asiantuntemusta, korostamalla mahdollisuutta tehdä sovittelua omana virkatyönä ja määrittelemällä tästä erityistehtävästä saatavan valtion korvauksen. Mahdollisuutta muodostaa esimerkiksi sairaalapiireittäin toimivia sovittelijaryhmiä esitettiin ja harkittiin myös, mutta lopullisesti oikeuden käytettävissä olevien täytäntöönpanosovittelijoiden nimeäminen jäi kunkin kunnan tehtäväksi (LOS, Suomen määraaikaisraportti, 16, LaVM 7/1996). Tällä hetkellä sovittelijoiden koulutus, kokemus, työkäytännöt ja heidän yhteistyönsä käräjäoikeuksien kanssa ovat eri alueilla hyvin vaihtelevat ja sattumanvaraiset. Muun sosiaalityön työpaineen vuoksi sovittelua on myös rajattu virka-ajan ulkopuolelle, mikä on vähentänyt kiinnostusta ryhtyä sovittelijaksi.

Täytäntöönpanosovittelut ja osin huoltajuusriidatkin olisi keskitettävä nykyistä laajempien alueiden asiantuntijayksiköihin. Kysymys on lasten ja perheiden oikeusturvasta ja palvelujen tason varmistamisesta. Ongelmana on lisäksi ollut pienten kuntien sosiaalityöntekijöiden ja perheneuvoloidenkin jääviysongelma monenlaisten asiakkuuksien kasautuessa samoille henkilöille: perheasioiden sovittelut, lastensuojelutyöt, toimeentulotuki, olosuhdeselvitykset, täytäntöönpanosovittelut. Selvittelyjen ja sovittelujen hyvän hoitamisen inhimillinen ja taloudellinen merkitys tulee nähdä yleisemmin ja varmistaa siihen riittävä asiantuntemus. Prosessien rakennetta on tarkasteltava kriittisesti sekä juridisesta että psykososiaalisesta näkökulmasta ja tehtävä niiden pohjalta tarpeelliset muutosehdotukset.

Asiantuntijoiden saatavuuden varmistamiseksi riittäisiin ero- ja huoltajuusongelmiin Auvinen ja Kaivosoja (2003) ehdottivat, että terveydenhuollon oikeusturvakeskukseen perustettaisiin asiantuntijarekisteri. Sieltä olisi löydettävissä asiantuntijoita tuomioistuinten käyttöön riittäisimmassa erotilanteissa. Rekisteri auttaisi asiantuntemuksen löytämistä. Sa-

malla se edellyttäisi asiantuntijuuden sisällöllistä ja koulutuksellista määrittelemistä. Esi-
tetty asiantuntijarekisteri palvelisi myös kuntien tarvetta löytää ja nimetä päteviä täytän-
töönpanosovittelijoita.

Lapsen kuuleminen avioerokonflikteissa on erityisen vaativaa kriisi- ja ihmissuhdetyötä, joka edellyttää asianmukaista koulutusta ja työhönohjausta. Lapsen kuulemisessa tiivistyy tarve moniin ammatillisiin valmiuksiin, kuten kriisityö-, perhetutkimus- ja terapia-, sovittelun-, lapsen tutkimus- ja terapiataidot. Terapia-ammattilaisten koulukuntaerot vaikuttavat tiedon hankintamenetelmiin, tulkintoihin ja painotuksiin. Terapiaviitekehysten syventäminen hyödyttää työtä. Niiden käsiterakenteet ja tutkimusmenetelmät auttavat arvioimaan mm. lapsen kehitystä ja perheenjäsenten välisiä suhteita. Lausunnoissa ja päätöksenteossa koulukuntaerot ovat usein kuitenkin sekundäärisiä, koska perustelut on dokumentoitava ja niiden on oltava avoimia ja läpinäkyviä dialogiselle arvioinnille. Voimakkaatkaan lausunnot, jotka on perusteltu hämärästi, oraakkelimaisesti tai kansalaisille vierain käsittein, eivät saa oikeudessa juuri arvoa.

Psykologien, lastenpsykiatrien ja sosiaalityöntekijöiden kentässä käräjäoikeuksien kanssa tehtävä työ on ollut marginaalista mutta lisääntyy koko ajan. Työote on vielä uusi. Yhteinen koulutus ja yhteiset neuvottelut käräjäoikeuden edustajien kanssa ovat auttaneet rakentamaan toimivia työkäytäntöjä.

Edellä kuvattiin, kuinka selvittely- ja sovittelutoiminnassa työntekijöiden sekä laadulliset että määrälliset resurssit ovat riittämättömät ja paikallisesti sattumanvaraiset. Avioeroprosesseihin saatavien palvelujen saatavuudesta olisi tehtävä tarvearvio, jossa paikalliset erityispiirteet ja perheiden oikeus saada pätevät palvelut otetaan huomioon. Prosessien rakennetta on tarkasteltava kriittisesti sekä juridisesta että psykososiaalisesta näkökulmasta ja tehtävä niiden pohjalta tarpeelliset muutosehdotukset.

Psykososiaalinen asiantuntemus oikeuden palveluksessa

Lapsen ja perheen elämää raamittava lainsäädäntö tasapainoilee ottaen eri intressitahot huomioon: vanhemmat ovat lapsestaan ensisijaisessa vastuussa ja poikkeustilanteessa, kuten huoltoriidassa, yhteiskunta ottaa päätösvastuuta ohjenuoranaan lapsen etu. Sekä lasten-

huoltolain määrittelemässä "hyvässä huollossa" että yhteiskunnan lainmukaisissa toimissa on varmistettava lapsen omien oikeuksien toteutuminen, joista keskeiset ovat lapsen oikeus suojeluun ja lapsen osallistumisen oikeudet. Arvolähtökohta tarvittavien palvelujen rakentamiseen on kohtuullisen hyvä.

Vuonna 2004 astui Suomessa voimaan laki tuomioistuinsovittelusta, jonka puitteissa olisi mahdollista ratkaista myös huoltoriitoja. Sovittelu oli oikeuden uusi ja oikeudenkäynnistä erillinen funktio, joka riita-asioissa olisi asianosaisten käytettävissä. Tuomarin apuna voi olla myös asiantuntijoita, mikä parhaassa tapauksessa mahdollistaisi myös lapselle ”oman” työntekijän. Tällöin sekä lapsen kuuleminen että koko huoltoriidan sovittelu voisi sijoittua ajankohtaan ennen sosiaalilautakunnan selvitystä. Myönteinen tulos auttaisi vanhempia tuomioistuinratkaisua paremmin psykologisesti sitoutumaan ratkaisuun. Sovittelun laajamittainen hyödyntäminen tuomioistuimessa riidanratkaisun välineenä edellyttää riittäviä sovittelutyön taitoja (HE 114/2004). Tuomioistuinsovitteluja on paikallisesti jonkin verran käytetty huoltoriita-asioissa.

Edellä käsiteltiin ns. *status quon* lopullista päätöstä ohjaavaa vaikutusta. Pyytäessään olosuhdeselvitystä oikeus tavallisesti tekee väliaikaispäätöksen huollosta ja tapaamisista pelkän osapuolten todisteluaineiston perusteella. Laki ei edes kerro, mitä aineistoa väliaikaisratkaisuun tarvitaan. Kun oikeus kuukausien jälkeen tekee lopullisen päätöksen, on perhe jo asettunut uuteen muotoon tai uuteen kaunaan väliaikaispäätöksen puitteissa. Nykyinen käytäntö korostaa väliaikaispäätöksen ennalta määräävää vaikutusta ja polkee osapuolten oikeusturvaa. Lastenpsykiatri Matti Kaivosoja ja käräjätuomari Maija Auvinen totesivat asiantuntijapanoksen tulevan prosessiin liian myöhään. He ehdottivat Norjassa kokeiltavaa mallia, jossa oikeudellinen ja psykologinen tieto yhdistettäisiin riitaprosessin alkuvaiheessa tiiviillä tuomarin, asiantuntijan ja vanhempien yhteistyöllä. Asiantuntijan tehtävänä on sovittella vanhempien näkemyksiä, saada keskustelua aikaan ja tunnistaa lasta uhkaavat vaarat. Norjassa valtaosa jutuista on näin päätyneet sovintoon jo oikeusprosessin alkuvaiheessa (Sannemann, 2003, Auvinen & Kaivosoja, 2002). Osa vanhemmista ei halua sovittella, vaan päätyvät joka tapauksessa perinteiseen oikeusratkaisuun. Suomessa psykologin asiantuntijapanoksen käyttämisen kokeilusta muutamilla paikkakunnilla on tehty päätös vuonna 2010.

Osa oikeusoppineista on vierastanut ns. perheoikeutta, jossa on mukana ihmissuhdealojen asiantuntijoita. Siinä psykoammattilaiset toimisivat pysyvinä asiantuntijoina oikeuden neuvotteluissa ja vaikuttavat lapsen edun arviointeihin ja siten päätöksiin: "triumph of the therapeutic" (ks. Kurki-Suonio, 1999, 152). Ongelmaksi järjestelyssä esitettiin mm. erilaisten viitekehysten vaikutus oikeuksissa ja siten ammatillisen subjektiivisuuden korostuminen. Myös päätöspäätösten hämärtyminen ja oikeuden riippumattomuutta epäiltiin. 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa tehtiin Suomessa esityksiä perhetuomioistuimesta (Makkonen, 1991, 152–154), mutta järjestelmän kalleus muodostui käyväksi perusteeksi aloitteen haittaamiselle.

Varsinainen perheoikeus ei ole välttämätön lapsen kestävän edun turvaamiseksi huoltajuusasioissa. Uuden oikeusorganisaation sijaan samat edut voitaneen saada myös riittävällä resursoinnilla ja hyvällä oikeuksien sekä sosiaali- ja psykologiatyön ammattilaisten yhteistyöllä. Lisää voimavaroja tarvitaan mm. käsittelyjen ja selvitysten nopeuttamiseksi, sillä riidan polarisoituminen ja perhe-elämän epävarmuuden pitkittyminen päätöspäätösteitä odotellessa uhkaa lasten tasapainoista kehitystä. Tarvitaan myös tutkimusta ja yhteistä koulutusta hyvien työkäytäntöjen luomiseksi.

Tämä tutkimus syntyi ammatillisista tarpeista, ja lapsen vaikean aseman lähtökohdasta on rakennettu lapsen kuulemisen työkehikko. Tutkijan omat kokemukset ovat syntyneet kuulemisissa, jossa yhteistyössä ovat olleet pääasiassa perheneuvola, sosiaalitoimi ja käräjäoikeus. Oikeuden toimeksiannoissa korostettiin usein erillisiä tehtäviä, kuten lapsen oman mielipiteen selvittämistä tai lapsen ja vanhemman välisen suhteen arviointia. Oikeuden tarpeista ja osapuolten oikeusturvan lähtökohdista on pidetty tärkeänä sitä, että selvittelyjen, sovittelujen ja kuulemisten tapahtumat dokumentoidaan luotettavasti ja tarkasti. Ammatilliset menettelyt keskusteluissa ja tulkinnoissa ovat työskentelyn välivaihe, ja asianosaisille tulee tarjoutua mahdollisuus kommentoida niitä. Tällöin kestävämmät oletukset ja tulkinnot karsiutuvat ja lausuntojen perustelut ovat myös ymmärrettäviä. Kaiken oikeuden tarvitseman informaation tulee näkyä lausunnoissa ja kertomuksissa. Sovittelufunktio palvelee myös oikeuden tehtäviä. Joskus osittainkin yhteisymmärrys voidaan kirjata oikeuden päätökseen, joskus "esityön" jälkeen sopu löytyy oikeuden istuntoon mennessä tai sen aikana.

Tiivistettynä: huoltajuusasioissa päätöksenteon langat ovat vanhempien käsissä. Jos he eivät saavuta yhteisymmärrystä, langat ovat oikeuden käsissä. Kummassakin tapauksessa sosiaalitoimen tai lapsen kasvun ja kehityksen asiantuntijoiden tehtävänä on tukea päätöksentekoa antamalla osapuolille neuvotteluapua tai hankkimalla päätöksentekoon tarvittavaa informaatiota. Informaatio on sitä arvokkaampaa, jos kuvaukset ja perustelut ovat selkeitä, läpinäkyviä ja yleisesti ymmärrettäviä.

6.3. Luotettavuuden arviointia

Tutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa käytän Burnsien (1989), Robsonin (1993) sekä Milesin & Hubermanin (1994) esittelemiä kriteereitä. *Uskottavuus* viittaa siihen, miten tutkija on tavoittanut tutkittavien todellisuuden. Tämän testaamiseksi suositellaan mm. alkuperäisten tiedonantajien käyttämistä tulosten uskottavuuden arvioimisessa (Miles & Huberman, 1994, 278). Tiedot on kerätty jälkikäteen, jolloin tutkittaviin ei enää ole kontaktia. Havainnot ja johtopäätökset ovat käyneet aiemmin kuvatun kliinisen uskottavuustestin, jossa asiassa osallisena olevat henkilöt ovat saaneet kommentoida niitä. Uskottavuutta on pyritty lisäämään kuvaamalla analysoinnin etenemistä ja tutkijan ajatuskulkua siten, että lukija voi seurata sitä ja tehdä omia johtopäätöksiä aineistosta ja sen tuloksista.

Toiseksi on arvioitava, millainen on tutkimustulosten *siirrettävyys* toiseen kontekstiin. Tutkimusjoukko on valikoitu ja suppea, samoin tutkimusepisodi on lapsen elämässä hyvin poikkeuksellinen. Ammatillisen tilannekuvauksen ja työn kehittämisen kannalta suppea yleistettävyyys voidaan arvioida riittäväksi. Valittujen tapausten pohjalta yleistettävyyys ei ole luonteeltaan tilastollista vaan analyttistä (Robson, 1993, 161). Tapauskuvauksista voidaan esimerkiksi päätellä, millaisiin lasten olosuhteisiin on mahdollista etukäteen vaikuttaa, jotta huoltajuusriitojen pitkittymistä ja viemistä oikeuteen onnistutaan ehkäisemään.

Tutkimuksessa ja kliinisessä työssä on pyritty noudattamaan metodologista johdonmukaisuutta ja esittelemään tulokset siten, että päättelyketju aineistosta johtopäätöksiin voidaan nähdä. Tulosten *pysyvyyttä* voidaan arvioida sen mukaan, kuinka tämä on onnistunut. Tut-

kimuksen *neutraalius* on neljäs luotettavuuden kriteeri: tulokset tulee voida päätellä aineistosta uudelleen ja riippumattomasti ja lopputuloksista päätellä, mikä on tutkijan oma vaikutus tutkimusprosessiin. Tutkimus on perusluonteeltaan kartoittavaa (Robson, 1993, 42). Koska eroprosessien pitkittyminen, institutionalisoituminen ja monimutkaistuminen ovat olleet kasvavia ongelmia, tarvitaan lisää tutkimuksia, joita vasten nyt saatuja tuloksia voidaan peilata ja verrata.

Miles & Huberman (1984) painottivat, ettei laadullisessa tutkimuksessa ole kanonisoituja päätöksentekosääntöjä, jotka osoittavat, ovatko löydöt valideja ja proseduurit kestäviä. He kuvaavat 12 laadullisen tutkimuksen löydösten testaus- ja vahvistustapaa: tarkastetaan edustavuus, tutkijan vaikutus, triangulointi, evidenssin punninta, kontrastit/vertailut, ulkopuolisten merkitys, äärimmäisten tapausten käyttö, epäaitojen suhteiden siivilöinti, löytöjen kommentointi, kilpailevat selitykset, negatiivisen evidenssin etsiminen ja palautteen saaminen tiedonhankkijoilta. (Miles & Huberman 1984, ks. Kvale, 1989, 78). Tutkimusjoukko koostuu oikeuteen edenneistä huoltajusriidoista, joista vielä vaikea-asteisimpien joukkoa on tarkasteltu yksityiskohtaisemmin. Edustavuus on siten tietoisesti rajattua niin, että ammatilliset erityiskysymykset tulevat esiin. Tutkijan oman asiakasaineiston käsittelemisessä on sekä etunsa että riskinsä (ks. Robson, 1993, 446–447). Dokumenttien uskottavuutta on pyritty selvityksissä ja sovitteluissa varmistamaan keskustelemalla havainnoista ja niiden pohjalta tehdyistä päätelmistä työparin ja asianosaisten kanssa. Tässä tutkimuksessa kertomuksia ja päätelmiä on avattu lukijalle siten, että hän voisi kriittisesti seurata ja arvioida niitä. Kilpailevia selityksiä ja tulkintoja on jonkin verran myös punnittu. Lapsen kuulemisen käytännön menettelyjen luonnostelussa ja osaamisen ja organisoinnin toimenpide-ehdotuksissa on käytetty hyväksi tutkimuksen tuloksia ja sovitettu niitä tutkijan ja hänen työyhteisönsä koetteluihin käytäntöihin. Lapsipsykologiaa soveltavissa toimipisteissä kliiniset käytännöt ovat kuvattua vielä monimuotoisempia, ja tässä ehdotetut menettelyt ovat siltä osin avoimia kritiikille, täydennyksille ja vaihtoehtojen tuomiselle.

6.4. Lopuksi

Tutkimus liikkui tieteenalojen rajamaastossa. Soveltavan psykologian ja oikeuskäytännön sovittaminen on ollut mielenkiintoista ja hedelmällistä. Psykologille oikeuskäytäntö tähdentää tärkeitä kliinisessä työssäkin huomioon otettavia näkökohtia: informoitu suostumus, jossa lapsen asioille antamat merkitykset on nähtävä; perustelujen yleiskielisyys ja toimenpiteiden läpinäkyvyys raportoinnissa; psykologin tulkintojen rohkea dialogi asianosaisten kanssa, joilla on vahvat ennakkoargumentaatiot. Ensimmäinen suomalainen oikeuspsykologian perusteos ilmestyi vuonna 2008 (Santtila & Weizmann-Henelius, toim.), ja toivon mukaan se on väliasemana kohti näiden tieteen- ja ammatalojen kasvavaa yhteistyötä myös perheoikeusasioissa.

Toiseksi, lapsen asema on muuttunut ja muuttuu koko ajan. Kuten tutkimus osoittaa, lapsen omia oikeuksia ja mahdollisuuksia lisäävä, sinänsä hyvä kehitys voi nostaa esiin myös ongelmia ja uusia haasteita. Vastaavasti esimerkiksi tietotekniikan kehitys on avannut lapsille uusia tiedonhankinnan ja kommunikoinnin mahdollisuuksia, mutta samalla tuonut kasvatukseen ja lapsuuden keston uusia uhkia. Lasten aseman muuttuessa on siksi tarpeen jatkuvasti tehdä tutkimustyötä, jotta uudet riskit voidaan nähdä ajoissa ja poistaa lapsen hyvän kasvun esteitä.

8. Lähteet

Säädökset ja valmisteluasiakirjat:

- Asetus kansainvälisestä lapsikaappauksesta tehdyn yksityisoikeuden alaa koskevan yleissopimuksen voimaan saattamisesta (57/1994)
- Asetus lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (556/1994)
- Asetus lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (HTpA, 729/1996)
- Asetus lapsen huoltoa koskevien päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta ja lasten palauttamisesta tehdyn eurooppalaisen yleissopimuksen voimaansaattamisesta (643/1994)
- Asetus kansainvälisestä lapsikaappauksesta tehdyn yksityisoikeuden alaa koskevan yleissopimuksen voimaansaattamisesta (644/1994)
- Asetus lasten huoltoa koskevien päätösten tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta ja lasten palauttamisesta tehdyn eurooppalaisen yleissopimuksen voimaansaattamisesta (56/1994, ns. Bryssel IIA)
- Avioliittolaki (AL, 411/1987).
- HE 224/1982 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta.
- HE 96/1995 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle lainsäädännöksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon uudistamisesta.
- HE 114/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi.
- Holhouslaki 1898
- Holhouslaki 1999
- Ihmisoikeuksien julistus 1949
- Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus (KP) 1966
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (LHL, 361/1983)
- Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta (186/1994)
- Laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta (HTpL, 619/1996)
- Lakivaliokunnan mietintö (LaVM 7/96). Hallituksen esitys lainsäädännöksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon uudistamisesta.
- Lapsen oikeuksien julistus 1959
- Lapsen oikeuksien sopimus, Suomen toinen määräaikaishetki (1998). Ulkoasiainministeriön julkaisu ja. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Lastensuojelulaki (683/1983)

Lastensuojelulaki (417/2007)

Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen mietintö (StVM 1/1996). Hallituksen esitys lainsäädännöksi lapsen huolta ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon uudistamisesta.

Sosiaalihuoltolaki (710/1982).

Suomen hallitusmuoto (HM, 1995).

Yksityisoikeuden alaa koskeva yleissopimus kansainvälisestä lapsikaappauksesta (ns. Haagin lapsikaappausopimus; 57/1994)

Painetut lähteet:

Ainsworth, M.S.D. & Bell, S.M. (1970). Attachment, exploration and separation: illustrated by the behaviour of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41, 49-67.

Ainsworth, M., Blehar, M., Waters, E. & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Alanen Leena & Bardy Marjatta (1990). Lapsuuden aika ja lasten paikka. Tutkimus lapsuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä. Helsinki: Sosiaalihuoltolain julkaisuja 12/1990.

Amato Paul R & Booth Alan (1996). A Prospective Study of Divorce and Parent-Child Relationships. *Journal of Marriage and the Family*, May 1996, Vol. 58, Issue 2.

Amato Paul R (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and the Family*, Nov 2000, Vol. 62, Issue 4.

Andolfi Maurizio (1980). *Family Therapy. An Interactional Approach*. New York: Plenum Press.

Antikainen Mari (2007). Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamissopimuspalvelussa. *Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet* 148.

Arajärvi Terttu ja Koski Maija-Liisa (1989). *Lapsi ja avioero*. Helsinki: WSOY.

Auvinen Maija (2002). Huoltoriita ja sosiaalitoimi. Teoksessa Litmala Marjukka (toim., 2003). *Lapsen asema erossa*. Juva: WSOY Lakitieto.

Auvinen Maija & Kaivosoja Matti (2003). Lapsen turvallisuus komplisoituneessa huoltoriidassa. Helsinki: Erityisselvitys Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriölle 30.1.2003.

Auvinen Maija (2006). Huoltoriidat tuomioistuimissa. Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana. *Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja n:o 272*. Jyväskylä: Gummerus.

Ayalon Ofra & Flasher Adina (1997). *Ketjureaktio. Lapset ja avioero*. Tampere: Vastapaino.

Bardy Marjatta (1989). Uhkat, uhrit ja arjen sankarit. Lastensuojelu tutkimusten valossa. *Sosiaalihuoltolain julkaisuja* 2/1989. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Bardy Marjatta (1997). Lapsuus ja aikuisuus: kohtauspaikkana Émile. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 70.

Barrett Helen (1998). Protest-despair-detachment: Questioning the Myth. Teoksessa Ian Hutchby & Jo Moran Ellis (toim.): *Children and Social Competence. Arenas of Action* (s. 64-84). London: Falmer Press.

- Bauserman Robert (2002). Child Adjustment in Joint-Custody Versus Sole-Custody Arrangements: A Meta-Analytic Review. *Journal of Family Psychology*, Vol 16. No 1.
- Booth Alan & Amato Paul R (2001). Parental Predivorce Relations and Offspring Postdivorce Well-being. *Journal of Marriage and the Family*, Feb 2001, Vol.63, Issue 1.
- Boszormenyi-Nagy Ivan, Spark Geraldine.M.(1984). *Invisible Loyalties*. USA: Taylor & Francis Ltd.
- Burman Erica (1994). *Deconstructing Developmental Psychology*. London: Routledge.
- Burns N (1989). Standards for Qualitative Research. *Nursing Sciences Quarterly*. Theory, research and practice. Vol 2, No 1, Spring: 44–52.
- Campbell Donald T. & Stanley Julian C. (1966). *Experimental and Quasi-experimental Designs for Research*. Chicago: Rand McNally & Company.
- Children Act 1989. Teoksessa Vaulkhard Susan (toim. 1990). *Family Law and Child Law Statutes*. London: Longman.
- Cummings E. Mark, Goeke-Morey Marcie C., Papp Lauren M. & Dukewich Tammy L. (2002). Children's Responses to Mothers' and Fathers' Emotionality and Tactics in Marital Conflict in the Home. *Journal of Family Psychology* 2002, Vol. 16, No 4, 478-492.
- Divorce, Child Custody and the Family (1981). By the Committee on the Family Group for the Advancement of Psychiatry. London: Jossey-Bass Publishers.
- Drapeau Sylvie, Samson Christine & Saint-Jacques Marie-Christine (1999). The coping process among children of separated parents. *Journal of Divorce and Remarriage* 1999, Vol. 31 (1/2): (s. 15-38)
- Drapkin Robin, Bienenfeld Florence (1985). Lapsen mukanaolo sovittelussa ja huoltoneuvotteluissa". *Journal of Divorce*, vol 8 (3/4 1985).
- Durkin Kevin (1995). *Developmental Social Psychology. From Infancy to Old Age*. Blackwell Publishers: Cambridge.
- Elkind David (1987). *Miseducation. Preschoolers At Risk*. New York: Alfred A. Knopf.
- Elkind David (1989). *The Hurried Child. Growing Up Too Fast Too Soon*. Revised edition. New York: Addison-Wesley Inc.
- Evans Alvin L. (1986). *Ero ja lapset*. Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliiton lapsiraportti A44.
- Family Law Act (1996). Teoksessa Vaulkhard Susan (toim. 1990). *Family Law and Child Law Statutes*. London: Longman.
- Fine Gary & Sandstrom Kent L. (1988). *Knowing Children. Participant Observation with Minors*. *Qualitative Research Methods*, Volume 15. Newbury Park, California: Sage.
- Gottberg Eva (1992). Sosiaalilautakunnan selvitysvelvollisuus lapsen huoltoa koskevassa asiassa. *Sosiaaliturva* 14/92, (s. 14-16).
- Gottberg Eva (1997). Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. *Yksityisoikeudellinen julkaisusarja A:93*.
- Gullestad Siri Erika (2001). Attachment theory and psychoanalysis: controversial issues. *Scandinavian Psychoanalytic Review* (2001) 24, 3-16

- Hallamaa Jaana, Launis Veikko, Lötjönen Salla ja Sorvali Irma (toim., 2006). Etiikkaa ihmistieteille. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tietolipas 211.
- Hargrave Terry D. & Pfitzer Franz (2003). *The New Contextual Therapy. Guiding the Power of Give and Take*. New York: Brunner&Routledge.
- Harilo Kaija (1995). Lapsen vai aikuisen ehdoilla? Lapsen edun toteutuminen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeissa keskusteluissa lasten vanhempien ja sosiaalityöntekijöiden kokemana. Kasvatustieteen pro gradu, Tampereen yliopisto.
- Harvey John H. & Fine Mark A. (2004). *Children of Divorce. Stories of Loss and Growth*. London: Lawrence Erlbaum Associates
- Hautamäki Airi (2001). Kiintymyssuhdeteoria. Teoksessa Sinkkonen Jari & Kalland Mirjam (toim., 2001). *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*, s. 13-67. Vantaa: WSOY.
- Helenius, Aili, Karila, Kirsti, Munter, Hilikka, Mäntynen, Pirkko, Siren-Tiusanen, Helena. *Pienet päivähoitossa. Alle kolmivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksen perusteita*. Helsinki: WSOY. 34 - 63.
- Helin Markku, Linna Tuula & Rintala Matti (1997). *Huolto- ja tapaamispäätöksen täytäntöönpano*. Kauppakaari Oy, Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1997.
- Heliö Hanneli (1992). *Huoltosopimusten teko sosiaalitoimistossa. Vastaako huoltosopimusten teko sosiaalitoimistossa vanhempien odotuksia ja lain henkeä*. Sosiaalihuollon pro gradu, Tampereen yliopisto 1992.
- Hetherington & St Hagan (1997). *The effects of divorce on fathers and their children*. Teoksessa Lamb Michael (toim.). *The role of the father in child development*. New York: John Wiley & sons.
- Hoffman Lynn (1981). *Foundations of Family Therapy. A Conceptual Framework for Systems Change*. New York: Basic Books Inc.
- Hutchby Ian & Moran-Ellis Jo (toim., 1998). *Children and Social Competence. Arenas of Action*. London: Falmer Press.
- James Allison & Prout Alan (toim., 1990). *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Study of Childhood*. London: Falmer Press
- James Allison (1998). Foreword in Hutchby Ian and Moran-Ellis Jo (toim., 1998). *Children and Social Competence. Arenas of Action*. London: Falmer Press.
- James Allison, Jenks Chris & Prout Alan (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Järventie Irmeli (2001). *Eriarvoisen lapsuuden muotokuvia*. Teoksessa Järventie Irmeli & Sauli Hannele (toim., 2001). *Eriarvoinen lapsuus*. Porvoo: WSOY.
- Järventie Irmeli & Sauli Hannele (toim., 2001). *Eriarvoinen lapsuus*. Porvoo: WSOY.
- Karlsson Liisa (2000). *Lapsille puheenvuoro. Ammattikäytännön perinteet murroksessa*. Kasvatustieteiden tutkimusyksikkö, Tutkimuksia 1. Helsinki: Edita. Väitöskirja.
- Kartovaara Leena, Sauli Hannele (2000). *Suomalainen lapsi. Väestö 2000:7*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Karttunen Risto (1996). *Lapsen psykologinen asiakkuus perheneuvontakeskustelussa*. Lisensiaatintutkimus psykologian erikoistumiskoulutuksessa. Kasvatus- ja kehityspsykologia. Psykologian laitos, Tampereen yliopisto.

- Kauppi Anne (2000). Lapsen pahoinpitely ja kiintymyssuhteet. Teoksessa Kirsti-Liisa Kuusinen (2000). Kognitiivinen psykoterapia ja kiintymyssuhdeteoria. Jyväskylän yliopisto: Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu 4.
- Kelly Katy (2001). After a loss, kids need to mourn - and be reassured. World Report vol.130 issue 1 p 51.
- Kiianmaa Kari (1997). "Kyllä me löydämme tien." Jälleenrakennus lapsille eron jälkeen. Jyväskylä: Kehityksen avaimet Ky.
- Knapp Samuel (2001). Ethical Issues in Personality Assessment in Forensic Psychology. Journal of Personality Assessment Oct2001, Vol. 77, Issue 2, (s.242).
- Kot Lee Ann & Shoemaker Holly (1999). Children of divorce: an investigation of the development effects from infancy through adulthood. Journal of Divorce and Remarriage 1999, Vol. 31 (1/2): (s.161-178).
- Kurki-Suonio Kirsti (1999). Äidin hoivasta yhteishuoltoon - lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulokset. Oikeustieteen väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Kuula Arja (2006). Yksityisyyden suoja tutkimuksessa. T:ssa Hallamaa Jaana, Launis Veikko, Lötjönen Salla ja Sorvali Irma (toim., 2006). Etiikkaa ihmistieteille. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tietolipas 211.
- Kuusinen Kirsti-Liisa (2000). Kognitiivinen psykoterapia ja kiintymyssuhdeteoria. Jyväskylän yliopisto: Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu 4.
- Kvale Steinar (1996). Interviews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing. London: Sage Publications
- Kvale Steinar (toim., 1989). Issues of Validity in Qualitative Research. Lund: Studentlitteratur.
- Lahikainen Anja-Riitta (2001). Lasten kuuntelemisesta ja sen esteistä. Teoksessa Järventie Irmeli & Sauli Hannele (toim., 2001). Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY.
- Lamb Michael (toim. 1997). The role of the father in child development. New York: John Wiley & sons.
- Lehtinen Anja-Riitta (2003). Lasten kesken. Lapset toimijoina päiväkodissa. SoPhi-sarja n:o 55, Jyväskylän yliopisto.
- Litmala Marjukka (toim. 2003). Lapsen asema erossa. Juva: WSOY Lakitieto.
- Luepnitz Deborah Anna (1982). Child Custody. A Study of Families after Divorce. Lexington Ma: Lexington Books.
- Lyytinen Paula, Korkiakangas Mikko ja Lyytinen Heikki (toim. 2001). Näkökulmia kehityspsykologiaan. Porvoo: WSOY.
- Mahkonen Sami (1978). Johdatus perheoikeuden historiaan. Helsinki: Suomen lakimiesliiton kustannus.
- Mahkonen Sami (1995). Perhesalaisuudet. Juva: WSOY
- Mahkonen Sami (1998). Parisuhde ja vanhemmuus. Helsinki: Kauppakaari Oy, Lakimiesliiton kustannus.

- Main Mary (1993). Metacognitive knowledge, metacognitive monitoring, and singular (coherent vs. multiple (incoherent) model of attachment. Findings and directions for future research. T:ssa Parkes Colin Murray, Stevenson-Hinde Joan & Marris Peter (toim., 1993): Attachment across the life cycle. London: Routledge
- Makkonen Arja (2009). Lapsen selviytyminen vanhempien av(i)ioerosta tekstien kuvaamana. Sosiaalipoliittikan pro gradu. Tampereen yliopisto.
- Makkonen Mikko (1991). Avioeroauttamisen keinot. Avioeroauttajien työstä ja sen kehittämismahdollisuuksista. Jyväskylä: Mannerheimin Lastensuojeluliitto.
- Mahl David (2000). The Upside of Divorce. Psychology Today Mar/Apr 2000, Vol. 33 Issue.
- Martinez Charles R. Jr. & Forgatch Marion S. (2002). Adjusting to Change: Linking Family Structure Transitions With Parenting and Boys' Adjustment. Journal of Family Psychology 2002 Vol. 16, No 2 (s.107-117).
- Maula Raija (2004). Lasten osallistuminen itseään koskevaan päätöksentekoon. Sosiaalityön näkökulmia lapsen kuulemiseen huoltoriita-asiassa. Jyväskylän yliopisto: Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatintutkimus.
- McCredie Gillian & Horrox Alan (1985). Voices in the Dark. Children and Divorce. London: Unwin.
- McDowell Jeannette, Padgett Timothy, Sachs Andrea & Thigpen David (2000). Should you stay together for the kids? Time 09/25/2000 Vol. 156 Issue 13
- McLean Candis (2001). Give kids a voice in court. Report & Newsmagazine (National edition) 06/25/2001, Vol. 28, Issue 13.
- Miles M.B. & Huberman A.M. (1984). Qualitative data analysis: A sourcebook of new methods. Beverly Hills, Ca. Sage Publications.
- Miles M.B. & Huberman A.M. (1994). Qualitative data analysis: an expanded sourcebook. 2. p. California, Sage Publications.
- Morrison Donna Ruane and Coiro Mary Jo (1999). Parental conflict and marital disruption: do children benefit when high-conflict marriages are dissolved? Journal of Marriage and the Family 91 (1): 626-637.
- Munter Hilikka (1993). Kvalitatiivisen lähestymistavan lähtökohtia kehityspsykologiassa. Psykologia 28: (s. 240-247).
- Munter, Hilikka (2001). Lapsi aloittaa päivähoiton. Teoksessa Helenius, Aili, Karila, Kirsti, Munter, Hilikka, Mäntynen, Pirkko, Siren-Tiusanen, Helena: Pienet päivähoitossa. Alle kolmivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksen perusteita. Helsinki: WSOY. 34 - 63.
- Mäkijärvi Leena (1995). Viikonloppulapsi. LK-kirjat. Jyväskylä: Gummerus.
- Mäkinen Olli (2006). Tutkimusetiikan ABC. Helsinki: Tammi.
- Männikkö Kaisa (1997). Kiintymystä lapsesta aikuiseksi. Jyväskylän yliopiston Psykologian laitoksen julkaisuja 337/1997.
- Määttä Paula (1999). Perhe asiantuntijana: erityiskasvatuksen ja kuntoutuksen käytännöt. Jyväskylä: Atena, Gummerus.
- Neale Bren (2002). Dialogues with Children. Children, divorce and citizenship. Childhood, Vol 9 (4) (s. 455-475). London: SAGE Publications.

- Niemelä Sirkku (1996). Lasten kokema lojaliteettiristiriitä vanhempien avioerossa. Psykologian ammattillinen lisensiaatin tutkimus. Jyväskylän yliopisto.
- Nieminen Liisa (1990). Lasten perusoikeudet. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Nieminen Liisa (1992). Objektista subjektiksi - perus- ja ihmisoikeusjärjestelmän sukupuolisidonnaisuudesta. Teoksessa Turunen Riitta (toim. 1992). Naisnäkökulmia oikeuteen. (s. 58-84). Tampere: Gaudeamus.
- Nyman Sirpa, Näntö Leena & Sandroos Allan (2000). Kiintymysmallien kehitys Patricia Crittendenin mukaan. Teoksessa Kirsti-Liisa Kuusinen (2000). Kognitiivinen psykoterapia ja kiintymyssuhdeteoria. Jyväskylän yliopisto: Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisu 4.
- O'Leary K. Daniel, Moerk Kirstin C.(1999). Divorce, Children and the Courts: Evaluating the Use of the Parent Alienation Syndrome in Custody Disputes. *Expert Evidence* 1/1/99, vol. 7 (Nr 2), (s. 127-146). New York.
- Oikeustilastollinen vuosikirja 2006 (2007). Helsinki: Tilastokeskus.
- Parkes Colin Murray, Stevenson-Hinde Joan & Marris Peter (toim., 1993): *Attachment across the life cycle*. London: Routledge
- Pekki Anu ja Tamminen Tuula (2002). Lapsen ehdoilla. Vammala: Kunnallisan alan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut, nro 33.
- Pettilä Ulla ja Yli-Marttila Lea (1999). Eron vaiheet. Kirja eroaville ja eroavien auttajille. Smedjebacken: Tietosanoma Oy.
- Postman Neil (1985). *Lyhenevä lapsuus*. Juva: WSOY.
- Prout Alan & James Allison (1990). A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. Teoksessa James Allison & Prout Alan (toim, 1990). *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Study of Childhood*. London: Falmer Press.
- Pulkkinen Päivi (1994). Lapsen huolto- ja tapaamisriidat julkisessa keskustelussa. Sosiaalipolitiikan pro gradu, Tampereen yliopisto.
- Puura Kaija (1998). What Children Tell and Adults Notice. *Psychiatric Disturbances Among Finnish Children*. University of Tampere.
- Pylkkänen Anu (1992). Perheen sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Turunen Riitta (toim. 1992). *Naisnäkökulmia oikeuteen*. Tampere: Gaudeamus.
- Qvortrup Jens (1990). A voice of children in statistical and social accounting: a plea for children's right to be heard. Teoksessa James Allison & Prout Alan (toim., 1990). *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Study of Childhood*. London: Falmer Press
- Riihelä Monika (1996). Mitä teemme lasten kysymyksille? Lasten ja ammattilaisten kohtaamisen merkitys ulottuvuuksia lapsi-instituutioissa. Jyväskylä: Stakes, Tutkimuksia 66.
- Ritala-Koskinen Aino (2001). Mikä on lapsen perhe? Tulkintoja lasten uusperhesuhteista. Väestötutkimuksen julkaisusarja D 38/2001. Väestöliitto. Sosiaalipolitiikan väitöskirja, Tampereen yliopisto.
- Rober P. (1998). Reflections on Ways to Create a Safe Therapeutic Culture for Children in Family Therapy. *Family Process* Vol. 38, no 2 (s. 209-228).

- Robson Colin (1994). *Real World Research. A resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. Cambridge USA: Blackwell Publishers.
- Roche Jeremy: Children's Rights; In the Name of the Child. *The Journal of Social Welfare & Family Law* 1995, Vol. 17 (3) (s. 281-299).
- Räsänen Eila, Moilanen Irma, Tamminen Tuula ja Almqvist Fredrik (toim., 1996). *Lasten- ja nuorisopsykiatria*. Jyväskylä: Duodecim.
- Räsänen, Pekka & Anttila, Anu-Hanna & Melin, Harri (2005). Tutkimus menetelmien pyörteissä. Teoksessa Räsänen, Pekka & Anttila, Anu-Hanna & Melin, Harri (toim.): *Tutkimus menetelmien pyörteissä – Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-kustannus: Jyväskylä, 9-12.
- Räsänen, Pekka & Anttila, Anu-Hanna & Melin, Harri (toim., 2005). *Tutkimus menetelmien pyörteissä – Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat*. PS-kustannus: Jyväskylä
- Sannemann Ritva-Liisa (2003). *Psykologiapua huoltoriitojen alkumetreille*. *Psykologi* 5/2003.
- Santtila Pekka & Weizmann-Henelius Ghitta (toim., 2008). *Oikeuspsykologia*. Helsinki/Porvoo: Edita.
- Savolainen Matti (1984). *Lapsen huolto- ja tapaamisoikeus*. Helsinki.
- Schlyter Gunn (1992). *Med barnet i centrum - ett sätt att leda samarbetsamtal*. Stockholm: Svenska kommunalförbundet..
- Seligman Martin (2003). *Law and children. From 'Custody' (Negative) to 'Parenting' (Positive)*. *New York Law Journal* 01/15/2003.
- Shapiro Adam (1999). *Longitudinal effects of divorce on the quality of the father-child relationship and on fathers' psychological well-being*. *Journal of the Marriage and the Family* May 1999, Vol. 61 Issue 2.
- Silverman David (1994): *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publication.
- Simons R.L., Lin Kuei Hsu, Gordon Leslie C, Conger Rand D, Lorenz Frederick O (1999): *Explaining the Higher Incidence of Adjustment Problems Among Children of Divorce Compared with Those in Two-Parent Families*. *Journal of Marriage & The family* Nov. 1999, Vol. 61 Issue 4.
- Sinkkonen Jari & Kalland Mirjam (toim., 2001): *Varhaiset ihmissuhteet ja niiden häiriintyminen*. Vantaa: WSOY.
- Sinkkonen Jari (1998). *Yhdessä isän kanssa*. Juva: WSOY.
- Sinkkonen Jari (2001). *Lapsen puolesta*. Helsinki: WSOY.
- Solantaus Tytti (1996). *Kehityopsykiatrinen näkökulma*. Teoksessa Räsänen, Moilanen, Tamminen & Almqvist (toim. 1996). *Lasten- ja nuorisopsykiatria*. Jyväskylä: Duodecim.
- Stern Daniel (1985). *Maailma lapsen silmin*. Juva: WSOY.
- Tamminen Tuula (1996). *Pikkulapsipsykiatria*. Teoksessa Räsänen, Moilanen, Tamminen & Almqvist (toim. 1996). *Lasten- ja nuorisopsykiatria*. Jyväskylä: Duodecim.
- Taskinen Sirpa (1996). *Lapsen myötämääräämis-oikeus lastensuojelussa*. *Suomen lääkäri-lehti* 13/1996.
- Taskinen Sirpa (2002). *Lapsen etu erotilanteissa*. *Opas sosiaalitoimelle*. Saarijärvi: Stakes, Oppaita 46.
- Taskinen Sirpa (2007). *Lastensuojelulain soveltamisopas*. Saarijärvi: Stakes: oppaita 65

- Turunen Riitta (toim. 1992). Naisnäkökulmia oikeuteen. Tampere: Gaudeamus.
- Valkama Elisa & Litmala Marjukka (2006). Lasten huoltoriidat käräjäoikeuksissa. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 224.
- Wallerstein J, Blakeslee S. (1991). Avioeron jälkeen. Keuruu: Otava.
- Wallerstein J, Blakeslee S. (1989). Second Chances. Men, Women and Children and Decade After Divorce. New York 1989.
- Wallerstein J & Kelly J. (1980). Surviving the Breakup. How Children and Parents Cope with Divorce. New York.
- Wallerstein J, Lewis J & Blakeslee S (2007). Avioeron perintö. Eron lapset aikuisina. Helsinki: Therapiea-säätiö.
- Wang Hongyu & Amato Paul R. (2000). Predictors of Divorce Adjustment: Stressors, Resources and Definitions. *Journal of Marriage and the Family*, Aug. 2000, Vol. 62 Issue 3.
- Vaulkhard Susan (toim., 1990): *Family Law and Child Law Statutes*. London: Longman.
- Weeks Gerald R. & L'Abate Luciano (1987). Paradoksi, avain muutokseen. Helsinki: Tammi.
- Vestal Anita (1999). Mediation and parental alienation syndrome: considerations for an intervention model. *Family and Conciliation Courts Review* 37 (4) Oct.1999 (s. 487-503).
- Whiteside Mary F & Becker Betsy Jane (2000). Parental Factors end the Young Child's Postdivorce Adjustment: A Meta-Analysis With Implications for Parenting Arrangements. *Journal of Family Psychology* 2000 Vol. 14 no 1 (s. 5-26).
- Öberg Bente & Öberg Gunnar (1979). Elämä jatkuu eron jälkeen. Kirja avioeroista ja huoltoriidoista. Keuruu: Otava.

Painamattomat lähteet:

- Creutz Ritva (1997). Luento Stakesin järjestämässä täytäntöönpanosovittelijoiden koulutuksessa. Helsinki 1997.
- Papula Katri ja Väyrynen Kristiina (1998). Huoltoriita vai yhteinen sopimus. Luentoaineistoa Tamperella 4.12.1998.
- Väyrynen Kristiina (1999). Huoltoriita vai yhteinen sopimus. Luentoaineisto Suomen psykologiliiton ry:n järjestämällä koulutuspäivillä Helsingissä 11.11.1999.

Sähköiset viitteet:

<http://tilastokeskus.fi/til/koikrs/meta.html>

www.psyli.fi/ammattietiikka: Psykologiliiton ammattieettiset ohjeet.

www.stakes.info: Stakesin tilastot 2002 ja 2005.

http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2009/liitetaulukot/Tr11_09liitetaulukot.pdf

LIITE: Sovittelijan kertomuspohja (Oikeusministeriön kaavake)

SOVITTELIJAN KERTOMUS*

Lapsen tapaamisoikeutta koskeva asia

6. Tapaamisoikeudesta sovittelun aikana tehty sopimus

Vanhemmat ovat/eivät ole sovittelun aikana tehneet sopimusta tapaamisoikeudesta.

7. Yhteydenpito hakijan vastapuoleen

8. Yhteydenpito hakijaan

9. Yhteinen neuvottelu

10. Hakijan vastapuolen kanta

Hakijan vastapuoli ei vastusta/vastustaa tapaamista päätöksen mukaisesti.

Hakijan vastapuolen lausuma

Sovittelijan käsitys

Hakijan vastapuoli tulee/ei tule myötävaikuttamaan tapaamisen toteuttamiseen päätöksen mukaisesti.

Perustelut

11. Muut henkilöt, joita sovittelija on kuullut

12. Sovittelijan keskustelu lasten kanssa

Sovittelijan käsityksen mukaan lapsi on/ ei ole niin kehittynyt, että hänen tahtonsa voitaisiin kiinnittää huomiota.

13. Selvityksen tai tutkimuksen tarpeellisuus

Sovittelussa ei ole havaittu asetuksen 8 §:n 2 momentissa tarkoitettuja seikkoja.

14. Tapaamisoikeuden toteutuminen

15. Olosuhteiden muuttuminen

Olosuhteet ovat/eivät ole olennaisesti muuttuneet

16. Tapaamisen ehtojen muuttaminen

Ehtojen muuttaminen edistäisi tapaamisoikeuden toteutumista.

Lasten etu vaatii, että tapaamisoikeutta koskeva asia saatetaan tuomioistuimen ratkaistavaksi.

LIITTEET

PÄIVÄYS JA ALLEKIRJOITUS

*** KERTOMUSPOHJAN KÄYTTÖ:**

Kertomuspohja on olemassa sekä huollon (asumisen) että tapaamisen täytäntöönpanosovitteluun. Pohjan kansilehti (kohdat 1-5) tulee ohehtokysymyksiin, päivää kaikki yhteydenotot, tapaamiset ja keskustelut sekä laatii yhteenvedot niistävalmiina oikeudelta, siinä ovat asianosaisten henkilötiedot. Sovittelija (/ -t) ottaa kantaa vaiht. Kertomus laaditaan siten, että se palvelee mahdollisimman hyvin oikeuden arviointia ja päätöksentekoa. Mikäli vanhemmat pääsevät sopimukseen keskeisissä kysymyksissä, kertomus voi olla hyvin lyhyt.